

Kashmir Series of Texts and Studies

No. LXI

THE
NETRA TANTRAM

WITH COMMENTARY

BY

KSHEMARĀJA

EDITED

BY

PANDIT MADHUSUDAN KAUL SHĀSTRĪ, M. A., M. O. L.

VIDYĀVĀRIDHI,

Superintendent Research Department,
JAMMU & KASHMIR STATE,
SRINAGAR.

Published under the Authority of the Government of
HIS HIGHNESS MAHARĀJĀDHIRĀJA

Sir HARISINGHJI BAHĀDUR,
G C S. I., G. C. I. E., K. C. V. O., L.L.D.

MAHARAJA OF JAMMU AND KASHMIR STATE.

Volume 11

BOMBAY

PRINTED AT THE "TATVA-VIVCHAKA" PRESS
1939,

श्रीसोमानन्दनाथप्रभृतिगुरुवरादिष्टसन्नीतिमार्गे
लब्ध्वा यत्रैव सम्यक्पटिमनि घटनामीश्वराद्वैतवादः ।
कश्मीरेभ्यः प्रसूत्य प्रकटपरिमलो रञ्जयन्सर्वदेशान्
देशोऽन्यस्मिन्नदृष्टो शुस्त्रणविसरवत्सर्ववन्द्यत्वमाप ॥ १ ॥
तरत तरसा संसाराद्विंशि विधत्त परे पदे
पदमविचलं नित्यालोकप्रमोदसुनिर्भरे ।
विमृशत शिवादिष्टाद्वैतावबोधसुधारसं
प्रसभविलसत्सद्युक्त्यान्तःसमुत्प्लवदायिनम् ॥ २ ॥

३०

काश्मीर-संस्कृतग्रन्थावलिः ।

ग्रन्थाङ्कः ६१

श्रीनेत्रतन्त्रम् ।

श्रीमाहेश्वराचार्यश्रीक्षेमराजकृतोद्योताल्यविवरणोपेतम् ।

श्रीराजराजेश्वर-महाराजाधिराज-कश्मीरनरेन्द्र-श्रीहरिसिंहजी-
बहादुराज्ञया

रिसर्च-कार्यालयाध्यक्ष-पण्डित-मधुसूदनकौल-शास्त्रिणा
उद्दिष्टकार्यालयस्थेतरपण्डितसहायेन

संशोधनादिसंस्करणोत्तरं

संपाद्य

मुम्बद्यां ‘तत्त्वविवेचक’ मुद्रणालये मुद्रापयित्वा प्राकाद्यमुपनीतम् ।

(द्वितीयो भागः)

संवत् १९९५.

काश्मीर-श्रीनगर

लैस्ताब्दः १९३९

(अस्य ग्रन्थस्य मुद्रापणायाधिकाराः प्रोक्तमहाराजवयैः स्वायत्तीकृताः सन्ति)

(All rights reserved.)

Printed by Keshav Tatoba Shetye at the Tatva-Vivechaka Press
Bellasis Road, Byculla, Bombay

Published by Pandit Madhusudan Kaul Shastri, M A , M O L
for the Research Department,
Jammu and Kashmir State, SRINAGAR

FOR E W O R D.

The Netratantram with the commentary of Kshemaraja comprises twentytwo adhikaras or chapters. The first fifteen of them together with the preface etc. have been printed and published in the fortysixth volume of the Kashmir Series of Texts and Studies.¹ The remaining seven are included in the following volume. They discuss —

16. Various objects whereto worship etc. of Amriteshvara lead
  17. Use of the Amriteshvara mantra in amulets with different ends in view.
  18. Amriteshvari and the way in which she is to be adored.
  19. Purificatory rites prescribed for the obsessed.
  20. Yoginis and their function.
  21. Nature and significance of mantras.
  22. Glorification of the Amriteshvara mantra.
-

CORRIGENDA

Page	Line.	Read.	For.
40	3	युक्तः,	युक्त्,
47	7	शान्तिकादीनि	शन्तिकादीनि
68	3	द्विश्वतुदिक्षु	द्विश्वतुदिक्षु
78	5	नामानन्तरं	नामान्तरं
102	11	स्वग्राम	स्वग्राम
113	9	सुरेश्वरी	सुरेश्वर
119	2	सिन्धुः	सिन्धुः
143	17	सहदेवीबला	सहदेवाबला
159	4	तुम्भेषात्	तुम्भेषात्
167	14	अश्रुते	अश्रुत
175	3	कीटैरान्तरैः	कीटैरान्तरैः
196	6	श्लैष्मिकाः संनि	श्लैष्मिका संनि
229	7	योजयेद्गृह्ये	योजयेद्गृह्ये
248	17	केनचित्	केनचित्
259	14	परं सर्वात्मकं	परसर्वात्मकं
262	13	जगदुदयादेरनामया	जगदुदयादेरनामया
292	17	रूपतामपन्ना	रूपतामपन्ना
323	7	बुद्धाबुद्धानामधञ्जर्वप्रसरण	बुद्धाबुद्धानामधोर्वप्रसरण
331	17	ख्यात्यात्म	ख्यात्यत्म
337	18	अमृतेशत्व-	अमृतेशत्व-

अथ

श्रीनेत्रतत्रे

श्रीक्षेमराजकृतोदयोतोपेते

षोडशोऽधिकारः ।

विचित्रैराचारैरूपरचितचित्राकृतिफलं

चिदेकात्प्रस्वात्मस्फुरणमविचित्रं दिशति यत् ।

जगच्चित्रोल्लेखाश्रयलसदचित्रस्वमहिम

स्तुमः शार्वं नेत्रं तदसम्मुखोल्लाससरसम् ॥

पूर्वाधिकाराधिगतसर्वदेवतात्मकश्रीमन्मृत्यु-
जित्स्वरूपमनुभाष्य, तत्प्राप्तिहेतुसमयाचारादि-
निर्णिनाययिषुः श्रीदेव्युवाच

कथितं देवदेवेन

रहस्यं परमाङ्गुतम् ।

सर्वागममयो देव

एकवीरो महाबलः ॥ १ ॥

वामदक्षिणसिद्धान्त-

भेदत्रयविभेदतः ।

वैष्णवादिसमायुक्तः
 सरहस्यमुदाहृतः ॥ २ ॥
 सर्वदेवमयो ह्येष
 मृत्युजिद्धापकः शिवः ।
 बहुभिः संप्रदायैश्च
 यष्टव्यो भावभेदतः ॥ ३ ॥
 नानाक्रियोपचारेण
 नानासिद्धिफलप्रदः ।
 अधुना श्रोतुमिच्छामि
 संशयो मे हृदि स्थितः ॥ ४ ॥
 त्वद्वते संशयस्यास्य
 च्छेत्ता न ह्युपपद्यते ।
 पृथक् पृथक् समाचारः
 पूर्वं देवेन भाषितः ॥ ५ ॥
 कथमस्मिन्समाचारः
 सामान्यः पूर्वचोदितः ।

रहस्यत्वं सर्वागममय इत्युत्तया व्यक्ती-
कृतम् । एक इति अद्वितीयः । वीरः सर्वकार्यकर-
णक्षमः । महाबलः सर्वमन्त्रवीर्यभूतः । वैष्णवा-
दीति वैष्णवे आकारे, आदिशब्दाद्वाह्नासौरादौ
सम्यग्भेदव्याप्त्या आ समन्ताद्युक्तः । सरहस्य-
मिति कुलप्रक्रियया उदाहृतः उक्तः । व्यापक
इति एतत्सर्वदेवमयत्वे हेतुः, अतश्च शिवः पर-
माद्वयश्रेयोरूपः । संप्रदायैरिति तत्तच्छास्त्रोक्त-
ज्ञानयोगरूपैः । भावभेदत इति आराधकचित्तौ-
चित्यात् । श्रोतुमिच्छामीत्युक्तेः पृथगिति श्लो-
केन विषयो दर्शितः । पूर्वमिति आदावुक्तासु
नानासंहितासु । सामान्य इति देवस्य महा-
सामान्यरूपत्वात् सामान्येनैव आचारेण भाव्यं,
न च असौ कोऽपि लक्ष्यते इति आशयशेषः ।
पूर्वचोदित इति पूर्वं हि नवमाधिकारे

‘एवं सर्वगतो देवो बहुरूपो मणिरथा ।

सर्वैराराधितो देवि सुसिद्धिफलवाङ्छया ॥’ (१४)

इत्यादिना आराधित इति सामान्येनैवोक्तम् ॥

किंच

कथमेकेन मन्त्रेण
सर्वे सिद्ध्यन्ति पूजिताः ॥ ६ ॥

यतस्तत्र तत्र शास्त्रे
बीजैः कूटस्तथा पिण्डै-
मालामन्त्रैरशेषतः ।
वाच्यवाचकभेदेन
सर्वसिद्धिफलप्रदाः ॥ ७ ॥

उक्ताः । बीजैः स्वरैः । कूटैः पिण्डप्रदा-
त्मभिः । पिण्डैर्नवात्मादिभिः । मालामन्त्रैः पद-
समुदायरूपैः । वाच्यवाचकभेदः परावाकप्राधा-
न्येन बीजानां, पश्यन्तीहशा पिण्डानां, मध्य-
मायुक्त्या मालामन्त्राणां, पश्यन्तीमध्यमाभ्यां
कूटानाम् ॥ ७ ॥

अतश्च तावतां नानामन्त्रवाच्यानां
कथमेकेन मन्त्रेण
पूजनाहों नरो भवेत् ।
भवन्तीह सुराः सर्वे
कथं वापि प्रसादतः ॥ ८ ॥

मनुष्याणां हितार्थाय
कारुण्यात्परमेश्वर ।

एकेन सामान्यमन्ने अनिर्जीतविशेषा ब्रह्म-
विष्णवाद्याः सर्वे सुराः कथं प्रसादतः प्रसादी-
भवन्ति मानवानामज्ञाततद्विशेषाणां कथं प्रसी-
दन्तीत्यर्थः ॥

किंच

कलिमासाद्य सिद्धयन्ति
मनुजा दुःखमोहिताः ॥९॥

दारिद्र्यानलसन्तसा
नानामृत्युभयान्विताः ।

पापैकनिरताः क्रूराः
शौचाचारबहिष्कृताः ॥१०॥

हिंसापैशुन्यनिरता-
स्तपःसत्यविवर्जिताः ।

योगिनीशाकिनीभिश्च
ङ्गाव्या ङ्गामरिकादिभिः ॥११॥

भूतैर्यक्षैरपस्मारै-
मुद्रिताः प्राणिनो यथा ।

सिद्ध्यन्ति विगतायासा-
स्तथा ब्रूहि महेश्वर ॥१२॥

यथा सिद्ध्यन्तीति येन दुःखदारिद्र्यादिप्रश-
मनेनोपायेन परामपरां वा सिद्धिमाप्नुवन्ति, तं
प्रकारं ब्रूहीति संबन्धः । शौचं चित्तवित्तदेहविष-
यम् । शाकिन्यादीनां स्वरूपमग्रे दर्शयिष्यामः ॥

एतत्प्रश्ननिर्णयाय श्रीभगवानुवाच

साधु साधु महाभागे
यथापृष्ठं वदामि ते ।

एवं प्रतिज्ञाय कलिमासायेति यदुक्तं, तदा-
शयेन तावदाह

अल्पायुषस्तथा मर्त्या
मोहोपहतचेतसः ॥१३॥

दुष्टाचाररता नित्य-
मसत्सङ्घोपसेविनः ।

निन्दका बलिनः क्रूरा
जरारोगवशीकृताः ॥ १४ ॥

दुष्टाचाररता मूर्खाः
परेष्यासेविनः सदा ।

महाभयाक्रान्तनिभा
दारिद्यानलपीडिताः ॥ १५ ॥

नास्तिक्यवादिनो दुष्टा-
श्वैराचारसमन्विताः ।

अभक्ता देवगुरुषु
मात्सर्याधमसेविनः ॥ १६ ॥

तीर्थोपवासनियमै-
ब्रतैः कष्टतरैस्तथा ।

सिद्धिहीनास्तु ते सर्वे
न मुक्ता इति निश्चयः ॥ १७ ॥

तेषामुद्धरणार्थं तु
मन्त्रराजं महाबलम् ।

येन चेष्टेन ध्यातेन
 पूजितेन सुरार्चिते ॥ १८ ॥
 संगच्छन्ति परं स्थानं
 निर्वाणं भेषजं परम् ।
 भविष्यति महादेवि
 कालिः कष्टतरो यतः ॥ १९ ॥
 तदर्थं परमार्थोऽयं
 मया ते प्रकटीकृतः ।

आदावेव विदितकारुणिकत्वदाशयेन मये-
 त्यर्थः । अयमिति मृत्युजिज्ञाथरूपः ॥
 अतश्च सर्वथा
 परमार्थः परत्वेन
 मृत्युजित्सर्वतोमुखः ॥ २० ॥
 भावभेदेन यष्टव्यो
 मोक्षसिद्धिमभीप्सता ।

सर्वतो मुखानि तत्तदेवताध्यानादीनि द्वारा-
 णि प्राप्त्युपाया यस्य स, परत्वेन सर्वोत्कृष्टचि-

दानन्दाद्वयव्याह्या भावानां बुद्धिधर्माणां राग-
दीनां भेदेन विदलनेन परमार्थरूपः परमो-
पादेयो मृत्युजित् मुमुक्षुणा यष्टव्यः ॥

अस्य च नियताकृत्युपायाश्रयिभिराचारादि-
नियत एव आश्रेय इत्याह

येषु येषु समाचारो
मया शास्त्रेषु भाषितः ॥२१॥
स्रोतःसु स तथा कार्यो
विशेषाद्यागहोमयोः ।

आकृतिशब्दवलतावत् द्रव्यादिशब्दवल्यं न का-
र्यमित्यर्थः। आचारशब्दवलतापि चिदभेदमयी ए-
वेति चेत्, तर्हि आचारनियम इव आकृतिनि-
नियम इत्युक्तं

‘पूजा नाम न पुष्पाद्यैर्या मतिः क्रियते ह्वा ।
निर्विकल्पे महाव्योम्नि सा पूजा ह्वादराङ्गयः॥’ (वि० ख० १४७)

इत्येव अवशिष्यते । एतदशास्त्रमापन्नस्य च
योगीन्द्रस्य सततोदितरहस्यपूजादिजुषो न
किञ्चित् कर्तव्यमस्ति । यथोक्तमस्मत्प्रभुभिः
स्तोत्रे

‘तव न का किल न स्तुतिरम्भिके सकलशब्दमयी वत ते तनुः
निखिलमूर्तिषु मे भवदन्वयो मनसिजासु बहिष्पसरासु च ॥
इति विचिन्त्य शिवे शमिताशिवे जगति जातमयत्नवशादिदम् ।
स्तुतिजपार्चनचिन्तनवर्जिता न खलु काचन कालकलास्ति मे॥’

इति । अद्वयधाम प्रविविक्षून्प्रति तु आकृति-
नियमवदाचारनियमः, तत्रापि परमे श्वराद्वयहे-
तुमन्त्रवीर्यानुसन्धानमुपदिष्टमिति यथोक्तमेव
ज्यायः ॥

ननु प्रणवादिसाधारणमन्त्रान्तरसङ्गावे अस्यै-
व अयमियान्प्रकर्षः कुत इत्याशङ्क्य परममहे-
श्वरनियोग एव अत्र हेतुरित्याशयेन आह

अन्ये सामान्यतो देवि
न सिद्ध्यन्ति कदाचन ॥२२॥
किन्त्वस्मिंश्चाधिकारोऽस्ति
त्रिविधे सर्वसिद्धिदे ।

अन्ये इति प्रणव-मातृका-माया-व्योमव्यापि-
षडक्षर-प्रासाद-बहुरूपाः सामान्यतः पराद्वय-
स्फुरत्तात्ममहासत्तारूपपरचैतन्यात्मनि सामा-
न्येन कदाचित् सिद्ध्यन्ति न जातु तत्प्राप्तिहे-

तवो भवन्ति, अपितु तत्तच्छास्त्रोक्ततत्तदेवतोचि-
तपदप्रापकाः । सामान्यतःइति आवृत्त्या योज्यम् ।
अस्मिन्नेव च प्रोक्तवक्ष्यमाणसर्वसर्वात्मकतात्म-
महाव्याप्तिके मन्त्रराजे

‘त्रिधा तिष्ठुष्व.....’ (११)

इत्येतच्छूलोकव्याख्यातसतत्त्वत्रैविध्ये तत एव
सर्वसिद्धिप्रदे अयमधिकार इति प्रोक्तसामान्य-
सिद्धिप्रदत्त्वमैश्वरनियोगादस्ति । यथोक्तं प्राक्

‘.....देवेशः सर्वसर्वात्मकः परः ।

साधारणो मन्त्रनाथः सर्वेषामेव वाचकः ॥’ (१४।८)

इति । अतश्च अयं प्रणवादिसाधारणमन्त्रान्त-
राणां क्रमकुलमतषडधार्दिविशेषमन्त्राणामपि च
वाचकत्वात् साधारणासाधारणो विशेषविशेषश्च
अभिधीयते इति गुरवः ॥

यत एवं, तस्मात्

द्वैताद्वैतविभिश्चे वा-

पीष्टो वै सिद्धिदो भवेत् ॥२३॥

यस्मात्सर्वगतो देवो

विश्वरूपो मणिर्यथा ।

विश्वं रूपं यस्य असौ स्वस्वातन्त्र्यावभासित-
विश्वमूर्तिः, अत एव प्रोक्तदृशा एकवीरोऽपि
स्वातन्त्र्यगृहीतविश्वात्मद्वैतमूर्तिस्तस्या अपि मू-
र्तेऽरद्धयचित्प्रकाशभित्तिलग्नतया प्रकाशमानत्वात्
द्वयाद्वयरूपोऽपि,—इति कृत्वा परमाद्वयानुक्तर-
रूपोऽयं सर्वगतत्वात् सिद्धान्तविशेषतत्रेषु द्वैता-
द्वैतविमिश्ररूपेषु इष्टः सिद्धिदो भवत्येव । मणि-
रत्र चिन्तामणिः ॥

अतश्च न केवलमित्थं महाद्वयव्यात्या सर्वत्र
जीवन्मुक्तिप्रदोऽयं, यावत्

साधकस्येच्छया चेष्टः
सिद्धिदो भवति ध्रुवम् ॥२४॥

ध्रुवं निश्चितमेव सर्वसिद्धिप्रदो भवति ॥२४॥
एतदुपसंहरति

योऽसौ सर्वगतो देवः
सर्वेष्वन्तर्गतो विभुः ।
सिद्धिमुक्तिप्रदातासौ
न वर्णाः परमार्थतः ॥२५॥

यस्मात्तस्मात्सदा देवि
यष्टव्यो भावभेदतः ।

यस्मात् स्वतन्त्राद्यचिदात्मा महेश्वरः सिद्धि-
मुक्ती प्रददाति परमार्थतः, नतु वर्णास्तेषां वर्ण-
त्वेन इतरवर्णेभ्योऽविशेषात्, तस्मात् स्वच्छस्व-
तन्त्रस्फुरच्चित्परामर्शपरमार्थो मन्त्रनाथो भावभे-
दत इति मुमुक्षुबुमुक्षुभिर्यष्टव्यः । बुभुक्षवोऽपि
हि अद्यधामामर्शपुरःसरं कर्मणि प्रवर्तमाना
विमैर्नाभिभूयन्ते इति श्रीसर्वाचारभद्वारके
उक्तम् । योऽसावित्यादि प्रागेव व्याकृतम् ॥

अथ

यागमस्य प्रवक्ष्यामि
क्रियते तु यथेच्छया ॥२६॥
पर्वताग्रे नदीतीरे
गवां गोष्ठेऽथ चत्वरे ।
वने चोपवने रम्ये
देशकालानुरूपतः ॥२७॥

सर्वशल्यविनिर्मुक्ते
 दुष्टसत्त्वविवर्जिते ।
 पुण्यधर्मिष्ठसंवासे
 पापाचारविवर्जिते ॥ २८ ॥
 यत्र निन्दापराः पौरा
 न हृश्यन्ते कदाचन ।
 यन्न पश्यन्ति ते दुष्टाः
 संकीर्णाः सर्वसंकराः ॥ २९ ॥
 तस्मिन्यजेन्महामन्त्र-
 मीतिभिः परिवर्जिते ।

देवतोदेशेन द्रव्यप्रक्षेपो यागः । यथेच्छयेति
 पर्वताग्रादिषु इच्छानतिक्रमेण यत्र इच्छा तत्र
 कार्य इत्यर्थः । देशकालानुरूपत इति देश-
 कालसौकर्येणत्यर्थः । पुण्यश्च असौ धर्मिष्ठसंवास
 इति समासः । संकीर्णा विलोमजाः । सर्वसंकरा
 इति क्षुद्रपापिष्ठहिंस्त्रादिभिः सर्वैः संकरो व्या-
 मिश्रता येषाम् । ईतयोऽतिवृष्ट्याद्याः ॥

यद्वा

गृहे यागः प्रकर्तव्य
आचायैस्तत्त्वदर्शिभिः ॥३०॥

तत्त्वदर्शितां विना तु न आचार्यत्वं किंचित् ॥

स च

सुगुप्तस्तु प्रकर्तव्यो
विशेषाच्छान्तिकर्मणि ।

विशेषशब्दो नित्येऽपि गुप्तिमाह ॥

नैमित्तिके कर्मणि अनुग्रहप्राधान्यात् न
नियम इत्याह

दीक्षाकाले तु कर्तव्यं
मण्डलं यत्र तत्र हि ॥३१॥

यहे वा पर्वताग्रादौ वा ॥ ३१ ॥

काम्ये तु गुप्ते एव स्थाने इत्याह

शान्तौ पुष्टौ प्रयत्नेन
सुगुप्तं यजनं ध्रुवम् ।

ध्रुवं निश्चितं कृत्वा ॥

अत्र उपपत्तिमाह

यस्माद्विसापरा लोके

दृश्यन्ते सिद्धिहिंसकाः ॥३२॥

सिद्धिहिंसकशब्दवाच्याः क्षुद्रा योगिनीभू-
तपिशाचाद्या यतो हिंसापरा दृश्यन्ते, ततः
सुगुप्ततैव युक्ता ॥ ३२ ॥

तैर्हि

कीलनं चैव मन्त्राणां

भेदनं मोहनं तथा ।

संत्रासं ताडनं चैव

जम्भनं स्तम्भनं तथा ॥३३॥

रिपुत्वकरणं चान्यत्

प्रत्यङ्गिरत्वमेव हि।

सर्वहानिविधायित्वं

क्रियते दुष्टमन्त्रिभिः ॥३४॥

तत्र

‘ जाज्वल्यमानं संचिन्त्य पादाङ्गुष्ठातु मस्तकम् ।

प्रविश्याधोमुखं कृत्वा अपानस्थान आत्मनः ॥

दग्धकाष्ठसमप्रख्यं साध्यमुल्मुकरूपिणम् ।

त्यक्तदेहं विचिन्तयैवं मन्त्रच्छेदः कृतो भवेत् ॥

कीलनं मोहनं चैव तेजोहानिस्तथा भवेत् ।
रक्षाच्छेदश्च भवति सत्यं नास्त्यत्र संशयः ॥
सर्वद्विष्टश्च भवति न मन्त्रस्तस्य सिद्धाति ।'

इति ध्यानयुक्त्या, तथा

‘ ककारपुट्योर्मध्ये यस्य नाम समुल्लिखेत् ।
तद्वाहे वह्निभवनं रेफाष्टकविभूषितम् ॥
लिखित्वा स्थापयेद्यत्रं कपालोभयसंपुटे ।
यस्य नाम्ना महागौरि मन्त्रच्छेदस्तु तस्य वै ॥
जायते सिद्धिहानिश्च विद्विष्टः सर्वतो भवेत् ।

इत्यादियन्त्रयुक्त्या च श्रीकुलार्णवोक्त्या, तथा

‘ आकारश्छेदने प्रोक्त ऋकारस्ताडने... ।’

इत्यादिना श्रीमच्छुष्मतव्राद्यादिष्टाकारादिसंपुटीकारयुक्त्या देहप्रयोगसहितैतत्ताडनादि दुष्टाः कुर्वन्ति । कीलनमन्यादृशत्वापादनं, भेदनं साध्यसांमुख्यत्यागं, मोहनं निर्वीर्यीकरणं, जम्भनं कार्यकरणासाध्यसामर्थ्याधानं, स्तम्भनं निश्चेष्टत्वापादनं, प्रत्यङ्गिरत्वं भूतादिदमनप्रयुक्तस्य मन्त्रस्य प्रयोक्तारं प्रति विरुद्धकारित्वम् । स्पष्टमन्यत् ॥ ३४ ॥

एवं दशप्रकारेण
प्रयतन्ते हि हिंसकाः ।

तस्मात्सर्वप्रयत्नेन
 सुगुप्ते शरणोपरि ॥ ३५ ॥
 स्वगृहे कारयेद्यता-
 द्यागं होमं जपं तथा ।
 हिर्यस्मादर्थे । स्वगृहे इति तत्र यथाहचि गुप्ती-
 कर्तुं शक्यत्वात् ॥
 किंच अयम्
 अत्यन्तफलदः श्रेष्ठः
 सुगुप्तो मृत्युजित्सदा ॥ ३६ ॥
 मण्डले स्थण्डले कुम्भे
 निर्विशङ्केन चेतसा ।
 भवत्येव अमुतः फलमिति निश्चितमनसा
 कुम्भादौ सुगुप्तो नाथो नित्यमिष्टोऽभीष्ट-
 फलप्रदः ॥
 किंच
 हम्योपरि तथा होमो
 विशेषाच्छान्तिपुष्टिदः ॥ ३७ ॥

तथेति सुगुह्या निःसंशयतया च ॥ ३७ ॥

अतश्च

न विकल्पोऽत्र देवेशि
कार्यः ॥

यतः

विकल्पाद्वौरवं ब्रजेत् ।

तदुक्तमन्यत्र

‘नान्यच्छ्रदं प्रपश्यामि मन्त्रिणां मन्त्रसाधने ।

यत्र तादृक्तथालिङ्गः केवलं विचलत्यसौ ॥ १

इति ॥

तेन यो निष्कम्पः साधकः

यागं होमं तु तत्रैव

सर्वसिद्धिफलप्रदम् ॥ ३८ ॥

संशय्य प्रवृत्तं तु

तस्करं तु विजानीया-

त्सिद्धिहानिं करोति यः ।

नाधिकारी भवेद्दै स

तत्रेऽस्मिन्पारमेश्वरे ॥ ३९ ॥

अनाश्वस्तहृदयतया पारमेशो च्छङ्गना प्रवर्त-
मानश्चौरवत् बध्यते इत्यर्थः ॥ ३९ ॥

यत् एवं, तेन

सर्वदः स भवेदेवि
तत्त्वविज्ञाध्वविद्वुरुः ।

तत्त्ववित् साक्षात्कृतप्रकाशानन्दघनपरम-
शिवात्मस्वस्वरूपः । अध्ववित् क्रियाशक्तिविका-
सात्म विश्वं चिन्वानः । यत् एवं, तत् एव स्वस्था-
नोल्लसितं सर्वफलमसौ दातुं क्षमः ॥

किंच

एवं व्याप्तिं तु यो वेत्ति
परापरविभागतः ॥ ४० ॥

स भवेन्मोचकः साक्षा-
च्छिवः परमकारणम् ।

साधकानामिव॑ सिद्धिर्मुक्षूणां मुक्तिस्तत्त्व-
विद् एवेत्यर्थः । साक्षाच्छिवः परमकारणमिति
विशेषणमत्र भेदवाद् इव परमशिवात् मुक्त-
शिवान्नामन्यत्वं न आशङ्क्यमित्याशयात् ॥

एतदेव व्यतिरेकमुखेन द्रढयति

शिवतत्त्वमविज्ञाय

दीक्षां प्रकुरुते तु यः ॥ ४१ ॥

तेन सह दीक्षया न अपर्वगगामिनः, अपितु

अन्धेनैव यथान्धस्तु

सर्वे ते श्वभ्रपातिनः ।

एवकारो यथोक्तशिवतत्त्वज्ञानहीनस्य लेशे-
नापि अनुन्मिषितपरनेत्रप्रकाशत्वं ध्वनति ॥

अतश्च अविज्ञाततत्त्वोऽनधिकृतोऽपि जीवि-
क्या प्रवृत्तः

आत्मानं च तथा शिष्या-

न्नयेन्निरयसंकटम् ॥ ४२ ॥

यत एवं

तस्मात्तत्त्वविदाचार्यः

श्रीमान्सर्वप्रदो भवेत् ।

श्रीमान् जीवन्मोक्षलक्ष्म्या आलिङ्गितः ॥

न च तत्त्ववित्त्वं विना कर्मणोऽपि आचार्यस्य

प्रवृत्तिर्युक्तेत्याह

यावन्न तत्त्वविच्छैवे
 कथं कर्माणि कारयेत् ॥४३॥
 मन्त्रज्ञो मन्त्रयागे तु
 परस्यैवात्मनोऽपिवा ।

मननत्राणधर्मकपराशक्तिवीर्यसारमन्त्रकरणके
 यागे शिवाध्वरे यानि पूजाहोमर्दीक्षादिकर्माणि
 तानि यावन्न परममहेश्वरात्मस्वात्मतत्त्ववित्
 अत एव तत्स्फुरत्तात्मकमहावीर्यसारमन्त्रज्ञः शैवे
 शास्त्रे आचार्यस्तावत् कथं कारयेत् कुर्वन्ति मन्त्र-
 करणानि कथं प्रयुज्जीति । परस्य आत्मनोऽपिवे-
 त्यत्र अयमर्थः—आत्मन एव असौ कर्तुं न
 किंचित् क्षमः, किं पुनः परस्येति ॥

ननु मन्त्रमण्डलादिमाहात्म्येन दीक्षा सेत्स्य-
 ति किमाचार्यस्य तत्त्वज्ञतयेति चित्रमण्डलो-
 ल्लिखनमन्त्रन्यासतत्पठनतिलाज्यप्रक्षेपमात्रकृत-
 प्रयासानां मोहमपोहयति महेश्वरः

यावन्न निर्मला मन्त्रा-
 स्तावत्सिद्धिः कथं भवेत् ॥४४॥

निर्मलः स भवेच्चेत्-
 तत्स्था मन्त्राः सुनिर्मलाः ।
 तदुद्घूतास्तत्समाश्व
 भवेयुः सर्वसिद्धिदाः ॥४५॥

यदि आचार्यो निर्मलः प्रशान्तदेहपुर्यष्टका-
 दिकालुष्योन्मिष्टस्वच्छस्वच्छन्दचिदानन्दस-
 मावेशशाली ततस्तदुद्घूतास्तच्छक्तिवीर्यसारत-
 या उच्चरन्तो मन्त्रा अपि तत्समा निर्मलाः सर्व-
 सिद्धिप्रदा भवान्ति । यथोक्तं श्रीस्वच्छन्दे

‘मन्त्राः करणरूपास्तु पथुकार्यस्य साधने ।

आचार्यः कारणं तत्र शिवरूपो यतः स्मृतः ॥’ ३।१६०
 इति । स्पन्देऽपि

‘तदाक्रम्य .... ।’ (२।१)

इत्यादि

‘ .... तैनैते शिवधर्मिणः ॥’ (२।२)

इत्यन्तम् ॥ ४५ ॥

तत्समा इत्युक्ति स्फुटयति
 शिवशक्तिनियोगाच्च
 मन्त्राणामुदयः परः ।

सर्वत्र फलदा मन्त्रा
 यतस्तेऽतः शिवाः स्मृताः ॥४६
 तस्माच्छ्वसमाः सर्वे
 नित्यानुग्रहकारिणः ।

शिवशक्तिनियोगः परप्रकाशानन्दोपोद्वलितत्वं
 ततो मन्त्राणां वाच्यवाचकाभेदस्फुरत्तासाराणां
 पर उदयो भवति, अतश्च सर्वत्र फलदाः । यत
 एवमतस्ते स्मृता एवंरूपतया विमृष्टाः शिवैक-
 रूपाः । तस्मादिति इद्वशेन शिवसमानत्वेन एते
 नित्यमनुग्रहं ताच्छील्येन कुर्वन्ति ॥

शिवावेशज्ञस्यैव आचार्यस्य एते शिवरूपाः
 सन्तः फलन्तीति प्रकृतमनुबभाति

शिवश्वाचार्यरूपेण

तेनैते फलदाः स्मृताः ॥४७॥

रूपशब्दः शिवाचार्ययोर्न अधिष्ठात्रधिष्ठेयता
 मन्तव्येति बोधयति । तदुक्तं श्रीस्वच्छन्दे
 ‘मण्डलस्थोऽहमेवात्र.....’

इत्युपक्रम्य

‘साक्षात्स्वदेहसंस्थोऽहं कर्तानुग्रहकर्मणाम् ।’

इति ॥

एतदेव स्वप्रतिज्ञया हृदि रोहयति

यावन्न तत्त्वविन्मन्त्री

गुरुर्वा साधकोऽपिवा ।

तावन्न फलदो देवि

सत्यमेतद्वीमि ते ॥४८॥

साधकः फलदः स्वस्मै, अपि शब्दात्पुत्रकोऽपि॥

एतद्वैधम्योक्त्या द्रढयति

अन्यथा भोगसंयुक्त

आचार्यः फलदो न हि ।

पानाशनावेशवैवश्यपोषितशरीरित्वाभिनिवेशः

यशुर्निर्विशेष एवेत्यर्थः ॥

अन्यथा भोगसंयुक्त

आचार्यः फलदो नहि ।

यत एवं

तस्मात् तत्त्वविच्छेष्टः

सर्वदा सर्वकर्मसु ॥४९॥

नित्यादिषु ॥ ४९ ॥

किंच

तेन यो दीक्षितो जन्तुः
असौ

ब्रह्महापि शिवो भवेत् ।

अस्य महाप्रभावतामादिशति

यत्र यत्र स्थितो देशे

यश्चैवं तु विधिं यजेत् ॥५०॥

येन येनोपचारेण

भावभेदेन येन वा ।

सामान्येन विशेषेण

कौलिकेनाथ सुब्रते ॥५१॥

तत्तत्साधयते शीघ्रं

यथा देवः सदाशिवः ।

एवमिति शिवावेशोन्मिष्टन्मन्त्रज्ञतया यो
विधिं शाम्भवं विनियोगं यजेत् यागेन संपादयेत्
भावभेदेन तत्तदाराध्यदेवताराधनौचित्येन यो
यो द्वैताद्वैतविमिश्ररूप उपचार आचारस्तेन

तेन असौ तत्तदभीष्टं ज्ञटिति घटयति सदाशि-
वनाथवत् ॥

नच तत्त्वज्ञस्य कुण्डमण्डलप्रमाणादिनि-
यम इत्याह

चतुरश्रे वर्तुलेऽथ

हस्तमात्राधिकेऽपिवा ॥५२॥

आचार्यस्येच्छ्या सर्वे

सिद्ध्यति व्यासिवेदनात् ।

व्यासिज्ञतैव आचार्योया समस्तसिद्धिसाधनी॥

व्यासिं लेशतो दर्शयति

क्रियाशक्तिस्वरूपेण

कुण्डल्या व्यासिभावनात् ॥५३

तत्कुण्डं व्यापकं ज्ञात्वा

सर्वज्ञास्तु भवेद्गुरुः ।

निजक्रियाशक्त्यात्मकोर्ध्वकुण्डलिनीव्याप्त्या
कुण्डस्य व्यापकतां ज्ञात्वा शिवावेशशाली दैशि-
को दीक्षादिना भोगमोक्षप्रदो भवति ॥

व्यासिज्ञतैव फलदेति व्यतिरेकतोऽन्वयतश्च
आदिशति

यावन्न विन्दते व्याप्तिं
 कुण्डस्यैवात्मनोऽपि च ॥५४॥
 साध्यस्यैव पशोश्चैव
 पाशानां च षडध्वनः ।
 बालवत्क्रीडते ताव-
 त्कार्यं तस्य कथं भवेत् ॥५५॥
 यः पुनर्वैत्ति चात्मानं
 शिवशक्तिस्वरूपकम् ।
 स सर्वफलदः श्रेष्ठः
 स कर्ता सर्वविच्छिवः ॥५६॥

तत्र कुण्डस्य ऊर्ध्वकुण्डलिनीशक्तयात्मा आ-
 त्मनः परशिवसमवायिनी साध्यस्य आराध्यस्य
 मन्त्रस्य पराशक्तिस्फुरत्तावीर्यसारा व्याप्तिरित्यु-
 क्तम् । पशोस्तु

‘शब्दराशिसमुत्थस्य .... ।’ (स्प० ३।१३)

इति नीत्या गृहीतसंकोचशिवात्मकता आणव-
 मार्यीयकार्माणामपूर्णमन्यताभिन्नवेद्यप्रथा शु-
 भाशुभादिसंस्काररूपाणां सत्त्वरजस्तमसां च

पारमेश्वरच्छाज्ञानक्रियाशक्तिसंकोचप्रकर्षस्वभावा व्याप्तिः । यथोक्तं

‘स्वातन्त्र्यहानिर्बोधस्य स्वातन्त्र्यस्याप्यबोधता ।

द्विधाणवं मलमिदं स्वस्वरूपापहानितः ॥’ (३।२।४)

इति,

‘भिन्नवेद्यप्रथत्रैव मायाख्यं जन्मभोगदम् ।

कर्तर्यबोधे कार्म तु.....॥’ (३।२।५)

इति,

‘स्वाङ्गरूपेषु भावेषु पत्युज्ञानं क्रिया च या ।

मायादृतीये ते एव पशोः सत्त्वं रजस्तमः ॥’ (३।२।६)

इति च प्रत्यभिज्ञायाम् ; स्पन्देऽपि

‘निजाशुद्धासमर्थस्य.....॥’ (१।९)

इत्यादि । वर्णमन्त्रपदकलातत्त्वभुवनाख्यस्य षड-
ध्वनोऽपि परसूक्ष्मस्थूलरूपतावस्थितवाचकत-
द्वाच्याभासरूपक्रियाशक्तिस्फारसतत्त्वता । तत्रा-
पि अभेदेन विश्रं विमृशन्ति वर्णाः, भेदाभे-
दाभ्यां मन्त्राः, भेदेन पदानि । पूर्वः पूर्वश्च
अध्वा अत्र उत्तरत्र व्यापकतया स्थितः, उत्तर
उत्तरः पूर्वत्र व्याप्यतया स्थित अन्तर्भूत इति
सर्वं सर्वत्र अस्ति । अत एव गर्भीकृतेतराध्वप-
ञ्चकैकाध्वशुद्धिस्तत्र तत्र शास्त्रे चोदिता । तथा
श्रीस्वच्छन्दे

‘भुवनव्यापिता तत्त्वेष्वनन्तादिशिवान्तके ।
 व्यापकानि च षट्क्रिंशन्मन्त्रवर्णपदात्पकाः ॥
 तत्त्वान्तर्भाविनः सर्वे वाच्यवाचक्योगतः ।
 कलान्तर्भाविनस्ते वै निवृत्याद्याश्व ताः स्मृताः॥’ (४।१७)
 इत्यादि उक्तम् । एतच्च तदुद्घोते निर्णीतमस्मा-
 भिः । एवं मण्डलादावपि परमेशाभेदसारत्वप-
 र्यवसाना याहशी व्याप्तिः, तथा तत्रैव वितत्य
 दर्शितम् । अत एव
 ‘मण्डलस्थोऽहमेवात्र..... ।’

इत्यादि विततं श्रीस्वच्छन्दादौ देवदेवेन आ-
 दिष्टमित्यलम् । कार्यमिति भोगमोक्षादि । यस्तु
 आत्मानं मुख्यतया चकारसमुच्चितं मन्त्रादि
 सर्वं शिवं प्रकाशमानतया प्रकाशैकघनशिवरूपं
 तथाविधतत्स्वातद्व्यात् दर्पणनगरवत् भेदैनैव
 स्फुरणात् शक्तिरूपं च वेत्ति, असावभेदसर्वज्ञ-
 सर्वकर्तृशिवरूपो भोगमोक्षप्रदः श्रेष्ठः । उक्तं
 च प्राक्

‘स्वपरस्थेषु भूतेषु..... ।’ (८।१८)
 इत्यादि । श्रीत्रिशिरोभैरवेऽपि
 ‘जीवः शक्तिः शिवस्यैव सर्वत्रावस्थितापि सा ।
 स्वरूपप्रत्ययारुढा ज्ञानस्योन्मीलनाच्छिवा ॥’
 इति ॥५६॥

पूर्वोक्तक्रियाशक्तिमयस्य कुण्डस्य
ज्ञानशक्तिमयो वह्नि-
व्याप्यव्यापकभेदतः ॥

आचार्येण ज्ञातव्यः ॥

यश्च ईद्वगाचार्यः

स ज्ञाता सर्वकर्ता च

मोक्षदः फलदो गुरुः ॥५७॥

ज्ञाता तत्त्वज्ञः । सर्वकर्ता परशक्तिस्फारात्मा ।

फलदः सिद्धिदः ॥५७॥

किंच

षट्ध्वातीतयागं तु

यजते यस्तु दैशिकः ।

मायोदधौ स नौभूतः

सर्वत्राणकरः शिवः ॥५८॥

षट्ध्वातीतश्चिदानन्दघनः परमशिवः स
एव इज्यते इति व्युत्पत्या यागो याज्यस्तं यो
दैशिक आचार्यो यजेत्, स मायोदधौ नौरिव
सर्वस्य त्राणकृत् शिवरूपः ॥५८॥

यथोक्तां तु व्याप्तिमज्ञात्वा
 अध्वमध्यगतं यागं
 यः करोत्यविचारतः ।
 नासौ मोचयितुं शक्तः
 परमात्मानमेव वा ॥५९॥

यागं पूजाहोमादिरूपम्, अध्वगतमिति
 याज्ययजनाधारयजनयाजकादि सर्वं भेदमयं
 मन्वानोऽविचारतस्तत्त्वाविमर्शात् । आत्मानमेव
 वेति वाशब्द उत्तरपक्षदाढ्ये ॥५९॥

एष च

नैव सिद्धिं तु लभते
 न कार्यकरणे क्षमः ।

प्रत्युत अस्य भेदप्रमातृतया देहाद्यात्माभि-
 मानिनः

षड्ध्वना तु तेनैव
 बन्धनं तु मलं स्मृतम् ॥६०॥

तेनैवेति परमाशीवतया अपरिज्ञातेन ॥६०॥
 एवंविधस्य च अस्य

मायीयाणवकार्म तु
विसरेद्वन्धकारणम् ।

विसरेत् प्रत्युत विशेषेण सरेत् प्रसरेत् ॥

अतश्च असौ

पशोश्वैव न तत्रस्थः

शक्तो वै मोचने गुरुः ॥६१॥

तत्रस्थोऽध्वमध्यगतः । गुरुरिति नाममात्रेण,
यद्वा देहादिमयत्वाद्वारभूतः ॥६१॥

युक्तं च एतत्

अध्वमध्यगताः पाशाः

प्रोहन्ति सदात्मनः

अध्वमध्यगततया भिन्नतां मन्वानस्य ॥

अतश्च उक्तोपदेशयुक्तया आत्मानं

तदतीतं परं ज्ञात्वा

को न मुच्येत बन्धनात् ॥६२॥

को वा मोक्षप्रदो न स्या-

त्कः सिद्धिं लभते नच ।

को न दाता भवेन्मन्त्री
कः कार्ये न क्षमः प्रिये ॥६३॥

तदतीतमध्वातीतं परमशिवैकरूपम् । दातेति
साधकेभ्यः सिद्धेः । कार्ये इति रक्षाप्यायनादौ ॥

अतश्च

यः परः सर्वतोरुद्ध-
स्तं ज्ञात्वा तन्मयो भवेत् ।

य इति असामान्यः, परोऽनुत्तरः, समस्तरु-
द्धावणात् रुद्धः । ज्ञात्वेति स्वात्मरूपतया प्रत्य-
भिज्ञाय ॥

अतत्त्वज्ञस्तु

मानोन्मानप्रमाणादि
वेत्ति वै योऽध्वनो गुरुः ॥६४॥

शिल्पवत्स भवेहक्षो
विचित्राकारकारकः ।

न मोक्षदस्तु भवति
नासौ सिद्धिफलप्रदः ॥६५॥

वेष्टनोर्ध्वं वै पुल्य मानं मानोन्मान प्रमाणम्, आ-
दिशबदात् तत्त्वादीना मौक्तराधर्यं क्रमम् । विचि-
त्राकारकारक इति नानासंनिवेशमात्रकल्पकः,
ननु व्यासिङ्गः ॥ ६५ ॥

यत एवमज्ञा गुरवो हेयाः

तस्माच्छ्वसमाः सर्वे
द्रष्टव्यास्तत्त्ववेदिनः ।

शिवसमाधिस्थैरिति अर्थात् ॥

यद्यपि

कर्मी योगी तथा ज्ञानी
आचार्यस्त्रिविधः स्मृतः ॥६६॥

तत्र तत्र शास्त्रे ॥ ६६ ॥

तथापि

कर्मयोगौ तु देवेशि
ज्ञानमूलौ फलप्रदौ ।

पृथग्भेदो न दृश्येत
ज्ञानादौ योगकर्मणोः ॥६७॥

क्रियायास्तद्विशेषफलात्मनश्च योगस्य ज्ञान-
शक्तिस्फाररूपत्वात् न ज्ञानात् पृथक् भेदोऽस्ति,
अपितु ज्ञानदर्पणान्तःप्रतिविम्बितत्वेन भिज्ञा-
भासत्वमिव ॥ ६७ ॥

यत एवं

तस्मादाचार्यमुख्यस्तु
ज्ञानवान्सर्वदो भवेत् ।

ज्ञानवान् परचित्समावेशात्मकप्रशस्तज्ञान-
नित्ययुक्तो यः, स एव कर्मयोगादिप्रधानाचा-
र्याणां मध्ये मुख्य आचार्यः । स एव सर्वदो
भवति । तदुक्तं श्रीकामिकायां

ज्ञानमूलो गुरुः प्रोक्तः सप्तसत्रीपर्वतेः ।'

इति । श्रीसिद्धामतेऽपि

‘ज्ञानेन तु महासिद्धो भवेद्योगीश्वरस्त्वह ।’

इति ॥

ज्ञानवत्त्वादेव हि असौ

शिवाश्रयः शिवस्थस्तु

शिवशक्तिप्रचोदितः ॥६८॥

निर्मितिे जगत्सर्वं शिवरूपो यतः स्मृतः ।

शिव आश्रयो भित्तिरूपत्वेन अवलम्बनीयो
यस्य, तत एव शिवशक्तया प्रचोदितोऽनुग्रहादौ
कर्मणि प्रवर्तितः, तथापिच

‘.....संबन्धे सावधानता’(वि०८०१०६)

इतिनीत्या शक्तयवष्टम्भेन शिवे परचिछान्ति
स्थितस्तत्समावेशशाली, अतश्च शिवस्वभावः
सन् जगत् निर्मितिे निमेषोन्मेषदशासु श-
ब्दादिपञ्चकात्म विश्रं चिद्रसाश्यानविलापना-
त्मना भेदेन अभेदेन च आभासयति ॥

अयं हि

इच्छाज्ञानक्रियायोग- शिवशक्तिविशारदः ॥६९॥

इच्छाज्ञानक्रियाशक्तिभिर्योगो वीर्यं ययोः
प्रकाशानन्दात्मनोः शिवशक्तयोः, तत्र विशार-
दस्तत्समावेशमयः ॥ ६९ ॥

एवंभूतं हि दीक्षाकर्म

यः करोति शिवेच्छातो
ज्ञात्वा चाप्यध्वसंस्थितिम् ।

पूर्वोक्तदशा क्रियाशक्तिस्फारव्याप्त्या व्याप्य-
स्य अध्वनः संस्थिर्ति ज्ञात्वा यः शिवरूपस्य
स्वात्मनः संबन्धिन्या इच्छया करोति ॥

तस्य संबन्धिनी

अचिन्त्या मन्त्रशक्ति-
वै परमेशमुखोद्भवा ॥७०॥

परमेशमुखं परा शक्तिः ॥ ७० ॥

अचिन्त्यमन्त्रशक्तिश्च अयं

यद्यत्प्रकुरुते ज्ञानी
शिवशक्तिसमाश्रयात् ।

तत्तन्निष्पद्यते तस्य

शिवशक्तिप्रभावतः ॥७१॥

तस्य वै संमुखा मन्त्रा

दृष्टप्रत्ययकारकाः ।

दृष्टेत्युक्तिं स्फुटयति

શાન્તિકાદીનિ કર્માણિ
વિષભૂતગ્રહાદિષુ ॥૭૨॥

ક્ષળેન કુરુતે સર્વ-

શાન્તિકાદીનિ વિષાદિવિષયાણિ ચ નિર્વિ-
બીકરણત્વાદીનિ કર્માણીતિ યોજ્યમ् ॥

નનુ અસ્ય યદિ કરણે સામર્થ્યે, તત્ ‘શિવ-
શક્તિપ્રભાવતઃ ।’ ઇતિ કિમુક્તમિત્યાશઙ્કુથ ત-
સ્યૈવ સર્વત્ર મૂલકારણત્વમિત્યાહ

શિવઃ પરમકારણમ् ।

સ એવ હિ તત્જ્ઞમિકાવિષ્ટસ્તત્તકરોતિ । ય-
થોકું શ્રીશ્રીકણ્ઠાં

‘ પ્રવર્તતેશ્વરાત્સર્વ નિવર્તતે તથેશ્વરાત ।’

ઇતિ ॥

અતશ્ચ

તં પ્રબોધયતે યસ્તુ

જ્ઞાનયોગબલાન્વિતઃ ॥૭૩॥

મબ્રશક્તિપ્રભાવેણ

સ દીક્ષયાન્દીક્ષયેત્ત્રિયે ।

प्रबोधयते स्वात्मान्तर्निर्गूहितस्वरूपं देहादि-
निमज्जनोन्मज्जच्छ्रुतया साक्षात्करोति ज्ञान-
योगयोर्बलेन प्ररूप्या अन्वितो युक्त, अतश्च
वीर्यसारमाहात्म्यात् दीक्ष्यान् दीक्षयत्येव ॥

एतदेव दीक्षानिरुक्तिभङ्गया स्फुटयति
क्षयं नयत्यसौ पाशा-
न्ददात्येव परं पदम् ॥७४॥
योजन्या योजने शक्तः
शिवशक्तिप्रभावतः ।

यस्मात् प्रोक्तशिवशक्तिप्रभावतोऽसौ श्रीस्व-
च्छ्रुन्दायादिष्टयोजनिकाक्रमस्थित्या योजने शिं-
ष्यस्य परापरपदैक्यापादने शक्तः, तस्मात् पाश-
क्षपणशिवात्मपरपदानात्मिकां दीक्षामयमेव
कर्तुमर्हतीति युक्तमुक्तम् ॥

सर्वस्त्रोतःकर्मसु एष एव प्रभवतीत्याह
प्रत्ययस्तु भवेत्तस्य
दृष्टो नान्यस्य कस्यचित् ॥७५॥

गारुडे मातृतन्त्रे च
 वामे स्त्रोतसि दक्षिणे ।
 ज्येष्ठे चण्डासिधारे च
 प्रत्यक्षफलदा क्रिया ॥७६॥

यतोऽस्य हृष्ट इहैव प्रत्ययः शिवसमावेशात्मा
 साक्षात्कारो भवति, ततो गारुडे पूर्वस्मिन्,
 मातृतन्त्रादौ पश्चिमे, जयादिनये वामे, भैरव-
 शास्त्रे च दक्षिणे, चण्डासिधारादावृधर्वे, ज्येष्ठे च
 मतकुलादौ रहस्ये स्त्रोतसि सर्वत्र अस्य क्रिया
 विषभूतशमनमेलकसौभाग्यविचित्रानुग्रहादि-
 रूपा प्रत्यक्षमेव फलदा सद्यःप्रत्ययेत्यर्थः ॥७६॥

एतदीया हि

अत्यन्तमलिनस्यास्य
 पुंसो विद्धस्य मायया ।
 कर्मणा भोगसक्तस्य
 आभिलाषान्वितस्य च ॥७७॥
 मोक्षं ददाति दीक्षासौ
 क्रियाख्या ज्ञानरूपिणी ।

अत्यन्तमलिनत्वमेव मायया कर्मणेत्युक्ता-
भ्यां मायीयकार्ममलाभ्याम्, तथा

‘..... अभिलाषो मलोऽत्र तु ।’ (स्व ४१०५)

इति श्रीस्वच्छन्ददृष्ट्या आणवमलेन अभि-
लाषान्वितस्येत्युक्तेन व्यक्तीकृतम् । क्रिया-
ख्येति क्रियेति आख्या यस्याः सा वस्तुतो
ज्ञानस्वरूपिणीति कृत्वा आचार्येण उभयज्ञेनापि
ज्ञानविश्रान्तेन भाव्यमित्याह । यदुक्तमन्यत्र

‘ न क्रियारहितं ज्ञानं न ज्ञानरहिता क्रिया ।

क्रियाज्ञानविनिष्पत्त आचार्यः पशुपाशहा ॥ ’

इति ॥

होत्रादिक्रियाया अपि महाविमर्शमयी
आन्तरी शक्तिः प्राणितरूपेत्याह

उन्मना तु परा शक्ति-

ज्ञानरूपावधूतिका ॥ ७८ ॥

सा क्रियेत्यभिधीयेत

न क्रिया त्वध्वमध्यगा ।

परेति अनवच्छन्नस्फुरत्तात्मा । ज्ञानरूपेति

‘ तस्मात्सा तु परा विद्या ..... ।’ (४१३९५)

इति श्रीस्वच्छन्द उक्तत्वात् । अवधूतिकेति अव-
हतं धूतं कम्पो यस्यां सा तथा नित्योदितेत्यर्थः ।
सा क्रिया । यदुक्तं श्रीप्रत्यभिज्ञायाम्

‘इत्यं तथा घटपटाद्याभासजगदात्मना ।

तिष्ठासोरेवमिच्छैव हेतुता कर्तृता क्रिया ॥’ (२४।२१)

इति । अध्वमध्यगेति एवंविधमहाविमर्शात्मक्रि-
याशक्तिव्याप्तिशून्यनिःसारपूजाहोमाद्यात्मा ॥

यथाच प्रोक्तक्रियाशक्तिव्याप्तिसारा पूजा-
क्रिया, तथा ज्ञानयोगावपि तद्व्याप्तिमयावे-
वेत्याह

योगशक्तिर्ज्ञानशक्तिः

सर्वशास्त्रेषु गीयते ॥ ७९ ॥

सा शक्तिः परमेशस्य

शिवस्याशिवहारिणी ।

तदुक्तं श्रीगमशास्त्रे

‘योगो नान्यः क्रिया नान्या तत्त्वारूढा हि या मतिः ।
स्वचित्तवासनाशान्तौ सा क्रियेत्यभिधीयते ॥’

इति ॥

यतश्च सा शिवसंबन्धिनी, अत एव

बन्धमोक्षकरी पुंसां

न स्वतन्त्रा स्वभावतः ॥८०॥

शक्तिमत्स्वरूपायत्तत्वात् शक्तेः ॥ ८० ॥

अनेनैवानुसारेण

शिवः सर्वप्रदः शुभः ।

यदुक्तं विज्ञानभैरवे

‘शक्तिशक्तिमतोर्यस्मादभेदः संच्यवस्थितः ।

अतस्तद्वर्धमित्वात्परा शक्तिः परात्मनः ॥ (१८)

इति ॥

न केवलं शिवशक्त्यभेदावष्टम्भात् ज्ञान-
योगक्रियाः शिवशक्तिमय्यः, यावत्

शिवादिगुरुपङ्किर्या

रुद्रकोट्यो ह्यनेकशः ॥ ८१ ॥

आस्तोपदेशमात्रेण

पारम्पर्येण संस्थिताः ।

शिवोऽनाश्रितनाथ आदिर्यस्याः सदाशिवे-
श्वरानन्तश्रीकण्ठादिरूपाया गुरुपङ्क्षेः, सा
तथा रुद्रकोट्योऽनन्ताधिष्ठितमव्वकोटयो बह्यो
यास्ताः सर्वा आस्तस्य परमशिवस्य संबन्धी य

उपदेशः स्वात्मसमीपदेशनापदेशो निज.....
.....केन योगेन कर्मणा वा सम्यक् स्थिताः
स्वात्मा.....मः ॥

आसोपदेशः परशत्तयुन्मेषात्मैवेत्याह
शिवज्ञानं यतो देवि
सदैवासागमः स्मृतः ॥ ८२ ॥

शिवज्ञानं रुद्रशक्तिसमावेशः । यत इति
हेतौ । तेन युक्त एव पूर्वश्लोकार्थः ॥ ८२ ॥

न केवलं शिवादिगुरुपङ्क्याः शिवशक्तिमयत्वं
यावत्

ब्रह्मादिस्तम्बपर्यन्तं
शिवशक्तिसमन्वितम् ।

शिवशत्तथा सम्यगन्वितं तदभेदमयम् ।
यदुक्तं शिवसूत्रेषु

‘स्वशक्तिप्रचयोऽस्य विश्वम् ।’ (३१०)

इति ॥

एतदुपसंहरन् स्फुटयति

एवं शक्तिमयं सर्वं
जगत्स्थावरजडमम् ॥ ८३ ॥

अनाश्रितादिक्षित्यन्तं सर्वं शिवशक्तिमयं
केवलं मन्त्रमन्त्रे श्वरादिवर्ग उन्मिषच्छवशक्ति-
मयः, विज्ञानाकलादिस्थावरान्तं तु निमिष-
च्छवशक्तिमयमिति विभागः ॥ ८३ ॥

अतश्च

शक्तिमान्सर्वकर्माणि

कुरुते नात्र संशयः ।

शिवशक्त्यावेशशाली मन्त्राचार्यादिवर्गस्त-
त्तकार्यकरणक्षमः ॥

अन्ये तु

शक्तिहीना न सिद्ध्यन्ति

यागकोटिशतैरपि ॥ ८४ ॥

जपकोटिसहस्रैस्तु

होमलक्ष्मैः सविस्तरैः ।

मन्त्राचार्याः ॥

यत एवं

तस्मात्सर्वप्रयत्नेन
 शिवज्ञानं समभ्यसेत् ॥८५॥
 तदा सिध्यन्त्यशेषाणि
 कर्माण्येवान्यथा नहि ।
 एवकारो नशब्दानन्तरं योज्यः ॥
 यदाच अभ्यस्तशिवज्ञानः
 शान्तिकादीनि कर्माणि
 कुरुतेऽसौ तदा गुरुः ॥८६॥
 किंच
 योगे होमे जपे चैव
 तथालेख्यऋमेऽपिच ।
 स एव अधिकृतः ॥
 एवं
 ‘यागमस्य प्रवक्ष्यामि . ।’ (२६)

इत्युद्दिश्य यागगृहगुप्तिं रुद्रशक्तिसमावेशशालि-
 द्यास्तिज्ञगुरुसतत्वं पराशक्तिवीर्यसारतां च मन्त्रा-
 दिस्थावरान्तस्य विश्वस्य उत्त्वा, उद्दिष्टभगव-
 द्यजनाश्रयभूतम्

आपदो यदि चोत्पन्नाः
पूर्वोक्तं यागमारभेत् ॥८७॥

भाविचतुर्द्वारादिविभागं पूर्वोदिष्टरूपं म-
ण्डलं भगवत्पूजार्थमारभेत ॥ ८७ ॥

तत्र च

साध्यं विमृश्य तद्रव्यं

संभारेण तु संभृतम् ।

रजश्चन्दनकुङ्कुमधूपादिसामग्रीसाध्यं श्रेयो-
अभिसन्धिना विमृश्य ॥

श्रीमद्मृतेशपूजाहोमाद्यात्मा

यागस्तु क्रियते यस्य

साध्यस्य कस्यचित् ॥

तस्य शान्तिः प्रजायते ॥८८॥

आपदो नश्यन्ति ॥ ८८ ॥

किंच

तिलं क्षीरं घृतेनैव

सितर्शकरया सह ।

होमयेद्यस्य नाम्ना च

स साध्यः

महाशान्तिमवाप्नुयात् ॥८९॥

क्षीरवृक्षसमिद्धिस्तु

क्षीराक्ताभिः समाहितः ।

होमयेद्यस्य नाम्ना च

पूजानन्तरं होमेन मन्त्रराजं तर्पयेन् यन्नाम्ना

तस्य शान्तिर्भवेद्गुवम् ॥९०॥

सुमनोवृतसंयुक्ता

होमयेद्यस्य नामतः ।

तस्य शान्तिर्भवेत्क्षिप्रं

नात्र कार्या विचारणा ॥९१॥

श्रीकामः श्रीफलान् हुत्वा

श्रियमाप्नोति पुष्कलाम् ।

साधकः ॥

वृतगुणगुलहोमेन

पुष्टिर्भवति शाश्वती ॥९२॥

आचार्यकृतेन साध्यस्य ॥ ९२ ॥

मृत्युजित्संपुटं कृत्वा
 साध्यनाम जपेद्यदि ।
 आत्मनो वा परस्यापि
 मृत्युस्तस्य न बाधते ॥९३॥
 साध्यस्य मन्त्रेण रक्ष्यस्य आत्मनः परस्य
 वेत्यर्थः ॥९३॥
 अष्टपत्रेऽथ कमले
 कर्णिकायां निवेशयेत् ।
 साध्यार्णरोधितं नाम
 तदूर्ध्वे मृत्युजिद्वेत् ॥९४॥
 आग्रेयादिविभागे न
 दलेष्वद्वानि विन्यसेत् ।
 द्विरष्टदलसंपूर्ण
 बाह्ये तत्कमलं लिखेत् ॥९५॥
 कलाषोडशकेनैव
 पूर्वादौ पूरयेत्ततः ।
 द्वात्रिंशदलसंयुक्तं
 तद्वाह्ये पञ्चजं न्यसेत् ॥९६॥

कादिमान्तकमेणैव
पूर्वादावीशमन्ततः ।

भवेदिति लिखितव्यः । अङ्गानि द्वितीया-
धिकारोक्तानि अमीशरक्षोमरुद्विदिक्षु । हृदया-
दीनि चत्वारि पूर्वादिदिकचतुष्केऽस्त्रं कर्णिकायां
भगवद्ग्रे लोचनमिति विभागः । तत्कमल-
मिति तस्य कमलमिति समाप्तः । ईशमन्तत
इति ईशदिग्गतदलचतुष्टयान्तमित्यर्थः ॥

एते च

साध्यार्णरोधिताः सर्वे

वर्णश्चक्रत्रये स्थिताः ॥९७॥

चक्रत्रये दलपुण्जत्रये । साध्यार्णरोधनं प्रा-
ग्वत् ॥ ९७ ॥

एषां च दलवर्णानां

सर्वेषां मध्यतः संज्ञां

साध्यस्यैव तु रोधयेत् ।

रोधनं साध्यार्णसंपुटीकरणम् ॥

कर्णिकायां मन्त्रसंपुटमध्यगतस्य नाम्नो
विशेषमाह

जीवमध्यगतं नाम
कर्णिकायां निवेशयत् ॥१८॥

जीवः सकारः, तदन्तः कृतनामकम् ॥१८॥

प्राणान्तः कल्पयेज्जीवं
प्राणो हकारः ॥

तमपि तादृशं
प्राणं वर्णान्तमध्यगम् ।

क्षकारान्तःस्थम् । तत्र च ‘कषमध्यगतम्’
इति अन्यत्रत्यो विधिरनुसर्तव्यः ॥

एवमेतत्पद्मद्वयगर्भं पद्ममालिख्य
बाह्येऽस्य मण्डलं सौम्यं
सुसंपूर्णं तु कारयेत् ॥१९॥

ठकारं दद्यात् ॥

तद्वाह्ये तु पुरं चैन्द्रं
वज्रभृद्वज्रोधितम् ।

कुर्यात् ॥

इत्थं

भूर्जपत्रे तु संलिख्य
 चक्रमेतद्वरानने ॥ १०० ॥
 सुनुच्छे निर्वणे श्लक्षणे
 रोचनाकुद्गमेन च ।
 चन्दनक्षीरयुक्तेन ॥
 पश्चादेतत्पूजयन्नाचार्यः कर्पूरक्षोदधूसरं कृत्वा
 संवेष्ट्य सितसूत्रेण
 कार्पासेन नवेन च ॥ १०१ ॥
 मधुमध्ये निधाप्यैत-
 त्सुगन्धिघृतमिश्रिते ।
 मृद्घाण्डे संनिधाप्यैत-
 त्सितपुष्पैः प्रपूजयेत् ॥ १०२ ॥
 पायसैर्घृतसंमिश्रै-
 र्भक्ष्यैर्नानाविधैस्तथा ।
 मृष्टैर्घृपैर्घृपयित्वा
 पूजयेद्घूरिसंभृतैः ॥ १०३ ॥
 संभृतैः संभारैः ॥ १०३ ॥

अस्यच अयं संनिवेशः

बाह्येऽत्र कलशानष्टौ

पूर्वादौ पूजयेत्ततः ।

सितचन्दनकपूर-

सुधूपामोदसंयुतान् ॥ १०४ ॥

रत्नगर्भाम्बुसंपूर्णा-

न्सर्वैषधिसमन्वितान् ।

सौवर्णीत्राजतांस्ताम्रा-

न्मृणमयान्वा सुशोभनान् ॥ १०५ ॥

अकालमूलान्सुशुभा-

न्प्रशस्तांलक्षणान्वितान् ।

तेषां मध्ये तु संपूज्य

लोकपालान् क्रमेण तु ॥ १०६ ॥

न कालं मूलमधःस्थानं येषां ते । संपूज्येति
प्रणवस्वनामनमोभिः ॥ १०६ ॥

तेषां शिवाङ्गा दातव्या

रक्षध्वं साध्यमुत्तमम् ।

उत्तमभिति वदन्नत्रत्यो विधिरनुत्तमविषये
न योज्य इति शिक्षयाति ॥

अथ

प्रातर्मध्येऽहिं सायं च
निशाधै पूजयेत्ततः ॥१०७॥

यस्य नाम्ना एवं कृतम्, असौ
सप्तरात्रे व्यतिक्रान्ते
मृत्युजिद्वते नरः ।

सर्वव्याधिविनिष्क्रान्तः
सर्वदोषविवर्जितः ॥१०८॥

सर्वरोगौर्विमुच्येत
ज्वरैः सर्वैर्न संशयः ।

सर्वदुःखविनिर्मुक्त
ईतिभिः परिवर्जितः ॥१०९॥

तिष्ठेच्च स नरो भूयो
यथाहिर्मुक्तकञ्चुकः ।

ब्याधय उदराद्याः । रोगाः पिटकाद्याः ॥

किंच एतच्चकार्चायां
 यदि नान्यमना देवि
 साधकस्तत्परायणः ॥ ११० ॥
 जपहोमरतः शान्त-
 स्तस्मिन् स्थाने तु तिष्ठति ।
 सत्त्ववान्वीर्यसंपन्नो
 दयादाक्षिण्यसंयुतः ॥ १११ ॥
 सप्तरात्रे व्यतिक्रान्ते
 मृतांश्चैवानयेद्वलात् ।
 मृतानपि प्रत्युज्जीवयेत् । वीर्यसंपन्नो मन्त्र-
 वीर्यज्ञः । साधक इति मन्त्रसिद्ध आचार्यो वा ॥
 एवंविधश्च
 गोभूहिरण्यवस्त्राद्यैः
 केयूरकटकादिभिः ॥ ११२ ॥
 पूज्योऽसौ परया भक्तया
 शान्तिपुष्ट्या विशेषतः ।
 यस्मान्मन्त्रमयो वै स
 शिवः साक्षात् दैशिकः ॥ ११३ ॥

तेन पूजितमात्रेण
सर्वे सिद्धिं फलप्रदाः ।
भवन्त्यवितर्थं भद्रे

मन्त्रमय इति पूर्वोक्तयुक्त्या शिवावेशमयत्वात् ।
सर्वे इति चक्रपूजिता मन्त्राः ॥

अत्र च मायाप्रमातृसुलभः संशयस्त्याज्य
इति अन्वयव्यतिरेकोक्तिभ्यामाह

सत्यं मे नानृतं वचः ॥११४॥

यदि तु न गुर्वर्चा क्रियते, तदा एवं भवती-
त्याह

अन्यथा सिद्धिहानिः स्या-
कृतं चैव निरर्थकम् ।
आचार्यस्यापि साध्यस्य
कृत्या स्थितिविनाशिनी ॥११५॥

आसतां समयिपुत्रकसाधकाः, आचार्यस्य
अपि साध्यस्य कृत्या दृष्टिस्थितिविनाशिनी
राक्षसी उत्तिष्ठति एव गुर्वनर्चनादित्यर्थः ॥११५॥

यत एवं

‘

तस्मात्सर्वप्रयत्नेन
मन्त्रवित्पूजयेद्गुरुम् ।

इतर्थं हि तस्य
भवन्ति पूजिता मन्त्राः
सर्वसिद्धिकलप्रदाः ॥ ११६ ॥
तत्त्वज्ञगुरुपूजा साधयत्यभीष्टमिति शिवम् ॥

कर्मातिदुर्घटमपि यत्समावेशतो भृशम् ।
कुर्वते गुरुमन्त्राधास्तन्नेत्रं शाङ्करं श्रये ॥

इति श्रीनेत्रोदयोते षोडशोऽधिकारः ॥ १६ ॥

अथ

श्रीनेत्रतन्त्रे

श्रीक्षेमराजकृतोदयोतोपेते

सप्तदशोऽधिकारः

— ३७ —

विचित्रचक्रविस्फूर्जन्निजज्योतिःसुधाभरैः ।
मृत्युजिज्जयति श्रीमन्त्रमैशं भयापनुत् ॥

कारुणिकत्वात् चक्रान्तराणि अपि रक्षार्थं
अतिपादयितुं श्रीभगवानुवाच
अथातः संप्रवक्ष्यामि
चक्रराजं महावलम् ।

अथेति पूर्वाधिकारोक्तप्रमेयानन्तरम् । अत
इति यतो बहुरनुग्राहो जनस्ततः कस्यचित्
कथंचिदनुग्रहो भविष्यतीत्याशयेन ॥

तत्र

पूर्ववन्मध्यतो नाम
जीवान्तः कल्पयेत्सुधीः ॥ १ ॥
प्राणस्यान्तस्ततः कृत्वा
वर्णान्तान्तर्वर्यवस्थितम् ।
अन्तिमं तु ततो बाह्ये
तद्वाह्ये मध्यमं न्यसेत् ॥ २ ॥
प्रथमं तु ततो बाह्ये
कर्णिकायां तु विन्यसेत् ।
केसरेषु स्वराः पूज्या
दलेष्वद्वानि पूर्ववत् ॥ ३ ॥

बाह्ये कलशमालिख्य
 कमलोभयमध्यगम् ।
 पूजयेत्पूर्वविधिना
 जपहोमार्चने रतः ॥ ४ ॥
 साधयत्यचिरेणैव
 चिन्तितं नात्र संशयः ।

पूर्ववदिति साध्यार्णसंपुटितमुपरिलिखित-
 मन्त्रराजं च नाम द्वितीयान्तं पूर्ववत्
 ‘रक्षापदसमायुक्तं .... ।’ (११)

इत्यग्रेऽभिधास्यमानत्वात् रक्षेत्येतद्युक्तं जी-
 वस्य सकारस्य अन्तः कृतं प्राणस्य हस्य अन्तः
 क्षित्वा वर्णान्तस्य क्षस्य अन्तः कुर्यात् । ततोऽ-
 स्य बाह्येऽन्तिमं क्षकारं, तद्वाह्ये मध्यमं हकारं,
 तद्वाह्ये प्रथमं सकारं लिखित्वा एतत् कर्णि-
 कायां विन्यस्येत् । केसरेषु पूर्वादिक्रमेण स्वरान्,
 दलेषु अङ्गानि हृदयादीनि । पूर्ववदिति आग्ने-
 यादिक्रमेण । ईदृशस्य कमलस्य बाह्ये कलशं
 लिखेत्, तच्च ऊर्ध्वाधःकमलमध्यगं कृत्वा साङ्ग-
 मूलमन्त्रार्चाजपहोमरतोऽभीष्टं क्षिप्रं साधयति ।

अत्र च नमःशब्दान्तो मन्त्रः पूजाजपयोः, होमे
तु स्वाहान्त इति पूर्ववच्छब्दार्थः ॥
किंच इदं

सर्वशान्तिप्रदं चक्रं
पुष्टिसौभाग्यदायकम् ॥ ५ ॥
आयुर्वीर्यप्रदं चैव
ज्वररोगविनाशनम् ।
परराष्ट्रविभीतानां
नृपाणां विजयावहम् ॥ ६ ॥
राजस्त्रीणां तत्सुतानां
विप्रादीनां च सर्वशः ।
रक्षा ह्येषा प्रकर्तव्या
सर्वोपद्रवनाशिनी ॥ ७ ॥
स्पष्टम् ॥ ७ ॥
पङ्क्षया चैव लिखेन्नाम
त्वक्षरान्तरितं प्रिये ।
आद्यन्ते मूलमन्त्रं तु
वौषट्जातियुतं न्यसेत् ॥ ८ ॥

पूर्ववत्पूजयेद्गूरि-
 यागेनैव सितैः शुभैः ।
 तत्क्षणान्मुच्यते रोगै-
 राघातो यदि मृत्युना ॥ ९ ॥

देवदत्तादिनाम् अक्षरान्तरितमिति प्रति-
 वर्णान्तरालं न्यस्तमूलमन्त्रं लिखित्वा, आयन्त-
 योवौषद्गातियुतं मूलमन्त्रमनुलोमप्रतिलो-
 माभ्यां न्यस्य, सितकुसुमादिभिर्यो भूरियागः,
 तेन पूर्ववत् पूजयेदिति ऐकाङ्ग्येण पूजाजपहो-
 मादिभिराराधयेत् ॥ ९ ॥

वौषद्गातियुतं मन्त्रं
 दिक्ष्वष्टासु लिखेत्सिते ।
 भूर्जवल्कलके रम्ये
 मध्ये नाम तु पूर्ववत् ॥ १० ॥
 रक्षापद्समायुक्तं
 तद्वाह्ये शशिमण्डलम् ।
 मन्त्रान्त्यवर्णममृतं
 कलाषोडशसंस्थितम् ॥ ११ ॥

ताभिर्मण्डलमापूर्य
 बाह्ये तु कलशं न्यसेत् ।
 तद्वाह्ये चन्द्रसूर्यो तु
 पुरन्दरपुरस्थितौ ॥ १२ ॥
 रोचनाकुङ्कुमेनैव
 क्षीरशर्करया लिखेत् ।

दिक्षिवति पद्मदलात्मसु, मध्ये इति कर्णिकायां, पूर्ववदिति प्रथमग्रयोगवत् साध्यार्णसंपुटीकृतं, तद्वाह्ये कर्णिकान्ते, शशिमण्डलं ठकारं, मन्त्रस्य च यदन्त्यवर्णं सकारः, अमृतमिति उक्तवक्ष्यमाणपरामृतव्याप्तिकं, कलासु आदिविमर्शान्तासु षोडशसु स्थितं तत्संभिन्नं, ताभिः सकारश्छिष्टाभिः कलाभिः, मण्डलमिति चान्द्रं ठकारं, बाह्ये इति एतत्कमलं कलशोदरे लिखेदित्यर्थः । कलशबाह्ये चन्द्रसूर्यो ठडौ पुरन्दरपुरे चतुरश्रे वज्रलाजिछतसंनिवेशेन स्थितौ कुर्यात् । एतत् शान्तौ, पूर्वोपद्रवनाशिनी पुनरस्यैव उपरि क्षीरपूर्णममृतं स्ववन्तं कलशं ध्यायेदिति पुष्टिः ॥

पूजयित्वा विधानेन
पूर्ववच्छान्त्यवस्थितः ॥ १३ ॥

शान्तिकर्मणि अवस्थितो गुरुः सावधानः
स्यादित्यर्थः ॥ १३ ॥

एषा च

राजरक्षा तु वै प्रोक्ता
सर्वोपद्रवनाशिनी ।

अस्यां तु क्रियमाणायामयं विशेषः—यत्

राजरक्षाविधानेन
होमयेत्क्षीरसंयुतान् ॥ १४ ॥

सितशर्करया युक्तान्
सुगन्धीन् घृतमिश्रितान् ।

क्षीरघृक्षेन्धने वह्नौ
तिलाञ्छान्ति लभेत सः ॥ १५ ॥

राजरक्षाविधानेनेति तेन प्रयोजनेन बुद्धि-
स्थेन हेतुना । स इति राजा ॥ १५ ॥

किंच

यदा मृत्युवशाग्रातः
 कालेन कलितो नरः ।
 दृष्टा तं पूर्ववद्यागो
 मण्डले तु यथोदिते ॥ १६ ॥
 क्रियते द्रव्यसंभार-
 संभृतो मृत्युनाशनः ।
 अस्यैव कलशोदरस्य उक्तस्थित्या न्यस्तमन्न-
 नाथस्य मृत्युनाशनाख्यत्वात् ॥
 पूजिते च अस्मिन्
 मृत्योरुत्तरते शीघ्रं
 मन्त्रस्यास्य प्रभावतः ॥ १७ ॥
 तदेव भूर्जपत्रे तु
 सितशर्करया सह ।
 क्षीरेण रोचनायुक्तं
 कुड्डमेन युतं लिखेत् ॥ १८ ॥
 रुक्मकुम्भे तु मध्वकं
 स्थापयेत् सुगोपितम् ।

तदूर्ध्वं तो द्वितीयं तु
 क्षीरपूर्णं सुशोभनम् ॥ १९ ॥
 स्ववन्तममृतं ध्यात्वा
 स्थापयेत्पुष्टिकामतः ।

तदेवेति तदेव कलशोदरे चक्रम् । एवं च
 वदन् समनन्तरयाग एव एतद्विषय इति बोध-
 यति । क्षीरेणेत्यादि वदन् पूर्वोक्तस्य यागस्य
 शालिचूर्णसंपाद्यत्वमादिशति । मध्वक्तमिति
 मधूच्छिष्ठवलितम् । अमृतमिति क्षीररूपमेव
 स्ववन्तं धारणाक्रमेण अधःस्थकलशान्तमुच्च-
 न्तम् ॥

यस्य नाम्ना एवं क्रियते, असौ
 सप्तरात्रप्रयोगेण
 मृत्युजिङ्घवते नरः ॥ २० ॥

तथा

क्षीणकायो भवेत्पूर्णः
 पक्षान्ते तु यथा शशी ।

न मृत्योर्वशगः सो वै
सत्यं मे नानृतं वचः ॥ २१ ॥

साध्यार्णरोधितं नाम
रक्षापदसमन्वितम् ।
मध्ये संपूजयेत्साध्यं
पूर्ववच्चामृतीकुरु ॥ २२ ॥

साध्यमिति नामद्वारेण भावितम् । पूर्ववद-
मृतीकरणं दलाष्टके प्राग्वत् वौषडन्तमन्त्र-
राजकृताप्यायनम् ॥ २२ ॥

एवंभूतं च
तदात्मना तु संवेष्टय
वारुणेन तु वै पुनः ।
कलाशेषेण तद्वाह्ये
संपूर्णेन तु वेष्टयेत् ॥ २३ ॥

आत्मना पुरुषवाचिना मकारेण, ततो
वारुणेन वकारेण, ततः कलाशेषेण टकारेण,
ततः संपूर्णेनेति ठकारेण वेष्टयेत् । कलशेनेति
अपपाठः ॥ २३ ॥

अनन्तरं

पुरन्दरं ततो वाह्ये
 द्विश्चतुदिक्षु गोचरे ।
 तन्मण्डलं तु योज्येत
 वज्रमण्डलमध्यगम् ॥ २४ ॥

पुरन्दरं चतुरश्रं तन्मण्डलं, द्विद्वौ वारौ । चतु-
 र्दिक्षु इति चतुरश्रोपरि चतुरश्रं तथा न्यस्येत्
 यथा अष्टारः संनिवेशो भवति । तच्च अष्टाश्रि-
 मण्डलं वज्रमण्डलमध्यगमिति वज्रेण चतुरश्रं
 मण्डलं कृत्वा तन्मध्ये न्यस्येत् ॥ २४ ॥

एतच्च यस्य नाम्ना क्रियते, अस्मै

रक्षितश्चामृतेशोन
 चकारादमृतीकृतः ॥
 ईदृशस्य च साध्यस्य
 न तस्य भयदाः क्वचित् ।
 भवन्ति योगिनीभूत-
 यक्षराक्षसहिंसकाः ॥ २५ ॥

प्रयोगान्तरमाह

कुम्भान्तस्तु लिखेन्नाम
तत्स्थाप्यं कमलोपरि ।

अधोमुखं तु तत्पृष्ठे
कमलं पूर्ववल्लिखेत् ॥ २६ ॥

तत्कर्णिकास्थं विलिखे-
दधोवक्फप्रयोगतः ।

स्त्रवन्तममृतं ध्याये-
त्संपूर्णं सर्वतोमुखम् ॥ २७ ॥

अमृतेशं करन्ध्रेण
प्रविष्टं तस्य भावयेत् ।

हृदये तत्प्रविष्टं तु
सर्वनाडीः प्रपूरयेत् ॥ २८ ॥

कुम्भान्तः कमलकर्णिकोपरि साध्यनाम
लिखेत् । पूर्ववदिति कलशस्य उपरि । तदिति
ऊर्ध्वकमलकर्णिकास्थममृतेशमव्वमधोमुखं लि-
खित्वाधोमुखबिन्दुगत्या अमृतं स्त्रवन्तं ध्यायेत् ।

तच्च अमृतं साध्यस्य नामस्थानध्यातस्य कर-
न्धेण हृत्प्रविष्टं सर्वनाडीः प्रपूरयेत् ध्यायेत् ॥

तस्य च

तत्क्षणाज्ञायते पुष्टिः

क्षीणकायोऽपि यो नरः ।

अन्यदपि आह

पङ्क्ख्या तु विलिखेन्मन्त्रं

प्रत्येकं वर्णमध्यगम् ॥ २९ ॥

नाम साध्यस्य वै लेख्यं

वर्णमध्यगमिति एकैकमन्त्रान्तरान्तर्लिखितं,
तस्य बहिर्निवेशः ॥

दिग्विदिङ्मृत्युजिल्लिखेत् ।

पूर्ववत्पद्ममालिख्य

षड्ङ्गं पूर्ववत्प्रिये ॥ ३० ॥

संयोज्य पूजयेच्छत्तया

यथाविभवविस्तरैः ।

सर्वश्वेतोपचारेण

सर्वदुःखनिवर्हणः ॥ ३१ ॥

भवते मन्त्रमुख्यस्तु
नात्र कार्या विचारणा ।

कमलं लिखित्वा तद्वलेषु मृत्युजिन्नाथं पूर्व-
वदिति वौषट्डन्तं, तद्वहिरपि कमलं लिखित्वा
पूर्वोक्तं षड्ङ्गं प्राग्वत् दलेषु संयोज्य चक्रमेतत्प्र-
पूजयेत् । पद्ममालिख्येति काकाक्षिवत् । नात्र
कार्या विचारणेत्यनेन पूर्ववत् निःसंशयस्यैव
एतत् फलतीत्यादिशतीति शिवम् ॥

क्रीडाकल्पितसंस्थानकृतसंनिधि शाङ्करम् ।
श्रीमन्नेत्रं नुमः सर्वरक्षाकरमनर्गलम् ॥

इति श्रीनित्रोद्धृयोते सप्तदशोऽधिकारः ॥ १७ ॥

अथ

श्रीनेत्रतत्त्वे

श्रीक्षेमराजकृतोहथोतोपेते

• ١٢ •

अष्टादशोऽधिकारः

संपूर्णभोगमोक्षैकस्फुरत्तात्मा महेशितुः ।
नैत्रलक्ष्मीः परा कापि जयत्यखिलतापनुत ॥

पूर्वोक्तानुवादेन अन्यद्वतारयितुं श्रीदेवी
उवाच

भगवन्देवदेवेश
सर्वसत्त्वहिते रत ।
त्रायकस्त्वं सुरेशान
सर्वानुग्रहकारक ॥ १ ॥
उक्ता त्वया महेशान
व्यासिर्मन्त्रेषु चाध्वनः ।
आख्याहि मे जगन्नाथ
यदि तुष्टोऽसि हे प्रभो ॥ २ ॥
मन्त्राणां कीलनादौ तु
योजनं सूचितं विभो ।
नाख्यातं देवदेवेन
यथा सिध्यन्ति साधकाः ॥ ३ ॥
परप्रयुक्ता नश्यन्ति
कृत्याखाखर्वोदकादयः ।
उक्तेत्यादिः प्रायुक्तानुवादः । सूचितमिति

‘ कीलनं चैव मद्वाणां भेदनं मोहनं तथा । ’ (३३)
 इति षोडशाधिकारे । देवदेवेनोति त्वयैव । यथे-
 ति येन कीलनादियोजनेन साधकाः सिद्ध्यन्ति
 परप्रयुक्ताश्च कृत्याखाखोदकादयस्तेषां यथा
 नश्यन्ति । शत्रुनाशाय स्त्रीकलेवरप्रवेशितां वेता-
 ली कृत्या, मृत्यूच्चाटनादिकृत् यन्त्रं खाखोदः,
 आदिशब्दात् तत्कार्यकृताः प्रतिमाः । तदे-
 तत् वस्तु आख्याहीति संबन्धः ॥

किंच

प्रत्यङ्गिरा प्रयोगेण
 हन्ति दुष्टान्यनेकशः ॥ ४ ॥

यथा तथा महादेव
 ब्रूहि निःसंशयं मम ।

प्रतीपं गृणाति शुद्रसाधकं प्रत्येव शुद्रकर्म-
 फलं संपाद्यत्वेन विमृशति या विद्या, सा प्रत्यङ्गि-
 रेति भिन्नं पदम् । प्रयोगेण प्रयुक्तया ॥

एतत् निर्णेतुं श्रीभगवानुवाच
 वादानामेव सर्वेषां
 मन्त्रवादमिहोत्तमम् ॥ ५ ॥

ज्ञात्वा नियोजयेन्मन्त्री
मन्त्रलिङ्गानि सुव्रते ।

सर्वेषामेव धातुखनिवादादीनां मन्त्रमुख-
प्रेक्षणां मध्यादुत्तमो यो मन्त्रवादस्तं मन्त्रा
लिङ्गयन्ते चित्रीक्रियन्ते यैर्दीपनादिकारिकर्म-
भिस्तानि ज्ञात्वा शास्त्रतोऽधिगम्य मन्त्री तन्त्र-
तत्त्ववित् नियोजयेदवसरे प्रयुञ्जीत ॥

तमुहिशति

दीपनं बोधनं चैव
ताढनं चाभिषेचनम् ॥ ६ ॥

विमलीकरणं चैव

तथेन्धननिवेशनम् ।

संतर्पणं गुप्तिभाव

आप्यायो नवमस्तथा ॥ ७ ॥

एवं नवप्रकारेण

मन्त्रवादमशोषतः ।

यो जानाति स जानाति

मन्त्रसाधनसाधनम् ॥ ८ ॥

दीपनं मत्रस्य प्रणवेन । बोधनं नमःशब्देन ।
 ताडनं फट्टारेण । अभिषेचनं वौषट्टारेण । विम-
 लीकरणं स्वाहाशब्देन । इन्धननिवेशनं दाह्य-
 पाशविषादिदहने विनियोजनं हुंकारेण संपुटी-
 करणम् । तदुक्तं श्रीमदुच्छुष्मतत्रे

‘दीपने तु महाभाग प्रणवोभययोजनम् ।
 बोधने तु नमस्कारः स्वाहाकारोऽमले तथा ॥
 वौषट्टन्तर्गतं मत्रमभिषेके नियोजयेत् ।
 फट्टारोभयसंयुक्तं ताडने विनियोजयेत् ॥
 आद्यन्तं चैव हुंकारमिन्धने विनियोजयेत् ।’

तर्पणं बलवत्ताधानं, तच्च प्रतिवर्णं लांकारेण
 संपुटीकरणम् । यदुक्तं

‘लांकारेण तु बीजेन तथैकान्तरितेन च ।
 बलवाञ्जायते मन्त्रः..... .... ॥’

इति । गुस्तिभावो रक्षणं, तच्च नेत्रनाथसंपुटी-
 कृतस्य अयुतजपात् भवति । यथोक्तं

‘मृत्युजित्संपुटीभूतं जपेत्तदयुतं पुनः ।
 जपेनानेन विधिना मन्त्ररक्षा कृता भवेत् ॥’

इति । आप्यायनं पुनर्जातबलस्य पुष्ट्याधानं,
 तच्च वांकारेण प्रतिवर्णं संपुटीकारात् । यदुक्तम्

‘एकान्तरितयोगेन वांकारेण तु सर्वदा ।
भवेदाप्यायितो मन्त्रः..... . . . . ॥’

इति । इत्थं नवधा मन्त्रवादं यो जानाति,
स मन्त्रा एव साधनानि सिद्धिकारणानि तेषां
साधनमात्मायत्तपादनं जानाति ॥ ८ ॥

किंच

एकादशविधो मन्त्रो
ज्ञातव्यश्च पुनः प्रिये ।

येन सम्युडियोगेन
सिद्ध्यन्ति साधकेश्वराः ॥९॥

येनेति एकादशधा ज्ञानेन हेतुना यः
सम्युड् नियोगो मन्त्रस्य कर्मणि विनियोजनं
तेन साधकेश्वराः सिद्ध्यन्ति आमृवन्ति अभी-
ष्टम् ॥ ९ ॥

यत एवमतः

तं चैव संप्रवक्ष्यामि
सर्वशास्त्रेषु संमतम् ।

तत्र

संपुटं ग्रथितं ग्रस्तं

समस्तं च विदर्भितम् ॥ १० ॥

आक्रान्तं च तथायन्तं

गर्भस्थं सर्वतोष्टतम् ।

तथा युक्तिविदर्भं च

विदर्भग्रथितं तथा ॥ ११ ॥

इत्येकादशाधा मन्त्रा

नियुक्ताः सिद्धिदाः स्मृताः ।

आयन्तयोर्मन्त्रन्यासः संपुटवत् । यदुक्तं

‘मन्त्रमादौ लिखेद्विद्वानभिषेयमतः परम् ।

मन्त्रमस्य लिखेत्पश्चात्संपुटं परिकीर्तितम् ॥’

प्रत्यर्णं मन्त्रसंपुटीकारो ग्रथनम् । यदुक्तम्

‘अभिषेयार्णमैकैकं मन्त्रार्णेः संपुटीकृतम् ।

ग्रथितं ..... ॥’

इति । मध्यस्थस्य नाम्नो दिक्कचतुष्टुये मन्त्र-
निवेशो ग्रस्तम् । यदुक्तम्

‘ऊर्ध्वेऽधस्तात्तथा तिर्यङ् मन्त्रं कुर्याद्विचक्षणः ।

मध्ये संज्ञा भवेत्तत्र ग्रस्तमित्यभिधीयते ॥’

मन्त्रादनन्तरं नाम, पुनरपि एवमिति समस्त-
लक्षणम् । यदुक्तं

‘विन्यस्येदादितो मन्त्रमभिधेयमतः परम् ।
एवमेतद्विधा योज्यं समस्तं ..... ॥’

इति । नामान्तरं सकृन्मन्त्र इति विदर्भणम् ।
यदुक्तं

‘अभिधेयं भवेत्पूर्वं ततो मन्त्रः सकृद्भवेत् ।
विदर्भितं ..... ॥’

इति । मध्यस्थस्य नाम्नो मन्त्रो यदि वेष्टनया
न्यस्त आक्रान्तम् । यदुक्तं

‘मन्त्रोऽभिधेयमाक्रम्य समन्तात्परिवेष्टयेत् ।
आक्रान्तं ..... ॥’

इति । मन्त्रादनन्तरं नाम, ततस्त्रिर्मन्त्र इति
आद्यन्तम् । यदुक्तं

‘अन्ते मन्त्रं त्रिधायोज्य सकृत्पूर्वं तु योजयेत् ।
मध्ये चास्य भवेत्संज्ञा आद्यन्तं ..... ॥’

इति । मध्यस्थस्य मन्त्रस्य चतुर्दिकं साध्य
नामन्यासो गर्भस्थत्वम् । यदुक्तं

‘यदग्रस्ते लक्षणं प्रोक्तं गर्भस्थेऽपि तदुच्यते ।’

इति । मन्त्रस्य आद्यन्तयोः साध्यनामनिवेशः
सर्वतोवृत्तत्वम् । यदुक्तं

‘यद्भवेत्संपुटे रूपं तद्भवेत्सर्वतोष्टुते ।’

इति । पश्चाद्यस्तमन्त्रस्य नाम्नश्चतुर्निवेशो
युक्तिविद्भर्णम् । यदुक्तं

‘मन्त्रादावभिधेयं च त्रिधा योजितसंपुटम् ।

युक्त्या विद्भर्णं..... ॥’

इति । नाम्नः पश्चात् त्रिमन्त्रन्यासो विद्भ-
ग्रथनम् । यदुक्तं

‘न्यस्यादावभिधेयं तु पश्चान्मन्त्रं त्रिधा लिखेत् ।

विद्भर्णग्रथितं..... ॥’

इति । नियुक्ताः साधकैः ॥

किंच

सिद्धं साध्यं सुसिद्धं च
तथैवारित्वमेव च ॥ १२ ॥

ज्ञात्वा सर्वमशेषेण
मन्त्रन्यासं समाचरेत् ।

प्रणवादिमन्त्राक्षरादकारोकारमकारादिमा-
त्रा विभज्य अवस्थाप्य तदधस्तथैव साधक-

नामाक्षराणि क्षिष्वा नामाक्षरोर्ध्वस्थमन्त्राक्षर-
प्राप्त्यन्तं सिद्धसाध्यसुसिद्धानि भेदेन मातुका-
क्रमेण गणयित्वा आद्यद्वितीयतृतीयतुर्यस्थानेषु
मन्त्राक्षरमायक्रमेण सिद्धादिरूपमुच्यते । य-
दुक्तं श्रीस्वच्छन्दे

‘मन्त्राक्षरं तु विश्लेष्य मात्राविन्दुसमन्वितम् ।
आत्मनामाक्षरं तद्वदधोभागेऽस्य योजयेत् ॥
आत्मवर्णात्समारम्य यावन्मन्त्रार्णमागतम् ।
यस्मिन्समाप्तेहेवि तमायं परिकल्पयेत् ॥
रेखाङ्गुलिंगतं तं तु कथयामि समाप्ततः ।
र्वणि प्रथमे सिद्धः साध्यश्चैव द्वितीयके ॥
तृतीयेऽपि सुसिद्धः स्यादरिञ्जयश्चतुर्थके ॥
अरिसाध्यौ परित्यज्य दातव्यशुभ्रकेन तु ।
सिद्धश्चैव सुसिद्धश्च भुक्तिषुक्तिफलप्रदः ॥’ (८२४)

इति ॥

किंच

उदयास्तमयौ व्याप्तिं
ध्यानं मुद्रां स्वरूपतः ॥१३॥
यो वेत्येवं स सर्वज्ञः
सर्वकृत्साधकोत्तमः ।

उदयास्तमयाविति उन्मिषत्ताविश्रान्ती हृद्भू-
दशान्तपदयोव्याप्तिं वीर्यं, मन्त्राणां ध्यानं मन्त्र-
विषयं, तदुचितामेव च मुद्रां स्वरूपत इति
वीर्यात्मना स्वरूपेण ॥

एवमन्यैरशेषैश्च

भावभेदैः सुरेश्वरि ॥ १४ ॥

भावितव्या महामन्त्रा

भवन्ति फलदाः प्रिये ।

अन्यैरिति अंशकशुद्धिर्बाह्यान्तः कलांश-
कोदयादिभिर्विशेषैः । भावभेदस्तत्तदेवतानुसा-
रिभावनादिभिः ॥

यत एवं

तस्मात्सर्वप्रयत्नेन

ज्ञात्वा सर्वं नियोजयेत् ॥ १५ ॥

नच अन्यमन्त्रवदिहत्यमन्त्रराजविषया कापि
श्वा कल्पनेत्याह

अस्यैवं मन्त्रराजस्य

नास्ति भेदविचारणा ।

यतोऽयं

सर्वेषां मन्त्रराजानां
वृंहकः परमेश्वरः ॥ १६ ॥

पूर्वोक्तदशा हि

अनेन ग्रथिता मन्त्राः
सूत्रे मणिगणा इव ।

तथा

अस्य गर्भे स्थिता मन्त्राः

जायन्ते मोक्षसिद्धिदाः ॥ १७ ॥

युक्तमेतदित्याह

परं सर्वगतं देवं

सर्वसिद्धिफलोदयम् ।

व्यापकं सर्वतोभद्रं

सर्वतोमुखमव्ययम् ॥ १८ ॥

पूरणं सर्वमन्त्राणां

रक्षणं सर्वतोबलम् ।

मन्त्राणां योनिभूतं तु

मोक्षदं सिद्धिदं शिवम् ॥ १९ ॥

यतस्ततोऽस्य मन्त्रस्य
नास्ति देवि विचारणा ।

पूर्वव्याख्याभिर्याकृतमेतत् ॥

यत उक्तयुक्त्या मन्त्राणां साध्यकारित्वाद्य-
शकाशुद्ध्यादिवीर्यापरिज्ञानादिताडनग्रसनादि-
विधिश्चास्ति, यतश्च दुष्टमन्त्रवादिभिर्मन्त्रयन्त्रादि-
क्रमेण जनानां ताडनग्रसनादि क्रियते, तेन

एतौदोषसहस्रैस्तु

च्छिद्रितः साधको यदि ॥२०॥

विनायकैश्च ये ग्रस्ता

आधिव्याधिप्रपीडिताः ।

विरक्तपौरा निर्भृत्या

अपुत्राश्च सुदुःखिताः ॥२१॥

मृतपुत्रा मृतदाराः

सभया विगतश्रियः ।

आचार्याः साधका वापि

मन्त्रसिद्धिपराङ्मुखाः ॥२२॥

विपुत्रा दुर्भगा नार्यो
 वन्ध्या विद्विष्टभर्तृकाः ।
 एवमादिसहस्रैश्च
 दुःखदोषैश्च संयुताः ॥ २३ ॥

ये केचित्

दृष्टा तान्मानवाँल्लोके
 उक्तदोषैश्च दूषितान् ।
 तेषां चैव प्रकर्तव्यो
 यागो भाग्यावहः परः ॥ २४ ॥

श्रीयागः परमेशानि
 मन्त्रेणानेन मन्त्रिणा ।

समनन्तरं वक्ष्यमाणरूपः ॥
 एतस्मिन्हि कृते
 महालक्ष्मीकृते यागे
 भाग्यभाग्यभवते नरः ॥ २५ ॥
 पूर्वोक्तदोषनिर्मुक्तः
 प्राप्नोति परमं सुखम् ।

तत्र च यागे

कलशेनाभिषिक्तोऽसौ
पूजयित्वा महाश्रियम् ॥२६॥

प्राप्नोत्यचिन्तितान्कामान्

ब्रह्मविष्णुशिवोपमान् ।

पूजयित्वा आचार्येण अभिषिक्त इति संबन्धः । काम्यन्ते इति कामास्तत्तन्मन्त्रमन्त्रेश्वरादिदशाविशेषाः ॥

यत एवं, ततः

एवं ज्ञात्वा तु मेधावी

यागं कुर्यात्सुशोभनम् ॥२७॥

भाग्यावहमिमम् ॥ २७ ॥

यतः

यागोऽयं सर्वथा देवि

सर्वश्रेयस्करः परः ।

तत्र

पूर्वोक्ते भूप्रदेशे तु

सर्वलक्षणलक्षिते ॥ २८ ॥

सर्वशल्योज्जिते रम्ये
 महापद्मवनेऽथवा ।
 सुप्रच्छन्ने प्रशस्ते च
 सुगुप्ते शरणोपरि ॥ २९ ॥

आलिखेन्मण्डलं तत्र
 चतुरश्रं समन्ततः ।

सुप्रच्छन्ने इति पूर्ववत् योज्यम् ॥

अत्र च

एकान्नविंशसूत्राणि
 पातयेदैन्द्रवारुणे ॥ ३० ॥

तिशब्दलोप ऐशः । ऐन्द्रवारुणे इति
 पूर्वापरायतानीत्यर्थः ॥ ३० ॥

तथा दक्षिणकौवेर-

सूत्राणि सुसमानि च ।

तथेति एकान्नविंशतिमेव पातयेत् ॥

एवं कृते सति

तत्राष्टादशभिर्भागै-

श्रुतुर्दिक्षु समन्ततः ॥ ३१ ॥

त्रिशती कोष्ठकानां तु
 चतुर्विंशाधिका भवेत् ।
 अष्टादशसु अष्टादशगुणेषु एवमेव संख्या
 भवति ॥

अथ

तन्मध्ये चालिखेत्पद्म-
 मष्टपत्रं सुशोभनम् ॥ ३२ ॥
 भागाष्टके तु

सर्वतो भागपञ्चकं त्यत्त्वेत्यर्थः ॥
 कथमित्याह

तन्मध्ये
 चतुर्धा विभजेत्ततः ।
 तदिति भागाष्टकात्म ॥

तत्र च

प्रथमे कर्णिका कार्या
 केसराणि द्वितीयके ॥ ३३ ॥
 सन्धयश्च तृतीये तु
 दलाग्राणि चतुर्थके ।

प्रथमे इति भागे । सन्धयो दलानि ॥
तांश्च भागान्

भ्रामयेच्चतुरो वृत्तान्

सुसमांस्तु समांशतः ॥ ३४ ॥

सुसमत्वं भ्रमाणां स्वात्मनि, समांशत्वं तु
परस्परम् ॥ ३४ ॥

ततः

दिक्षु सूत्राष्टकं दद्या-
द्विदिक्षवेवंच पातयेत् ।

ऐन्द्रीं दिशं गृहीत्वा तु
मध्यसूत्रप्रमाणतः ॥ ३५ ॥

किञ्चल्कस्थं भवेत्पत्रं

सूत्राष्टकान्तराले सूत्राष्टकमास्फाल्य मध्य-
सूत्रानुसारेण ऐन्द्रीं दिशं गृहीत्वा भाविनीत्या
संसक्कदलोत्पादनाय पार्श्वसूत्रद्वयं मध्यतो
विभज्य समनन्तरभाविपा श्र्वसूत्रद्वयान्तं भ्रम-
द्वयात् पत्रं कुर्यात् । कीदृक् । किञ्चल्कस्थं केस-
रेषु आश्रयत्वेन स्थिरं केसरत्रययुक्तमित्यर्थः ॥

एवं भाव्यतिदेशदृशा पत्रान्तराण्यपि प्रसाध्य

तन्मध्ये कर्णिकां लिखेत् ।

पार्श्वद्वयभ्रमणे युक्तिमाह

दलसन्धिस्थितं सूत्रं

स्थाप्य पार्श्वे तु भ्रामयेत् ॥३६॥

वामहस्तं ससूत्रं मध्यपार्श्वसूत्रान्तरालगं
कृत्वा तदेव दलसन्धिस्थितं तत्प्राप्तं कृत्वा,
पार्श्वे इति पार्श्वद्वये दक्षिणहस्तेन भ्रामयेत् ॥

इत्थं सूत्रे भ्रामिते

द्वाभ्यामुभयपार्श्वभ्यां

पूर्वपत्रं प्रसाधयेत् ।

द्वाभ्यामिति अवच्छिन्नम् ॥

एतदतिदिशति

पीता तु कर्णिका कार्या

पुष्करा हरिताः स्मृताः ॥३७॥

केसराणि विचित्राणि

चतुर्विंशतिसंख्यया ।

सितरक्तानि पीतानि
मूलमध्याग्रदेशतः ॥ ३८ ॥

सुश्वेतानि दलानि स्यु-
व्योमरेखा तु वर्तुला ।
बाह्यस्याङ्गष्टमानेन

श्वेतवर्णा सुशोभना ॥ ३९ ॥

दलान्तराणि रक्तानि

पुष्कराणि बीजानि । मूले सितानि मध्ये
रक्तानि अग्रे पीतानि केसराणि कार्याणि ।
दलानीति तदग्रसहितानि । बाह्यस्येति पद्मस्य ।
दलान्तराणीति वदन्नसंसक्तदलं पद्मं पार्श्व-
रेखाविभागेन कुर्यादिति शिक्षयति व्योमरेखा-
न्तमेतत् छत्वेति ॥

तद्वाह्ये चतुरश्चकम् ।

कार्यम् ॥

तदर्थं च

तथैवाङ्गलिमानेन

सितरेखा तु पीतला ॥ ४० ॥

दातव्या अन्ते बहिर्भागे पीतला हरि-
तालादियोजिता ॥ ४० ॥

किंच

गात्रकाणि ततो बाह्ये
भागाभ्यां चैव पार्श्वतः ।

पार्श्वतो भागाभ्यामिति पार्श्वयोर्यौ भागौ,
ताभ्यां प्रतिदिशं भागचतुष्टयेनेत्यर्थः । गात्र-
काणि कोणान्तरालगा अवयवविशेषा व्योमरे-
खाया बाह्ये कार्याणि ॥

पीठे रजोन्यासमाह

सितादिवर्णभेदेन
कोणेष्वाम्नेयमादितः ॥ ४१ ॥

गात्रकान्पीतवर्णश्च
पूर्वादौ तु समालिखेत् ।

देवाभिमुखदिग्पेक्षया आग्नेयादिक्रमेण ई-
शानान्तं कोणेषु सितरक्तपीतकृष्णभेदेन रजो-
न्यासं कुर्यात् । कोणान्तरेषु दिक्श्चतुष्टयगगात्र-
काणि पीतानि लिखेत् ॥

तद्वहिरपि

द्वौ द्वौ भागौ ततो लोप्यौ

वीथ्यर्थं चैव सर्वतः ॥ ४२ ॥

सर्वतः सर्वासु दिक्षु । वीथी पूजाप्रदेश-
मार्गः ॥ ४२ ॥

सा च

कृष्णेन रजसा लेख्या

पद्मशंखविभूषिता ।

पद्मशंखौ श्रियो लाज्जने ॥

तथा एतद्वाहिः

द्वारं च शुक्लं कुर्वीत

द्विभागेनैव पार्श्वतः ॥ ४३ ॥

पार्श्वतः प्रतिपार्श्वमवशिष्टेन द्विभागेनेति
कोष्ठकद्वयमानेन कुर्यात् । तदत्र पद्मार्थं कोष्ठ-
काष्ठकस्य बहिः प्रतिपार्श्वं कोष्ठकपञ्चकात् पी-
ठार्थमेकं, वीथ्यर्थं च द्वयमुक्तमिति अवशिष्टे
कोष्ठकद्वये एव द्वारमुक्तम् । अत्र च यत् कोष्ठ-
काष्ठादशोल्लेखनं, तदिहत्यस्थित्या गर्भीकृतेत-

राध्वप्रपञ्चशोध्याष्टादशसंख्याकतत्त्वाध्वव्यासिं
यागस्य प्रकाशयितुम् ॥ ४३ ॥

किंच अस्य

वीथीमानेन विस्तारा-
द्वीथ्यर्थेन तु कारयेत् ।
कण्ठं

पार्श्वत इति अनुवर्तते । मध्यसूत्रमपेक्ष्य
पार्श्वत इति प्रतिपार्श्वम् । वीथीमानेनेति भाग-
द्वयेन, साकल्यतस्तु चतुर्भिर्भागैर्विस्तारमानात्
तथा वीथ्यर्थेन भागेन एकेन अर्थादूर्ध्वतः कण्ठं
द्वारोर्ध्वगमवयवविशेषं मण्डलाचार्यं कर्तुं प्रयु-
जीत ॥

तथोपकण्ठं च

कण्ठाधोगमवयवविशेषं तथेति कण्ठा-
पेक्ष्या प्रतिपार्श्वं भागद्वयेन साकल्यतस्तु
भागाष्टकेन विस्तारमानात् भागेन च ऊर्ध्वमा-
नात् कारयेत् ॥

द्वारपार्श्वयोः परावृत्तद्वारसंनिवेशाकारेण

तथा शोभोपशोभके ॥ ४४ ॥
कारयेत् ॥ ४४ ॥

एवं द्वाराणि निष्पाद्य
दृत्तानि त्रीणि कारयेत् ।

पश्चिमं विवृतं कार्यं

पश्चिममिति पश्चिमदिकस्थं देवाभिसुख-
मित्यर्थः ॥

शोभोपशोभयोः स्थानसंनिवेशवर्णनाय आह
पार्श्वयोस्तु विलेखयेत् ॥ ४५ ॥

शोभां चैवोपशोभां च
रक्तवर्णां तु पीतिकाम् ।

प्रतिद्वारं चतुर्दिक्षु
कोष्ठकैरधरोत्तरैः ॥ ४६ ॥

कोष्ठकैरिति परावृत्तद्वारसंनिवेशोत्थापकैः ।
अत्र कोष्ठकसंख्या यद्यपि न उक्ता, तथापि अध
एकमूर्खे पञ्च,—इत्येवं विभाग उत्पद्यते ॥ ४६ ॥

अथ शोभोपशोभयोः पार्श्वगेषु
 कोणान्तेषु लिखेद्वि
 पद्मशंखौ समन्ततः ।
 समन्ततः सर्वेष्वित्यर्थः ॥
 एवं द्वारान्तं समस्तमण्डलं निष्पाद्य
 तस्मिन्बाह्यसमन्तात्
 भूतरेखास्तु पातयेत् ॥ ४७ ॥

भूतसंख्याकाः पञ्चेत्यर्थः ॥ ४७ ॥
 ताश्च
 सितादिवर्णभेदेन
 बाह्यादन्तः प्रवेशक्रमेण सितरक्तकृष्णपीत-
 स्वच्छरूपाः ॥

यतः

निवृत्याद्यास्तु ताः कलाः ।
 सद्योजातादिब्रह्मव्याप्तिका हि ताः प्रोक्त-
 वर्णा एव ॥

एतच्च

बाह्ये तु पत्रवल्लयब्जैः
 स्वस्तिकैरुपशोभितम् ॥ ४८ ॥

आलिख्य मण्डलं सुख्यं
तन्मध्ये तु यजोच्छ्रयम् ।

न च प्रथममेव मण्डलं लिखेत्, अपि तु

पूर्वाधिवासः कर्तव्यो
यथाविभवविस्तरैः ॥ ४९ ॥

पूर्वदिनेऽधिवासः कर्तव्य इत्यर्थः ॥ ४९ ॥

एतदर्थमादावेव

यागहर्म्यं तु कर्तव्यं

शक्त्या द्रव्यानुसारतः ।

वेदीतोरणसंयुक्तं

नानाध्वजविराजितम् ॥ ५० ॥

ध्वजानि चित्रचिह्नानि ॥ ५० ॥

एतच्च यागौचित्यात्

पादुकाच्छत्रशय्यादि-

नानाशोभासमन्वितम् ।

गृहोपकरणादैश्च

भोगैर्नानाविधैस्तथा ॥ ५१ ॥

शुतम् ॥ ५१ ॥

यागस्य

वितानमूर्ध्वं कर्तव्यं
सुश्वेतं तु मनोरमम् ।
जवनिकां चतूरङ्गां
दीपाष्टौ दिक्षु दापयेत् ॥ ५२ ॥

किंच

वालव्यजनघण्टादि
तथादर्शचतुष्टयम् ।
दिक्चतुष्के निवेशयेत् ॥
दिक्षु विदिक्षु च पुनः
पताकाष्टौ नवाः श्रेष्ठा
नानारङ्गसमुज्ज्वलाः ॥ ५३ ॥
कलशाष्टौ तथा रौप्या-
स्ताम्रा वा मृणमया अपि ।
स्थाप्याः ॥

कलशेषु च

समुद्राष्टौ तथा पूज्याः
 समुद्राधिष्ठितांश्च कलशान्
 सर्वोषधिसमन्वितान् ॥५४॥
 चूतपङ्कवसंयुक्ता-
 न्सहिरण्यांश्च पूजयेत् ।
 काण्डाष्टौ पञ्चरङ्गाणि
 दिग्विदिक्षु निवेशयेत् ॥५५॥
 पञ्चरङ्गाणीति सूत्राणि ॥ ५५ ॥

एतद्वाह्ये
 लोकपालास्तथा पूज्याः
 पटेषु स्वाकृतिस्थिताः ।
 लोकपालानां समीपे
 तथा ह्यस्त्राकृतिः कार्या
 दशदिक्षु समन्ततः ॥ ५६ ॥

तथेति इन्द्राद्यनुसारेण वज्राद्यस्त्राकृतिः
 पटेषु कर्तव्या । दशेति उर्ध्वाधःस्थौ ब्रह्मानन्तौ
 सायुधावैशाननैऋतकोणस्थौ कार्यौ ॥ ५६ ॥
 किंच

द्वाराध्यक्षास्ततो बाह्ये
कार्याः स्वाम्नायदर्शनात् ।

कार्या उल्लेख्याः पूज्याश्च । स्वाम्नायदर्श-
नादिति सिद्धान्तस्थित्या द्वारस्य दक्षिणे
नन्दिगङ्गे, वामे महाकालयमुने, भैरवदृशि तु
एतदेव विपर्ययात्, वामलोतसि तु प्रावृत् न-
न्दिगङ्गादि दिपिङ्गमहोदरसहितं, त्रिकनये
भैरवदृग्वत् मेषाननच्छागाननौ तु अधिकौ,—
इत्यादि अनुसर्तव्यम् । एते च लोकपालान्ताना
देवताविशेषाः ॥

अस्य नयस्य

सर्वसाधारणत्वाच्च
पटे कार्यस्तु तादृशाः ॥५७॥

अत्र अयं क्रमः

वेदमङ्गलनिघोषै-
र्जयपुण्याहसंयुतैः ।

नृत्तवादित्रघोषैश्च
स्तोत्रैर्नानाविधैस्तथा ॥५८॥

युक्तः सन्
 आचार्यस्तु शुचिर्दक्ष-
 श्वन्दनागुरुचर्चितः ।
 धौतपोतिकया युक्त
 उष्णीषाङ्गलिभूषितः ॥५९॥
 कटकाद्यैर्महाहारैः
 पुष्पस्त्रगदामभूषितः ।
 मूर्तिपैर्धूपवाहैश्च
 अर्धवाहैस्तथैवच ॥ ६० ॥
 सर्वसंभारसंयुक्तो
 ह्यधिवासनपूर्वकम् ।
 कुम्भास्त्रवार्धनीमिष्टा
 कृतक्षेत्रपरिग्रहः ॥ ६१ ॥
 पश्चादेवि रजःपातं
 विद्ध्यादैशिकोत्तमः ।
 शुचिरिति शुद्धवित्तचित्तशरीरः। दक्षः पूजा-
 दावुद्युक्तः, अनुष्ठितनित्यकर्मत्वादेव चन्दनादि-

चर्चितः । धौतपोतिका महाप्रकाशपरीतताशयात् । उष्णीषः शिरसि पट्टादिबन्धः । अङ्गुलिरङ्गुलीयकम् । मूर्तिपैरिति पृथिव्यादिमूर्त्यष्टकाधिष्ठातुशर्वादिमूर्तीश्वररूपैराचार्यान्तरैरनुगतः, एवं च अष्टमूर्तिमहे श्वैरकरूप इत्यर्थः । अर्घवाहैरित्यादौ युक्त इति योज्यम् । सर्वसंभारोऽधिवासोचितो द्रव्यसमूहः, अधिवासनं शिवयागौचित्येन द्रव्यादेः संस्कारः श्रीस्वच्छन्दादिष्टनीत्या । कुम्भयागः सर्वविधिसंपूरणाद्यर्थः । अस्त्रयागश्च विघ्नशमनाय । कृतक्षेत्रपरिग्रहो गृहीतयागोचितस्थानविशेषः । रजःपातमिति प्रोक्तक्रमेण उचितमण्डलविशेषम् ॥

एवमत्र मण्डले

पूर्वोक्तव्यपुषा ध्यात्वा

मृत्युजिन्मध्यतो यजेत् ॥६२॥

मृत्युजित् पारमेश्वरं रूपम् ॥ ६२ ॥

किंच

तदुत्सङ्गतां देवीं

श्रियं वै विश्वमातरम् ।

विशुद्धस्फटिकप्रव्यां
 हिमकुन्देन्दुसप्रभाम् ॥ ६३ ॥
 चन्द्रार्बुदप्रतीकाशां
 गोक्षीरसदृशप्रभाम् ।
 मुक्ताफलनिभां श्वेतां
 श्वेतवस्त्रानुगूहिताम् ॥ ६४ ॥
 सितचन्दनलिप्ताङ्गीं
 कर्पूरक्षोदधूसराम् ।
 शुद्धहारेन्दुकान्तादि-
 रत्नोज्ज्वलविमण्डिताम् ॥ ६५ ॥
 सितस्त्रङ्गाममालाभिः
 कमलैः सुविभूषिताम् ।
 हरहाससुशुभ्राङ्गीं
 सितहासां मनोरमाम् ॥ ६६ ॥
 सुशुक्लसुकुटोपेता-
 मेकवक्रां त्रिलोचनाम् ।
 बद्धपद्मासनासीनां
 योगपद्मविभूषिताम् ॥ ६७ ॥

शंखपद्मकरां सौम्यां
 वरदाभयपाणिकाम् ।
 चतुर्भुजां महादेवीं
 सर्वलक्षणलक्षिताम् ॥ ६८ ॥
 ध्यात्वा वै भावभेदेन
 रूपायुधविभूषिताम् ।

यजेदिति अनुष्ज्यते । शुद्धहोरेन्दुकान्तादि-
 रत्नैरुज्ज्वलां च विमण्डितां च । भावभेदेनेति
 कामनाविशेषारूषिताशयेन उपलक्षितः साधकः
 शिष्टं स्पष्टम् ॥

अथ देववत् देव्या अङ्गानीत्याह
 अमृतेशविधानेन
 तथैवाङ्गानि कल्पयेत् ॥ ६९ ॥

द्वितीयाधिकारोऽद्वैतनीत्या । एवं च अत्र विशेष-
 ओत्तया आदिशब्देतदतिरिक्तपूर्वोक्तसर्वदेवतानां
 न एतानि अङ्गानीति शिक्षयति ॥ ६९ ॥

सर्वश्वेतत्वादेव देवीं

सर्वश्वेतोपचारेण

पूजयेत्सर्वसिद्धिदाम् ।

मुख्यं विधिमुक्ता प्रकारान्तरमपि आह

अनेनैव विधानेन

श्रीधरं वा श्रिया सह ॥७०॥

पूजयेद्वक्तितो देवि

सर्वकामफलप्रदम् ।

यद्वा केवलामेव देवीं

पाद्यार्घ्यकुसुमैः शुभ्रै-

र्मष्टधूपादिभिस्तथा ॥ ७१ ॥

लेह्णैः पेयैस्तथा चूष्यै-

र्भक्ष्यैर्नानाविधैः शुभैः ।

पूजयेत्परमेशानीं

सर्वसिद्धिफलप्रदाम् ॥ ७२ ॥

अर्चान्ते जपानन्तरं

पूर्ववन्निर्मिते कुण्डे

होमात्पूर्वोदितेन तु ।

तर्पयेहेवदेवेशीं

भक्तियुक्तेन चेतसा ॥ ७३ ॥

पूर्वोदितेनोति तिलक्षीरघृतशर्करादिना यो
होमस्तस्मात् । देवदेवस्य शक्तिं तर्पयेदिति
संगतिः ॥ ७३ ॥

देव्याः प्रकारान्तरमाह

अथवाष्टभुजा देवी

चिन्तारत्नकरा शुभा

कलशं धारयेन्नित्य-

ममृतेन समन्वितम् ॥ ७४ ॥

सोमसूर्यकरा देवी

सितपञ्चोपरिस्थिता ।

निधीनां चोपरिष्ठात्तु

गजमङ्गलभूषिता ॥ ७५ ॥

ब्रह्मादिसुरसंघातैः

पूजिता संस्तुता सदा ।

ध्याता जप्ता महेशानी

सिद्धिमुक्तिफलप्रदा ॥ ७६ ॥

पूर्वोक्तशंखपद्मवराभयकरत्वोपरिचिन्तारत्ना-
मृतकलशसोमसूर्यकरत्वेन अष्टभुजा । निधी-
नामुपरिष्ठात् यत् सितपद्मं, तत्स्था । मङ्गलगज-
भूषितत्वं तत्करोत्क्षिप्तघटाभिषिच्यमानत्वम् ।
महेशानस्य इयं महेशानी, अत एव ब्रह्मादिभिः
पूजिता । तदाराधनादेव हि तेषामंशांशिकया
व्यक्तिं गता असाविति श्रीस्वच्छन्दे अस्ति ॥ ७६ ॥

यद्वा

इष्टां तु देवदेवैशीं
कुम्भस्थां संप्रपूजयेत् ।
पूर्वोक्तेन विधानेन
यागे पूर्वोदिते शुभे ॥ ७७ ॥

अतश्च

पूर्वोक्तध्यानयोगेन
कुम्भसध्यगतां श्रियम् ।
जस्ता चाष्टोत्तरशत-
मभिषिञ्चेत्तु पूर्ववत् ॥ ७८ ॥
पूर्ववदिति पुण्याहंमङ्गलनिनादादिकमेण ॥

आचार्यो यं साधकमभिषिञ्चेत्
 तस्याचला महालक्ष्मी
 राज्यं वा यदभीपिसतम् ।
 तत् भवतीति शेषः ॥
 किंच एवमभिषिक्तः साधकोऽसौ
 भौमान्तरिक्षसिद्धिं च
 दिव्यां चैवैश्वरीं शुभाम् ॥७९॥
 यदपिच अन्यत्
 ईहितं कामयेत्किंचित्
 तत् सर्वमाराधिता देवी अस्मै
 सुप्रसन्ना प्रयच्छति ।
 किंच
 आयुर्बलं यशः कीर्ति-
 मेधा कान्तिः श्रियो वपुः ॥८०॥
 सर्वं विवर्धते तस्य
 यस्य वेश्मनि पूज्यते ।
 तदित्थं
 यः कश्चिदभिषिक्तो वा

तदुक्तध्यानादिक्रमेण
यश्च वा साधयेत्प्रिये ॥ ८१ ॥

देवीमिमाम् ॥

असौ

पूर्वोक्तं सर्वमाप्नोति
शान्तिं पुष्टिं करोति च ।

किंच उक्तध्यानादिक्रमेण

पटे तु लिखिता देवी
यस्य वेश्मनि पूज्यते ॥ ८२ ॥

पूर्वोक्तेन विधानेन
तस्य सर्वं प्रयच्छति ।

अभीष्टं फलम् ॥

एवमेतदर्चापरस्य

बहुनात्र किमुक्तेन
सिंहस्येव यथा मृगाः ॥ ८३ ॥

पलायन्ते दिशः सर्वा

दुष्टदोषाः सहस्रशः ।

किमन्यैर्मन्त्रवृन्दैश्च

देवताराधनेन च ॥ ८४ ॥

यत्रैषा देवदेवेशी

ध्याता जप्ता सुपूजिता ।

तत्र साधकस्येति शेषः । दुष्टा भूता अप-
स्माराद्याः, दोषा व्याध्यादिदौर्गत्याद्याः ॥

आपि च एषा

संग्रामकाले ध्यातव्या

खड्गपत्रलतास्थिता ॥ ८५ ॥

एवं कृते सति

जयं प्रयच्छते तस्य

रिपुदर्पापहा भवेत् ।

अतश्च

संग्रामाग्रे सदा याज्या

परराष्ट्रजिगीषुणा ॥ ८६ ॥

अग्रे प्रारम्भे ॥ ८६ ॥

अवश्यं जयमाप्नोति

देवदेवयाः प्रसादतः ।

किंच

अपि व्याधिशतार्तो वा
दुःखदोषैः प्रपीडितः ॥८७॥
सर्वपापविलिप्तो वा
कृत्याखार्खोदपीडितः ।
मन्त्रैर्यन्त्रैस्तथा ध्यानै-
र्जपहोमैर्विषादिकैः ॥ ८८ ॥

व्याध्यादिभिः परप्रयुक्तमन्त्रयन्त्रादिभिर्वायः
पीडितः, सोऽपि देव्याः प्रसादतो जयमाप्नो-
तीति संबन्धः ॥ ८८ ॥

किंच इयं

चूर्णलेपाञ्जनादीनि
कुहकानि च यानि च ।
करिष्यन्त्यरयो यत्र
स्त्रियो वा पुरुषस्य वा ॥८९॥
पूजितानेन विधिना
तेषां प्रत्यङ्गिरा भवेत् ।

चूर्णादीनि वशीकारांच्चाटनाव्यर्थम् । कुहका-
नीति यन्नकृत्यादीनि यानि रिपवः करिष्यन्ति,
तेषामेषा उक्तेन विधिना पूजितेति अर्थात् यं
प्रति कुहकादि कृतं तेन प्रत्यङ्गिरा भवेदिति
दुष्प्रयुक्तास्त्रवत् रिपूणामेव स्वपक्षनाशिनी
स्यात् ॥

अतश्च इमा

आश्रित्य परमां देवीं

भत्या संपूजयेत्तु यः ॥ ९० ॥

सोऽभीष्टमान्नोतीत्यर्थः ॥ ९० ॥

तत्र च

यथा न दृश्यते दुष्टैः

पापाचाररत्नैर्नरैः ।

मन्त्रंसिद्धैस्तथा धूतैः

समग्रैः कण्टकैस्तथा ॥ ९१ ॥

तथा सुगुप्ता यष्टव्या

गोपिता सिद्धिदा भवेत् ।

मव्रसिद्धैर्धूतैरिति शुद्धसिद्धयर्थाराधितमव्रैः।
समग्रैः कण्टकैरिति शाकिन्याद्यैः ॥

तदित्थं

यागे होमे तथा जप्ये
मुद्रायां ध्यानयोगतः ॥९२॥

सुगुप्तो ध्यायते देवीं
यः स सौभाग्यभाग्भवेत् ।

ध्यानयोगत इति ध्यानयोगेन यः सुगुप्तः
सन् देवीं ध्यायतीति संबन्धः ॥

एतदेव उपपादयति
यस्माहुष्टाश्च बहवो

जिधांसन्ति सुखानि च ॥९३॥

अन्ये सौभाग्यसंत्यक्ता
दौर्भाग्येन प्रपीडिताः ।

पश्यन्ति यागं होमं च
जपं ध्यानविधिं सदा ॥९४॥

जनयन्ति महाविद्वां-
स्तस्माद्गुप्ततमो विधिः ।

दुष्टाः पापिष्ठाः क्षुद्रकर्मरताश्च । सुखानि चेति
चकारात् शरीरवित्तादीनि अपि । पश्यन्ति यागं
होमं चेति चस्तुल्ययोगे; पश्यन्ति च, विघ्नान्
सदा जनयन्ति चेति यावत् ॥

उक्तमर्थं निगमयति

भावभेदेन यष्टव्या

साधकेन विपश्चिता ॥ ९५ ॥

एकवीरक्रमेणाथ

पूजिता वा सुरेश्वरी ।

ददाति सर्वकामांश्च

प्रसन्ना परमेश्वरी ॥ ९६ ॥

विपश्चिता व्यातिज्ञेन । सर्वकामांश्चेति चका-
रात् मुक्तिम् ॥ ९६ ॥

भावभेदेनेति उक्तिं स्फुटयति

शैववैष्णवसिद्धान्त-

भेदेनैव सुपूजिता ।

भक्तानां चित्तभेदेन

फलदा परमेश्वरी ॥ ९७ ॥

किंच

चिन्तामणिर्यथा लोके
 चिन्तितार्थफलप्रदः ।
 तथैषा तु महालक्ष्मीः
 सर्वकामफलप्रदा ॥ ९८ ॥

अयं च अस्य महिमा—यत्
 देवासुरमनुष्याश्च
 नागगन्धर्वकिन्नराः ।
 दैत्याः सदानवा यक्षा
 राक्षसाश्च पिशाचकाः ॥९९॥

भूतवेतालयोगिन्यो
 मातरो गुह्यकास्तथा ।
 डाव्यो डामरिका देव्यो
 भगिन्यो द्रूतयस्तथा ॥१००॥

तथा योगेश्वराः सर्वे
 यागसिद्धिसमुत्कटाः ।
 महासिद्धिप्रसादेन
 सर्वे सिद्धाः सुसिद्धिताः॥१०१

पिशाचा अशुचिस्थानादिवासिन उल्का-
मुखाः, भूतास्तु अतिबलाः क्षेत्रपालाद्याः ।
वेतालाः शवशरीरावेशिनः इमशानगाः । योगि-
न्यो योगाभ्यासासादितप्रभावाः । मातरो ब्रा-
ह्याद्याः । गुह्यकाः प्रधानयक्षाः । डाव्या डाम-
रिकाणां च प्रागेव स्वरूपं दर्शितम् । देव्यः
खेचर्याद्याः । भगिन्यो ब्राह्याद्यंशकोद्भूताः ।
दूत्यो ब्राह्यादिपरिवारभूताः । योगे श्वरा योगेन
परतत्वैकयेन ये ईश्वराः, न तु मितसिद्धिरसिकाः;
योगसिद्धास्तु योगवशप्राप्तसिद्धिनिष्ठाः । सुसि-
द्धिता इति भावभेदानुसारासादितस्वोचित-
सिद्धयः ॥ १०१ ॥

एषा हि देवी

आकरः सर्वसिद्धीनां

महालक्ष्मीर्महाबला ।

आश्रितानां च भक्तानां

साधकानां वरप्रदा ॥ १०२ ॥

सर्वभुक्तिसुक्तिप्रदेत्यर्थः ॥ १०२ ॥

अस्याः परा हि जगतो
 नान्या काचित्सुखप्रदा ।
 अणिमादिगुणा ये च
 सार्वज्ञाद्याश्च येऽपरे ॥१०३॥
 ते सर्वेऽस्याः प्रसादेन
 सिद्ध्यन्ते नात्र संशयः ।
 एष च यथोक्तो यागः
 मोक्षार्थिना प्रकर्तव्य
 एकवीरस्तु पूर्ववत् ॥१०४॥
 श्रीमद्भूतेशैकविषयः ॥ १०४ ॥
 बुभुक्षोभोगसिद्धये प्रकारान्तरमपि आह
 अथवा शक्तिसंयुक्तं
 प्रतिष्ठापयते विभुम् ।
 पूर्वसंभारसंयुक्तं
 प्रासादे तु मनोरमे ॥ १०५ ॥
 शक्तिशक्तिमतोर्योगं
 स्थापयित्वा विधानतः ।

विधानतो व्याप्तिज्ञतया । शक्तिशक्तिमतोयोर्गं
स्थापयित्वा ज्ञानक्रियासामरस्यात्मरुद्रतच्छक्ति-
समावेशमासाद्य ॥

यो महालक्ष्म्या सह देवं संभारेण प्राप्तादे
प्रतिष्ठापयति, एतस्य

जन्मान्तरसहस्रैस्तु

यत्पापं समुपार्जितम् ॥ १०६ ॥
तत्क्षणान्नश्यते देवि
तूलराशिरिवानले ।

किंच

इष्टमात्रस्तु देवेशः

स्थापितो वापि दीक्षितैः १०७
कुल्यानुद्धरते सर्वान्
सर्वान् कुल्यानिति पित्र्यादिकुल्यानुद्धरति ॥

कथं

दश पूर्वान्दशावरान् ।

प्रतिकुलं पूर्वान् परांश्च दश दश वंश्यानुद्ध-
रतीत्यर्थः ॥

किंच

यावत्प्रासादलिङ्गे च
 प्रतिमाचित्रभित्तिषु ॥१०८॥
 पाषाणे धातुषु तथा
 ध्वजेषु ध्वजयष्टिषु ।
 संख्यानं परमाणूनां
 तावल्कालं भुनक्ति सः ॥१०९
 समुद्राः सरितो याव-
 न्मरुच्चन्द्रार्कभूमयः ।

भोगान् सादाशिवे तत्त्वे
 भुक्त्वा निर्वाणमाप्नुयात् ॥११०

पाषाणा बहिःप्राकारगाः । धातवः प्रासाद-
 गताः सुधाद्याः । ध्वजानि त्रिशूलाद्यानि । यावत्
 परमाणूनां संख्यानमिति अन्वयः । भुनक्ति
 भुङ्गे । समुद्रा इति चिरकालताप्रतिपादनतात्प-
 र्येण । तदुक्तं

‘प्रतिमालिङ्गवेदीनां यावन्तः परमाणवः ।’

इति ॥ ११० ॥

निर्वाणस्वरूपं दृष्टान्तेन उपपादयति

यथा समुद्रं संप्राप्य

सिन्दुः समरसीभवेत् ।

तथा शिवत्वमापन्नः

पशुर्मुक्तो भवार्णवात् ॥१११॥

सिन्धुर्नदी । शिवत्वमापन्नः परमशिवैक्यं
प्राप्तः । पशुरिति प्रागवस्थापेक्षा उक्तिः ॥१११

तदेवं तिष्ठापको मुक्तिमुक्त्यात्म

प्रतिष्ठारुलमेतद्धि

प्राप्नुयान्नात्र संशयः ।

एवं महालक्ष्म्या यागं प्रतिष्ठां च उत्त्वा
मृतोद्धारदीक्षां विशेषाख्यानपूर्वं वक्तुमाह

अदीक्षिते तु नृपतौ

तत्सुतेषु द्विजातिषु ॥११२॥

भोगालसेषु वा देवि

कर्मदोषैश्च विनिते ।

अदीक्षिते इति अप्राप्तदीक्षे सर्वस्मिन्,
नृपतत्सुतादौ तु दीक्षितेऽपि असम्यक्प्रजापा-
लनपातकस्य संभाव्यत्वात्, द्विजातिषु प्राप्तदी-

क्षेषु अपि दृढजातिग्रहानिवृत्तेः, भोगालसेष्विति
 सबीजदीक्षादीक्षितेषु अपि जातिभोगासङ्ग-
 त्वात् लुप्तसमयेषु, समयपालनपरोऽपिवा यो दै-
 वदोषविद्वितत्वात् लुप्तसमयः संभाव्यते, तेषु एव
 मृतेषु बन्धुमुख्याद्यायातशक्तिपातेषु उद्धरणाय
 दीक्षार्थं परमेश्वरो यष्टव्य इति भाविग्रन्थेन
 संबन्धः ॥

किंच यैरन्यैः

न चेष्टं न तपस्तपं
 न ध्यातं न प्रतिष्ठितम् ११३
 परमेशविषयं न
 कृतं यागादि तेष्वपि ।
 तोयोद्वन्धनकुक्षिग्रहारादिजेन
 पातित्येन मृतानां तु
 येषां नरकसंस्थितिः ॥११४॥

किंच

निदानैर्बहुभिर्देवि
 बालस्त्रीवृद्ध आतुरे ।

लूतादोषविषाशनक्षुद्रयोगेशभक्षणभृगुपत-
नादिकारणौर्बालादिके मृते नरकपातादि संभा-
व्यते ॥

तेषु सर्वेषु

मृतेषु उच्चरणार्थाय

दीक्षार्थं परमेश्वरः ॥ ११५ ॥

यष्टव्यः पूर्ववदेवः

उच्चरणं नरकभूमितो मन्त्रजालयोगक्रमेण
कर्षणम्, अर्थौ भुक्तिभुक्ती तदर्थं, या दानक्षण-
पार्णार्थं दीक्षा, तत्संपत्तये देवः प्राग्वत् संभारेण
पूज्यः ॥

किंच

विशेषात्तत्र चाकृतिः ।

कर्तव्या रजसावश्यं

सदृशी ह्वादशाङ्गुला ॥ ११६ ॥

कार्या वा गोमयाहेवि

कुशैर्वा स्नानशोधिता ।

रजसा शालिचूर्णेन । राजतेति अपपाठः ।

सदृशीति मृतदेहेन ॥

न च अत्र अधिवासः कार्यं इत्याह

दीक्षैव तत्र संस्कारः
केवलं भगवद् चाहोमानन्तरं

‘मूलाधारादुदेत्य प्रसृतसुविततानन्तनाड्यध्वदण्डं
वीर्येणाक्रम्य नासागगनपरिगतं विसिपन् व्यामुमीष्टे ।
यावद्भूमाभिरामप्रचितवरशिखाजालकेनाध्वचक्रं
संच्छाद्याभीष्टजीवानयनमिति महाजालनामा प्रयोगः॥’
(तं०२१२५)

इति गुर्वादिष्टसंप्रदाय युक्त्या मायाबीजावमर्शतो
मायाजालेन, यद्वा

‘मध्ये नादः शण्ठस्वरा अवर्गः कचावड्ब्बौ ।
अणनौ टौ ड्ब्बणनाः पाद्या अष्टानु याद्यो मूर्धा ॥’
इति मध्यस्थनादकषडावृत्तिमातृकाजालप्रयो-
गेण पूर्वोक्तं दीक्षयं

व्याप्त्या यवस्थमानयेत् ११७

व्याप्त्येति विश्वव्यापिचिङ्गामावेशतः । तदुक्तं
श्रीहंसपारमेश्वरे

‘सर्वार्चनं स्थण्डिले स्यान्नच तत्राधिवासनम् ।’

इति उपक्रम्य

‘निष्कलः सकलः शान्तो ह्यहमेव परः शिवः ।
परमात्मा सर्वगतो जगद्व्याप्तं मयाखिलम् ॥

एवं ध्यानगतः कुर्यादेचकं पूरकं ततः ।
 कुम्भकान्तं रेचकेन निक्षिपेदखिलं शनैः ॥
 रेचकान्तं पुनः स्वान्ते द्वादशान्ते स्वशक्तिकाम् ।
 लक्षयेदद्वृशकारां सर्वाण्डान्तरचारिणीम् ॥
 मायाबीजं समुच्चार्य चैतन्यं लिङ्गसंयुतम् ।
 शुद्धमभुकणाकारं यत्र स्रोतोन्तरे स्थितम् ॥
 गृहीत्वा तत्परोगेण महाजालेन युक्तिः ।
 गृहीतं हृदयं स्थाप्य बीजाभिख्यासमन्वितम् ॥'

इति ॥ ११७ ॥

इत्थमेकं बहून्वा आनीय
 अण्णश्च योजयेत्स्यां
 प्रतिकृतावेकस्यामनेकस्यां वा न्यस्येत् ॥
 ततो जीवदीक्षावदध्वशुर्द्धि सकलां कृत्वा
 तां प्रतिकृतिं शिखावत्
 पूर्णाहृत्या सह क्षिपेत् ।
 परे शिवामौ जुहुयात् ॥
 योजन्या शिवतत्त्वे तु
 श्रीस्वच्छन्दादिष्टयोजनिकाप्रकारेण तं शि-
 वतत्त्वे नियोजयेत् ॥
 इत्थं प्रबुद्धाचार्यवर्यविहितदीक्षादीक्षितः
 ततः सायुज्यभागभवेत् ॥ ११८

शिवैक्यमियात् ॥ ११८ ॥

यद्वा उक्तजनानामनुग्रहाय

श्राद्धे संपूजयेहैव-

मन्त्येष्टावथवा यजेत् ।

तत्र सैद्धान्तिकश्राद्धविधिस्तावत् प्रसिद्धः,
रहस्यविधौ तु

‘गुरुरन्नमयीं शक्तिं द्विंहिकां वीर्यरूपिणीम् ।

ध्यात्वा तया समाविष्टं तं साध्यं चिन्तयेत्सुधीः ॥

ततोऽस्य पाशवांशो यो भोगरूपस्तमप्येत् ।

भोक्तयेकात्मभावेन शिष्य इत्थं शिवीभवेत् ॥’

इत्येवं नैवेद्यनिवेदनयुत्यैव उक्तः, मृतोच्छारोऽ-
न्त्येष्टिः शवशरीरे; श्रीसिद्धायां तु

‘अन्तिमं तु भवेत्पूर्वं तत्कृत्वान्तिममादिमम् ।

संहृत्यैकैकमिष्ठिर्या सान्त्येष्टिर्द्वितीया मता ॥

पूजाध्यानजपष्टुष्टसमये नतु साधके ।

पिण्डपातादयं मुक्तः खेचरो वा भवेत्यिये ॥

आचार्ये तत्वसंपन्ने यत्र तत्र मृते सति ।

अन्त्येष्टिनैव विद्येत शुद्धचेतस्यमूर्धनि ॥

मच्चयोगादिभिर्ये तु मारिता नरकेषु ते ।

कार्या तेषामिहान्त्येष्टिगुरुणातिकृपालुना ॥’

इति आदिष्टम् । मन्त्रप्रातिलोम्यात् वीरक्रमेण
समये पुत्रकद्वितये कार्या, नतु अभियुक्ते

साधके अमूर्धनि त्यक्तदेहाभिमाने चिदानन्द-
घने आचार्ये चेति तात्पर्यम् । श्रीकुलार्णवेऽपि

‘ ये केचिलुप्समया ये वा मार्गद्रिष्ठो नराः ।

प्राप्य मार्गं तु मुश्चन्ति ये केचिदधमा नराः ॥

अत एषां महाभागे अन्त्येष्टि कथयामि ते । ’

इति लुप्तसमयादावन्त्येष्टिदीक्षा उक्ता ॥

अथ मृतनिलयप्रतिष्ठया अनुग्राहानुग्रहः
कार्य इत्याह

प्रतिष्ठाप्यं तथा देवि

दग्धपिण्डे इमशानके ॥ ११९ ॥

पूर्वोक्तैर्द्रव्यसंभारै-

गुरुणा प्राग्विधानतः ।

पूर्वोक्तं भीषणं रूपं

शक्तिद्वयसमन्वितम् ॥ १२० ॥

दग्धपिण्डे मुष्टदेहस्थाने । पूर्वोक्तमिति भैर-
वीयं शक्तिद्वयं कुशस्थूलम् ॥ १२० ॥

यद्वा मध्यस्थभैरवपा श्र्वगाः

चतस्रोऽष्टावथो देवि

पूर्वध्यानावलोकिताः ।

सिद्धायाश्वतस्तः, काल्यादिदूतीभिः सह
अष्टौ पूर्वोक्तेन दशमाधिकारोक्तेन ध्यानेन अव-
लोकिता ध्याताः सत्यः प्रतिष्ठाप्याः ॥

यस्य एवं प्रतिष्ठा क्रियते, असौ

पूर्वोक्तफलमाप्नोति

इत्याज्ञा पारमेश्वरी ॥ १२१ ॥

अतिवित्तकालं भोगलक्ष्मीमासादयतीति
शिवम् ॥ १२१ ॥

केन नाम न रूपेण चिदात्मपरमेशितुः ।

अनुग्रहाय जगतां स्फुरन्नेत्रमुपास्महे ॥

इति श्रीनेत्रोदयोते अष्टादशोऽधिकारः ॥ १८ ॥

अथ

श्रीनेत्रतन्त्रे

श्रीक्षेमराजकृतोदयोतोपेते

एकोनविंशोऽधिकारः ।

छायाच्छिद्राणि सर्वाणि दुर्दृष्टिप्रसरादयः ।

यस्मिन्स्फुरति नश्यन्ति नेत्रोदयोतं तमाश्रये ॥

पटलसंगतिपूर्व छायाच्छिद्रदृष्टिपातादिप्रश-
 मोपायदिदर्शयिषया श्रीदेवी उवाच
 कथितं देवदेवेश
 प्राणिनां हितकाम्यया ।
 अमृतेशविधानं तु
 सर्वरक्षाकरं परम् ॥ १ ॥
 इदानीं श्रोतुमिच्छामि
 संशयो मे हृदि स्थितः ।
 दृष्टिपातं प्रकुर्वन्ति
 मनुजे मातरः सदा ॥ २ ॥
 असंख्यातास्तु ता देव्यो
 ह्यप्रमेयबलान्विताः ।
 छायाच्छिद्रेण बाधन्ते
 योगिन्यो बलवत्तराः ॥ ३ ॥
 अत्यन्तमलिनास्तीत्रा
 निखिंशा निर्भया दृढाः ।
 हिंसकाः सर्वजन्तुनां
 बालानां च विशेषतः ॥ ४ ॥

न संख्या विद्यते तेषां
तत्रोपायं वद स्व मे ।

श्रोतुमिच्छामीति दृष्टिपातादिप्रशमोपायं
प्रश्नेन विषयीकृतम् । दृष्टिपातो जिघांसया निरी-
क्षणम् । मातरो भूचर्याद्याः । छाया रजस्वला-
सूतिकापापिष्ठादिभिर्दीयमाना प्रशस्तस्य ज-
न्तोभूतादिस्वीकृतिहेतुः, छिद्रमरण्ये रोदनादि ।
अत्यन्तमलिनास्तामसाः । तीव्राः क्रोधप्रकृ-
तयः । निञ्चिंशा निर्वृणाः । दृढाः प्रारब्धकुर्कर्म-
णो दुर्निवारा ग्रहाद्याः । हिंसका इति तेषामिति
च एकशेषः ॥

एतदेव छायादिसतत्वप्रकाशनाशयेन अपि
आह

छायारूपं छलं यत्त-
दृष्टिपातच्छलं तथा ॥ ५ ॥
प्रकुर्वन्ति सदा देव
छाया सा कतिधा स्मृता ।
दृष्टिपातभयं किंवा
कथं वा विनिवर्तते ॥ ६ ॥

एतत्सर्वं समासेन

प्रसादाद्वद् शूलधृत् ।

अथ एतत् निर्णेतुं श्रीभगवानुवाच

श्रूयतां संप्रवक्ष्यामि

च्छायायाश्चैव निर्णयम् ॥ ७ ॥

चकारात् दृष्टिपातादेः ॥ ७ ॥

तत्र

अप्रमेया ह्यनन्ताश्च

मातरे बलवत्तराः ।

भूताश्च विविधाकारा

ह्यनन्ताश्च महाबलाः ॥ ८ ॥

यक्षरक्षःपिशाचाश्च

ये चान्ये हिंसका दृढाः ।

न संख्या विद्यते तेषां

अप्रमेया अनन्ता इति जातिव्यक्तिभेदादु-
क्तिद्वयम् । अन्ये इति ग्रहाद्याः ॥

एते हि

कोटिभेदेन संस्थिताः ॥ ९ ॥

तेन तादृशमुपायं
 संक्षेपेण प्रवक्ष्यामि
 मुच्यन्ते येन बालकाः ।
 स्थियश्च मनुजा वापि
 नृपपत्न्यश्च तत्सुताः ॥ १० ॥
 छायादिदोषैः ॥ १० ॥
 किंच
 यथा त्यजन्ति बलिनो
 यागत्रतपरायणाः ।
 मत्त्रसंनद्देहाश्च
 ह्यप्रमेयबलान्विताः ॥ ११ ॥
 त्यजन्तीति यहीतान् तान् बालादीन् भूत-
 ग्रहाद्याः । यागेति पशुपहारयुक्त्यैव भगवदर्चा-
 निष्ठाः ॥ ११ ॥
 भूताद्या हि सर्वे
 पुराकल्पे समुत्पन्ना
 नानाजन्मसहस्रशः ।
 सर्वत्र हिंसकाः क्रूराः
 सर्वकालं जिघांसवः ॥ १२ ॥

यागार्थमुद्यताः सर्वे
 भैरवानुचराः सदा ।
 तच्छक्त्या बलिनः सर्वे
 तत्तेजोबलवृंहिताः ॥ १३ ॥
 महापशूपहारेण
 तोषयन्ति महाब्रताः ।
 महाभैरवरूपं य-
 त्स्वच्छन्दं कृतवानहम् ॥ १४ ॥
 दैत्यानां तु वधार्थाय
 देवानां स्थापनाय च ।

हिंसकाः कचित् हिंसाप्रवृत्ता अपि जिघां-
 सवस्तावतैव असंतोषादन्यहननाभिलाषिणः ।
 शक्तिः कार्यकरणक्षमत्वम् । बलमोजः । महा-
 ब्रताः परमेशयागैकनिष्णाताः ॥

अत्र इतिहासक्रममाह
 इन्द्राद्यास्तु यदा देवाः
 सर्वदैत्यरूपद्रुताः ॥ १५ ॥

विद्राविता यदा दैत्यै-
 स्तदाहं संस्तुतस्तु तैः ।
 ब्रह्माद्यैर्विविधैस्तोत्रै-
 मर्या तेषां हितार्थतः ॥ १६ ॥
 महामैरवरूपं त-
 त्स्वच्छन्दं तु कृतं ततः ।
 विद्रावणाय दैत्यानां
 देवानां स्थापनाय च ॥ १७ ॥
 तदर्थं च यहा भूता
 मातरो निर्मिता मया ।

अनन्तरं

जित्वा तं शत्रुसन्दर्भं
 कृतार्थस्ते मदन्तिकम् ॥ १८ ॥
 आगताः प्रार्थयन्ते स्म
 विनाशभयहेतुतः ।
 भगवन्देवदेवेश
 अस्माभिस्तोषितो ह्यसि ॥ १९ ॥

तुष्टेन देवदेवेन
 यत्कार्यं तत्प्रसादतः ।
 कुरु देवेति चोक्तं तै-
 स्तदा ते तु वृत्ता मया ॥२०॥
 अजेया वरदानेन
 प्रार्थयन्तो महाबलाः ।

अजेयाः स्यामेति वरदाने मां प्रार्थयमानाः
 सन्तस्ते मया वृत्ताः ॥

यथा

एवं भवन्त्वमे सर्वे
 यथा सृष्टा मया पुरा ॥२१॥

इत्थं वृत्तैः सञ्ज्ञिः
 ततः प्रभृति तैः सर्वै-
 र्जगत्स्थावरजङ्गमम् ।

आकम्य पीडितं सर्वं
 तिर्यङ्गमानुषदैवतम् ॥ २२ ॥

अतश्च

देवान्केचिजिधांसन्ति
 भूताः स्वर्गे महाबलाः ।
 मनुष्यान्बलिनोऽन्ये च
 जिधांसन्ति समन्ततः ॥ २३ ॥
 तिर्यग्योनीश्च विविधा
 जिधांसन्ति तथापराः ।
 असंख्यातास्तु ते प्रोक्ता
 ह्यप्रमेयबलोत्कटाः ॥ २४ ॥
 एवं स्थिते
 पुनः स्तुतोऽहं देवैश्च
 प्रजापतिपुरःसरैः ।
 यदा
 तदा क्षिता मया सर्वे
 भूताश्च बलवत्तराः ॥ २५ ॥
 मातरो भीमरूपाश्च
 भयभीता मदन्तिकम् ।
 आज्ञाविधायिनः सर्वे
 किं कुर्वाणाः समागताः ॥ २६ ॥

अनन्तरं

मया क्रुद्धेन देवेशि
मत्रकोट्यो ह्यनेकशः ।
अवतार्य विनाशार्थे
मातृणां च ग्रहेषु च ॥ २७ ॥

शिवशक्तिप्रभावेण
मननत्राणधर्मिणः ।

अभिसंहिताः ॥

युक्तं च एतदित्याह

मत्रकोट्यो ह्यनेकास्ता
मया सर्वाधिकारिकाः ॥ २८ ॥

मया अधिष्ठिताः । यतः सर्वाधिकारिण्यः, अ-
तो मया तथा कल्पिताः । एवंच वदन् भगवानु-
मापतिः स्वात्मनः परमशिवैकात्म्यं दर्शयति ॥

अथ मत्संकल्पनानन्तरमेव

विद्याबलभयाद्गीता
आगतास्ते मदन्तिकम् ।

यदा

तदा मया ते विक्षिप्ताः
स्थलेषु च जलेषु च ॥ २९ ॥

दिग्न्तरेषु शून्येषु
विशारारूकृता इत्यर्थः ॥
अथ ते

मदाज्ञावशवर्त्तिनः ।

तत्र तथैव संस्थिताः ॥
के ते इत्याह

बलिकामास्तथा चान्ये

भोक्तुकामास्तथापरे ॥ ३० ॥

रतिकामा हन्तुकामा

वातजाः पित्तजाः परे ।

श्लेष्मजाः संनिपातोत्था

भूता विविधरूपकाः ॥ ३१ ॥

भोक्तुकामा मांसरक्ताभिलाषिणः, हन्तु-
कामास्तु प्राणान् जिघांसवः । वातेति वाता-
दिग्रकोपे जायन्ते, कामपदेन अभिलाषः परं
तेषामस्ति, नतु मञ्ज्यात् बलात् कुत्रचित्
प्रवर्तयितुमुत्सहन्ते ॥ ३१ ॥

ततः

मयोक्तास्ते तु बलिनो
 मर्यादावशवर्तिनः ।

मदुक्तमत्रमुद्राभि-
 ध्यनैश्च विविधैः सदा ॥३२॥

भवन्तीति शेषः ॥ ३२ ॥

पंचस्त्रोतोविनिर्भन्नं
 शृण्वन्ति हि यदा प्रिये ।

तदा सर्वे विद्रवन्ति
 पलायन्ते दिशो दश ॥३३॥

एते च मदाज्ञात एव
 निदानैर्बहुभिर्देवि
 जिधांसन्ति नरान्पशून् ।

निदानानि दर्शयति
 दुराचारं दुरात्मान-
 मशुचिं पुरुषाधमम् ॥ ३४॥

मातापित्रोरसंमाना-
 तथाध्ययनवर्जनात् ।

अतिस्तीर्णमनाच्चैव
क्षीवत्वाच्च विशेषतः ॥ ३५ ॥
अकाले मैथुनान्मोह-
भयात्संभ्रमणात्तथा ।

यद्युन्ति ग्रहा इति भाविना संबन्धः ।
दुराचारं त्यक्तसमाचारम् । दुरात्मानं परद्रोह-
निरतम् । अशुचिं चित्तवित्तशरीरशुद्धिशून्यम् ।
अध्ययनवर्जनमध्ययनेऽधिकृतस्य तत्यागः ।
मोहेन अज्ञानेन जनितं भयम् । छायादिकृत-
स्थासः संभ्रमणमसंभ्रमविषये संभ्रमग्रहणम् ॥

तथा अधिकारस्था अपि

सन्ध्याविवर्जिता ये च
सन्ध्यामैथुनसेवकाः ॥ ३६ ॥

भोजनाध्ययनं निद्रां

सन्ध्यायां ये च कुर्वते ।

अकामिनीः कामयन्ते

गुरुदारांश्च ये प्रिये ॥ ३७ ॥

प्रध्वंसयन्ति बलिनो

बलाच्चैवान्ययोषितः ।

तथान्येऽसत्यवक्तारः

प्रभुद्रोहकृतोऽशुभाः ॥ ३८ ॥

अनुकैः पापचरितै-

र्यं नरा संयुतास्तथा ।

एतैरन्यैर्निर्दानैश्च

गृह्णते मानुषान् ग्रहाः ॥ ३९ ॥

अकामिनीरनुत्पन्नाभिलाषाः । असत्यं ता-
च्छील्येन वदन्तः । अनुकैरिति ब्रह्महनना-
दिभिः, अन्यैरिति मित्रद्रोहादिभिः ॥ ३९ ॥

स्त्रियश्चैव तु दौःशील्या-

दशौचाभक्ष्यभक्षणात् ।

तथोभयगुरुद्वेषा-

द्वर्तरि व्यभिचारतः ॥ ४० ॥

अन्यैरनुकैदौष्टैश्च

दूषिता मुद्रयन्ति ते ।

उभयगुरवः श्वशुरादयोऽनुग्राहकाश्च । अन्यै-
रिति निक्षेपहरणादिभिः । ते इति ग्रहाः ॥

तथा

रुदतां चापि बालानां
रात्रौ जागरणात्तथा ॥ ४१ ॥

उन्मत्तविद्रुता भीता-
स्त्रस्ता दोषैश्च दूषिताः ।

रुदत्यः क्रोशमानाश्च
मुक्तकेशाश्च दारुणाः ॥ ४२ ॥

दुष्टपुक्षसच्छण्डाल-
स्पर्शेनैव तु दूषिताः ।

शवस्पर्शात्तद्रमना-
तत्रस्थस्पर्शनात्तथा ॥ ४३ ॥

तद्वृष्टसाहचर्याच्च
तद्वार्तानुगमात्तथा ।

अशौचादैस्तथानेकै-
र्दुःस्पर्शेश्चापि दूषिताः ॥ ४४ ॥

दोषैर्दूषिता दौर्भाग्याद्युपहताः । दारुणा हिंसै-
कासकाः । तत्रस्थं शवकुसुमादि, तस्य स्पर्शनात् ।
तत्र शवसंबन्धिनो ये दुष्टास्तद्वाद्यवादनाधि-

कृतस्तैः साहचर्यात् । तद्वार्ता शववार्ता, तया
अनुगमः संबन्धः ॥ ४४ ॥

तत एवमादिदोषैर्दूषिता यथासंभवं स्त्रियः
पुरुषा वा ये केचित्, तेषां मध्यात्

दुष्टा स्त्री पुरुषो वाथ
स्त्रात्वा च्छायां प्रपातयेत् ।
बालानां भूपतीनां च
तत्पतीनां तपस्विनाम् ॥ ४५ ॥

तदा तेनैव
छायाच्छिद्रेण भूताश्च
मातरो बलवत्तराः ।

दृष्टिपातं प्रकुर्वन्ति
लब्धच्छिद्रा हि हिंसकाः ॥ ४६ ॥
लब्धच्छिद्रा हीति अर्थान्तरन्यासः ॥ ४६ ॥

किंच

रौद्रां दृष्टिं पातयन्ति
बालानां च जिघांसया ।

पापिष्ठाश्च दुराचारा
 भूतैर्ग्रस्ता ज्वरादिभिः ॥४७॥
 तथोन्मत्ता दुष्टचित्ताः
 पापाचाराः सुदुःखिताः ।
 बुभुक्षिता मत्सराश्च
 शत्रवो धैर्यगर्विताः ॥ ४८ ॥
 एते चान्ये च बहवो
 दृष्टिं संपात्य भीषणाम् ।
 पश्यन्ति यदि बालानां
 पूर्वोक्तानां च सर्वशः ॥ ४९ ॥
 दृष्टिपातं ततो जातं
 ज्ञात्वा श्रेयः समाचरेत् ।
 तत्क्षणं न विलम्बेत
 स्वल्पेनैव कृतेन हि ॥ ५० ॥
 बाधन्ते नैव दुष्टानि
 उषित्वा बाधयन्ति ते ।
 पापिष्ठा निषिद्धकर्मरताः । दुराचारा अवि-

नयप्रधानाः । तथेति पूर्वत्र योज्यम् । दुष्टचित्ताः
क्रोधनादिस्वरूपाः । पापाचाराः शौण्डिकधीव-
रायाः । कृतेनेति शान्तिकादिना । उषित्वेति
व्यवस्थितिं लब्ध्वा ॥

यत एवं

न विलम्बस्तदा कार्यः

सद्य एव समाचरेत् ॥ ५१ ॥

तदेति तत इत्यर्थः । समाचरेदिति प्रती-
कारम् ॥ ५१ ॥

तत्र

सर्वैषधैः सुप्रशस्तै-
र्बहुभिर्मङ्गलान्वितैः ।

पञ्चगव्येन वा तत्र

मन्त्रयुक्तेन कारयेत् ॥ ५२ ॥

स्नानं सौभाग्यजननं

सर्वदोषभयापहम् ।

औषधैः सहदेवाबलामोटैकवीरायौषधिभिः।
कारयेदिति साध्यम् ॥

किंच दुष्टच्छायावताम्
 आचार्यो मन्त्रकलशं
 पूर्ववद्विधिचोदितम् ॥ ५३ ॥
 ददाति सद्यो बालानां
 पूर्वोक्तानां च सर्वशः ।

प्रागुक्तप्रक्रियया जसम्, पूर्वोक्तानां चेति
 राजादीनां, ददाति अभिषेकाय शिरसि आव-
 र्जयति ॥

तदा

सद्यःश्रेयस्करं पुण्यं
 शान्तिदं पुष्टिदं ध्रुवम् ॥ ५४ ॥
 भवेदिति शेषः ॥ ५४ ॥

यदा ह्यनन्तास्तत्रस्था
 मातरः संनिधानतः ।

जिघांसन्ति तदा सद्यो
 महामातृः प्रपूजयेत् ॥ ५५ ॥
 तत्रस्थाः शास्त्रेषु दृष्टाः । मातरो ब्राह्म्याद्य-

**शकोऽन्नताः । महामातृस्तत्स्वामिनीब्राह्म्याद्याः ।
तथाच श्रीतत्रसद्भावे**

‘ शाकिनी दूषिका चैव चुम्बिका पत्रलेखिका ।
उच्छुष्मा नक्रदूषी च ऊर्ध्वनिःश्वासिका तथा ॥
अधोनिःश्वासिका चैव आसां कर्म शृणु प्रिये ।
शाकिन्यश्वोत्तमास्तासां शेषा धोरतराः स्मृताः ॥
अजस्रं दूषते या तु रक्तं वै सार्ववर्णिकम् ।
गच्छन्ती वाथ तिष्ठन्ती तेन सा दूषिका स्मृता ॥
पुत्रमित्रपितृभातृबालानास्वादयन्ति च ।
चुम्बन्त्यश्वास्तमक्षन्ति विज्ञेयाश्वुम्बिकास्तु ताः ॥
पत्रेण मुखमासाद्य पिवन्ती चाष्ट्रतं सदा ।
पत्रलेखी स्मृता सा तु दुनिवारा महावला ॥
रात्रौ भूत्वा विवक्षा या मूत्रायित्वा प्रदक्षिणम् ।
कृत्वा तु प्राशयेद्रक्तं मुक्तकेशी तु कर्षयेत् ॥
उच्छुष्मिका तु सा ज्ञेया साधकैर्वर्णनायिका ।
नासाग्रं वीक्षमाणा तु स्वादयन्त्यमृतं सदा ॥
नक्रदूषी तु सा ज्ञेया ऊर्ध्वनिःश्वासिका तु सा ।
नग्ना भूत्वा तु गच्छेद्या रात्रौ परगृहं सदा ॥
वस्त्रेणाच्छाद्य वक्रं तु भूत्वा चैवमधोमुखी ।
पिवते शोणितं नित्यमधोनिःश्वासिका तु सा ॥’

इति । शाकिनीभ्यो भिन्ना दूषिकाद्याः सप्त
मातरो लक्षिताः, तत्रैव तासां ब्राह्म्याद्यंशोऽन्न-
तत्त्वम् ।

‘अधःश्वासा तु ब्राह्म्यंशा नक्षदूषी महेश्वरी ।
 दूषिका तु विशाख्यंशा वैष्णव्यंशा तु पार्वति ॥
 पत्रलेखी समाख्याता चामुण्डांशा तु चुम्बिका ।
 ऊर्ध्वनिःश्वासिका द्वेया माहेन्द्रव्यंशा वरानने
 वाराह्यंशा तथोच्छ्वष्मा कथिता वीरवन्दिते ।’

इति उक्तम् । एताश्च अनन्ता इति तत्रैव दर्शितं
 ‘चुम्बिकायाख्ययो भेदाः ..... . ।’

इत्यादिना ग्रन्थेन ॥ ५५ ॥

पूज्या मातृरुद्दिशति

ब्राह्मी माहेश्वरी चैव

कौमारी वैष्णवी तथा ।

वाराही च तथेन्द्राणी

चामुण्डा सप्त मातरः ॥५६॥

एताख्तु मातरः सप्त

पूजयित्वा शिवं भवेत् ।

श्रेयः प्रामुख्यात् । ‘भू प्रात्सौ’ इत्यस्य तिङ्गव्य-
 त्ययात् भवेच्छब्दः ॥

युक्तं च एतदित्याह

समस्तमातृचक्रस्य

योनयस्ताः प्रकीर्तिताः ॥५७॥

ताभिः पूजितमात्राभि-
रुपहारैः पृथग्विधैः ।
कृत्स्नो मातृसमूहस्तु
तुष्टो भवति तत्क्षणात् ॥५८॥

अतश्च

प्रधानाः सर्वमातृणा-
मेताः सप्त प्रकीर्तिताः ।
सितरक्तपीतकृष्णैः
पुष्पैर्नानाविधैस्तथा ॥ ५९ ॥
पायसैः कृसरैर्मत्स्यै-
लेह्यैः पेयैरशोषतः ।
चतुर्विधैन मांसेन
घस्मरैर्बलिभिस्तथा ॥ ६० ॥
पूजयित्वा तु बालानां
सद्यः श्रेयो भविष्यति ।
कृसरैस्तण्डुलसस्यमिश्रैभर्ज्यैः । चतुर्विधैने-
ति आनूपजाङ्गलाम्भसनाभसभेदात् ॥

यत एवच

तस्मात्प्रधानयागेन

गुणभूतास्तु देवताः ॥ ६१ ॥

तृता भवन्ति सर्वत्र

एवंकृते सति साध्यः

सद्यः श्रेयो ह्यवाप्नुयात् ।

किंच

त्रिंशत्कोटी सहस्राणां

स्वाङ्गुष्ठान्निर्मिता मया ॥ ६२ ॥

विनायकानां घोरणा-

मन्त्रिज्वलिततेजसाम् ।

यदि तैर्विद्वितः कश्चि-

दभिभूतो भवेन्नरः ॥ ६३ ॥

तत्राधिदैवतं पूज्यो

विद्वेशस्तु विनायकः ।

विनायकगृहीतस्य लक्षणं

‘ हुङ्कारं मुञ्चते यस्तु पादपांसुं तथैवच ।

यस्तु च्छन्दयते नित्यं दन्तान्कटकटायते ॥

विनायकगृहीतस्य हेतद्वति लक्षणम् । ’

इति श्रीकियाकालगुणोत्तरे दर्शितम् ॥

तं च

अन्यतत्रोपचारेण

ध्यानयोगेन पूजयेत् ॥ ६४ ॥

मोदकैर्विविधैश्चित्रै-

बलिभिर्द्धस्मरैस्तथा ।

भूरिमद्यैस्तथा मांसै

रक्तपुष्पविलेपनैः ॥ ६५ ॥

अन्यतत्रे अन्यशास्त्रे उपचारो व्यवहारो यस्य
ध्यानयोगस्य तेन तेन मन्त्रेण अत्रत्येनैव ॥६५॥

यत्र च यादृशा देवताविशेषाः पूज्याः, तत्र
तेषां

सर्वेषामेव वासांसि

स्वरूपाणि प्रदापयेत् ।

हेमरत्नानि धातूंश्च

दीपांश्चैव प्रदापयेत् ॥ ६६ ॥

स्वेन स्वेनैव रूपेण

सर्वं सर्वेषु दापयेत् ।

इत्थंकुते सति
 विद्वैः प्रमुच्यते साध्य-
 स्तत्क्षणान्नात्र संशयः ॥६७॥

किंच

यदि भूतग्रहैर्घोरे-
 मुद्रितो बलिभिर्नरः ।
 तदा भूतेश्वरो याज्यः
 पूर्वोक्तेन विधानतः ॥ ६८ ॥

श्रीतोतुले

‘भूतश्चोक्तिष्ठते वेगाद्वलवान् वहुशुक्तया ।’

इत्यादिना भूतग्रहीतो लक्षितः । ग्रहोऽपि तत्रैव
 ‘बलिकामो भोक्तुकामो हनुकामस्तथैवच ।
 ग्रहश्च पतितो देवि मानुषांश्चाप्यमानुषान् ॥
 करोति विविधान्भावान् . . . ।’

इति । पूर्वोक्तेन विधानत इति मन्त्रवीर्यस्फारानु-
 प्रवेशादिना बहुना च बल्यादिना संभारेणेत्यर्थः ॥

किंच

राक्षसैर्विविधैर्येऽन्त्र
 प्राणिनो भाविता ध्रुवम् ।

इष्टा रक्षोधिपं श्रेयः
सर्वे तत्र समाप्नुयः ॥ ६९ ॥

भाविता गृहीताः । ते च

‘निशां प्रधावते सर्वामेकैकं तु निरीक्षते ।
पिवते च सुरां भूयः स्वमांसं भक्षयत्यपि ॥
शून्यग्रामनिवासी च ताम्रवर्णस्तथा भवेत् ।
रक्षोग्रहगृहीतस्य एतद्द्वयति लक्षणम् ॥’

इति क्रियाकालगुणोत्तरे लक्षिताः । रक्षोधिपो
निर्झितिः ॥ ६९ ॥

किंच

यदा यक्षैरसंख्यातै-
रभिभूतो भवेन्नरः ।

तदा वैश्रवणं शीघ्र-
मिष्टा मोक्षमवाप्नुयात् ॥ ७० ॥

यक्षगृहीतानां च लक्षणं तोतुल एव दर्शितं
‘यक्षेण तु गृहीतस्य अद्वाहसादि लक्षणम् ।’

इति, तथा

‘अतिरौद्रा भवेद्वृष्टिरक्षमाच्च प्रधावति ।
भोजनं चैव भुज्ञानो देवं पूजयते सदा ॥

मद्यमांसपियथैव रुधिरं ग्रसते वहु ।
यक्षग्रहश्चहीतस्य एतद्भवति लक्षणम् ॥'

इति ॥ ७० ॥

किंच

अष्टयोन्यो यदा देव्यो
विरुद्धा यत्र कुत्रचित् ।
तदा तु भैरवं यागं
कृत्वा श्रेयः समाप्त्यात् ॥ ७१ ॥
अष्टयोन्यः पैशाचाद्यष्टविकल्पाः । देवयोनि-
भेदा देव्य इति

‘तच्चरूपास्तु योगिन्यो ज्ञातव्याश्च वरानने ।
शिंवच्छानुविधायिन्यो मनोवेगा महाबलाः ॥
विचरन्ति समस्ताश्च ब्रह्मविष्णवन्द्रभूमिषु ।
अपराः कुलसंभूता योनिजाः कुलजाः प्रिये ॥
पीठजाः क्षेत्रजाथैव शरीरे तु विशेषतः ।’

इति, तथा

‘पीठजाः योगिन्यो ज्ञेयाः क्षेत्रजा देवताः स्मृताः ।
योनिजा रूपिणी प्रोक्ता तासां भेदा ह्यनेकधा ॥’

इति, तथा

‘ब्राह्मणक्षत्रविद्शुद्कुलजाथैव नायिकाः ।
समविशतिभिर्वर्षेऽर्धं जानन्ति तत्पदम् ॥
कुलेऽन्यत्र समुद्भूताः शाकिन्यो रुद्रमातरः ।’

इति, तथा

‘ शाकिन्यो रुद्रशाकिन्यश्चान्याः शावरिकाः शिवाः ।
 योगिन्यश्चापरास्तासां यद्वास्तमस्तिलं जगत् ॥
 छलेनाकृष्ण पिवति भुद्रा प्राणिपयः सदा ।
 रूपपरिवर्तनार्थं लब्ध्वा पातयति पशून् ॥
 शाकिनी सा तु विज्ञेया रौद्रस्थानरता सदा ।
 परचित्तगतिज्ञा च रूपस्य परिवर्तनम् ॥
 करोत्यमृतलुभ्या च ज्ञेया सा रुद्रशाकिनी ।
 शैव्यशैवंविधा ज्ञेया गुप्ताचारा वनेरताः ॥
 न घातयत्यसौ सर्वाञ्छिद्रेणास्वादयेदसृक् ।
 शावर्यस्त्वपरा ज्ञेया मन्त्रतद्वत्चेतसः ॥
 पञ्चामृतं समस्तं हि मानुषं च हरन्ति ताः ।
 पर्यटन्ति क्षणात् पृथ्वीं रूपं कुर्वन्त्यनेकधा ॥
 अपरा योगसामर्थ्यात्मिकालपरिवेदिकाः ।
 शिवास्तु ताः समाख्याता मन्त्रध्यानपरायणाः ॥
 तथाष्टुगुणसंपन्नाः पर्यन्तपदवेदिकाः । ’

**इत्यादिग्रन्थेन श्रीतत्रसद्वावे नानाविधा निरु-
 पिताः । भैरव इति तस्य सर्वशक्तिचक्रेश्वरत्वात् ॥**

अत्र भैरवीये यागे

**अन्तर्बलिः प्रदातव्यः
 सर्वेषां भूरिघस्मरैः ।**

तथा बाह्ये बलिः क्षेत्रे
 दातव्यः श्रेय इच्छता ॥७२॥
 अरण्यके बलिश्वान्यो
 महिषाद्यैस्तथाजकैः ।

अन्तर्बालिनैवद्यम् । बहिः क्षेत्रपालबलिः ।
 अरण्ये भूतबलिर्महिषच्छागवर्कराद्यैः ॥
 किंच अत्र माषौदनमत्स्यादिद्रव्यैः
 विविधैस्तु बलिं कुर्यात्
 तं च

सर्वेभ्यस्तु प्रदापयेत् ॥ ७३ ॥
 देवतायोगिनीभूतादिभ्यः ॥ ७३ ॥
 स च अयं

नदीतीरे इमशाने वा
 ह्यटव्यां मातृमण्डले ।
 प्रातर्मध्याह्नकाले च
 सायं चैवार्धरात्रतः ॥ ७४ ॥
 बलिस्तेभ्यः प्रदातव्य-
 स्तेन तृता भवन्ति ते ।

सदा च

उदकं ह्यन्नमिश्रं च
भूरि तेभ्यः प्रदापयेत् ॥ ७५ ॥
तेन तृप्तास्तु ते सर्वे
सर्वश्रेयःफलप्रदाः ।
भवन्त्यवितथं भद्रे
मातृवत्पालयन्ति च ॥ ७६ ॥

बलिं निर्वक्ति
स्मृतिमोजो जयं वृद्धिं
वपुरापुर्यशः सुखम् ।
नष्टं बलेन सर्वेभ्यो
दद्यात्तेन बलिः स्मृतः ॥ ७७ ॥
एतच्च बलिदानान्तं कर्म
एवं मृत्युजिता सर्वं
कर्तव्यं सर्वासिद्धिदम् ।

किंच

स्कन्दग्रहगृहीतानां
बालानां पीडितात्मनाम् ॥ ७८ ॥

रतिग्रहैस्तथा नार्यो
 ह्यभिभूताः क्वचिद्यदा ।
 कार्तिकैयस्तदा याज्यः
 पूर्वोक्तविधिना ध्रुवम् ॥७९॥

वालग्रहलक्षणं

‘ तदङ्गे रथते नित्यं वालानां च प्रसङ्गतः ।
 कुमारो नृत्यते चैव पांसुना क्रीडते सदा ॥ ’

इति तत्रैव उक्तम् । पूर्वोक्तविधिरिह मन्त्रेण
 अर्चाहोमादि ॥ ७९ ॥

एवंकृते हि

क्षिप्रं ताश्च प्रमुञ्चन्ति
 स्कन्दाद्या ये शिशुग्रहाः ।
 चकारात्तेऽपि नारीरतिग्रहाः ॥
 एवं विशेषत उक्तवा सामान्येन अपि आह
 यस्मिन्कुले यदंशेन
 मुद्रितः कीलितः क्वचित् ॥८०॥
 तत्कुलेनैव चेष्टेन
 सर्वदोषैः प्रमुच्यते ।

यद्यद्वेवतांशकोऽन्नतेन योगिनीभूतग्रहादिना
मुद्रितो यो ग्रस्यमानबलः कीलितो वा....
ग्रामा....धिष्ठाय स्थापितः, तस्य तत्तद्वेवताया-
गादेव श्रेयः । तत्तद्वेवाद्यंशकोऽन्नतग्रहगृहीताना-
च लक्षणं क्रियाकालगुणोत्तरे दर्शितं

‘न कुप्यति न हृष्येच्च भोजनं नाभिकांक्षति ।
न वाचालपते किंचिन्निद्रा नास्योपजायते ॥
न च मूत्रपुरीषं च नाशुचिस्तस्य जायते ।
पद्मपत्रनिभाकारं मुखं तस्योपजायते ॥
देवगृहगृहीतस्य एतद्भवति लक्षणम् ।
गायते नृत्यते हृष्टो मुखवाद्यं करोति च ॥
गन्धमाल्यरतो नित्यं क्षीरभोजन एव च ।
सततं प्रियशीलश्च अरतिं नैव गच्छति ।
गन्धर्वेण गृहीतस्य एतद्भवति लक्षणम् ॥
गन्धपुष्परतो नित्यं क्षीरभोजन एवच ।
रक्तनेत्रो हृष्ठोदृष्टिनदीषु नाभिषिञ्चते ॥
जलं चासौ वगाहेत पर्वते रमते सदा ।
जिह्वां लालयते चैव दशनांशं निपीडयेत् ॥
नागग्रहगृहीतस्य एतद्भवति लक्षणम् ।
अहं विष्णुरहं ब्रह्मा रुद्रोऽहमिति भाषते ॥
अहं स्कन्दो विशाखश्च नास्ति मत्सदृशो भुवि ।
कदाचिद्दोजनं भुङ्क्ते नैव भुङ्क्ते कदाचन ॥
अपमन्येत देवांशं ब्राह्मणांश्चापमन्यते ।
असुरेण गृहीतस्य एतद्भवति लक्षणम् ॥

तपःस्वाध्यायसंयुक्तो ब्राह्मणानुग्रहे स्थितः ।
 कृतशौचो भवेन्नित्यमशौचं नैव तिष्ठति ॥
 अपशब्दं च शृणाति पठत्यपि समं द्विजैः ।
 गायते सामवेदं च क्रुणवेदं चाप्युदाहरेत् ॥
 वेदार्थेषु च सर्वेषु श्रुतिं नित्यमुदाहरेत् ।
 वैद्यमेवं तु जानाति हसन्नेव च धावति ।
 ब्रह्मरक्षोगृहीतस्य एतद्भवति लक्षणम् ॥’

इति। एवं लक्षणतो देवादिग्रहगृहीतान् निश्चित्य
 इह मन्त्रेण देवराजगन्धर्वराजादिपूजा कर्तव्या ॥

यत एवं

तदर्थेन मया सर्वं
 रहस्यं प्रकटीकृतम् ॥ ८१ ॥

अस्मिस्तत्त्वे तु सर्वेषा-
 ममृतं च विधानतः ।

सर्वेषामेव तत्तदेवतानां यत् रहस्यं परमाद्वै-
 तमपि तन्मन्त्रवीर्यमयं, तदत्र अमृतं च मन्त्रना-
 थरूपं विधानेन मया स्फुटीकृतम् ॥

तदित्थं

सर्वतत्त्वेषु सामान्यो
 मृत्युजित्प्रकटीकृतः ॥ ८२ ॥

सर्वेषां हृदयं गुह्य-
 मप्रकाश्यं महाद्वृतम् ।
 उक्तनीत्यैव अस्य हृदयादिरूपत्वम् ॥
 एतच्च पराद्वैतप्रथानुत्सेषात्
 न केनचिदहं पृष्ठः
 अतश्च

नाख्यातं कस्यचिन्मया ॥८३॥

रहस्यं
 रहस्यत्वे हेतुमाह
 संप्रदायश्च
 सर्वश्रेयःसुखावहः ।
 अयमिति अर्थात् । चो ह्यर्थे ॥
 यत एवम्, अतः
 साधकास्तु प्रसन्ना ये
 भक्ता ह्याराधयन्ति च ॥८४॥
 सर्वदुःखविमुक्तास्ते
 सत्यं मे नानृतं वचः ।
 सर्वैरेव समख्यादिभिः

अनेनैवात्मनः कार्यं
सर्वदुःखनिवारणम् ॥ ८५ ॥

आचार्यस्तु

भक्तानां स्वसुतानां च
स्वदाराणां च कारयेत् ।

स्वशिष्याणां च भक्तानां
नान्यथा तु प्रयोजयेत् ॥ ८६ ॥

लौकिकल्लेहलोभावुत्सृज्य भक्तानामेवंविधं
कुर्यात् पुत्रकादिभिर्वा, भक्तः स्वदारादिविषये
आचार्यं कारयेदनेनैवेति एवकारः सत्सु अपि
अन्येषु मन्त्रेषु अस्य मन्त्रे श्वरस्य माहात्म्यं वक्ति ॥
किंच अयं विधिः

सर्वाश्रमगुरुत्वाच्च
भूपतीनां च सर्वदा ।

तत्सुतानां च पतीनां
कर्तव्यो हितमिच्छता ॥ ८७ ॥

सर्वाश्रमगुरुत्वं यथाशास्त्रं प्रजापालकता ॥
इमं च महामन्त्रयोगं

नित्ये नैमित्तिके काम्ये
शान्त्यर्थं कारयेत्सदा ।

किंच

मुखे प्रक्षालिते नित्यं
तिलकः श्वेतभस्मना ॥ ८८ ॥
सप्ताभिमन्त्रितः कार्यो
मातृदोषनिवृत्तये ।

किंच

समालम्भनपुष्पं वा
ताम्बूलेनाभिमन्त्रितम् ॥ ८९ ॥
दीयते यस्य तस्यैव
न हिंसन्तीह हिंसकाः ।

नैव हिंसन्तीत्यर्थः ॥

किंच

भोजनं चाभिमन्त्रेत
मन्त्रेणानेन मन्त्रवित् ॥ ९० ॥
उभयोः पार्श्वयोर्मध्ये
भुज्ञानोऽमृतमश्नुते ।

सर्वव्याधिविनिर्मुक्त-

स्तिष्ठते नृपतिः क्षितौ ॥ ९१ ॥

एवमिति स्ववत्परामृतचिद्धर्मस्फुरत्तात्मना
अनेन मन्त्रेण प्रोक्तदृशा संपुटीकारयुक्तया ध्यातो-
ऽभिमन्त्रितश्चन्द्रद्वयमध्यस्थितं भोजनं भुज्ञानो-
ऽमृतमश्चुतेऽमृतत्वमेति नृपतिः । नृपतिरिति
उपलक्षणम् ॥ ९१ ॥

तस्य च

अथ क्रीडनकालेषु

गजाश्वसहितस्य च ।

अस्त्रक्रीडासु सर्वासु

रक्षार्थं कलशं यजेत् ॥ ९२ ॥

क्रीडार्थं विजयार्थं च

रक्षार्थं हिंसकादिषु ।

क्रीडाकालेषु दाहकेल्यादिक्रीडावसरेषु क्रीडा-
र्थं निर्विघ्नक्रीडासंपत्त्यै गजाश्वसहितस्य चका-
रादमात्यराष्ट्रादियुक्तस्य विजयार्थं संग्रामाद्यव-
सरेषु सर्वासु शस्त्रक्रीडासु रक्षार्थं शस्त्रक्षतादि-
दोषशान्तये हिंसकादिविषये रक्षार्थमनेन
मन्त्रेण कलशं यजेत् ॥

यस्माहुष्टाश्व बहवो
 जिघांसन्ति नृपादिकम् ॥९३॥
 तस्माद्रक्षा प्रकर्तव्या
 उक्तकलशाचार्चूर्णा ॥
 सर्वप्रजानुकूलनृपतिरक्षणेन एवं रक्षा
 सर्वश्रेयस्करी शुभा ।
 भवेत् ॥
 एवं क्रीडायवसरेषु शिरोरक्षितस्य
 ततः सुप्तस्य नृपते
 रक्षार्थं कलशं यजेत् ॥९४॥
 रौप्यं चौषधिसंयुक्तं
 चन्दनागुरुलेपितम् ।
 क्षीरेण चाम्भसा पूर्णं
 तत्र अर्चिते कलशे
 यजेन्मृत्युजितं परम् ॥९५॥
 सर्वश्वेतोपचारेण
 पुष्पधूपार्घपायसैः ।
 इत्थं भगवति अर्चिते

अये स्थिता महानिद्रा
 जगत्संमोहकारिणी ॥ ९६ ॥
 सुखार्थं नृपते रात्रौ
 जीर्णार्थं भोजनादिके ।
 आरब्धा देवदेवेन
 आज्ञां दत्त्वेति भावयेत् ॥ ९७ ॥

देवेन आज्ञां दत्त्वा नृपते रात्रावये स्थिता
 निद्रा सुखार्थं भोजनादिजीर्णतार्थं च आरब्धा
 प्रवर्तितेति भावयेत् ॥ ९७ ॥

एवंकृते नृपतिः
 ततो रात्रिं समग्रां तु
 तिष्ठेद्दै निद्रया सह ।

किंच

यक्षरक्षःपिशाचादै-
 दुःस्वप्नैर्मातृसंभवैः ॥ ९८ ॥
 भयैस्तत्रासदुःखैस्तु
 मुक्तस्तिष्ठेयथासुखम् ।

किंच दिग्गतेषु
 लोकपालेषु सास्त्रेषु
 रक्षार्थं नृपसंनिधौ ॥ ९९ ॥
 पूजनं चार्घपुष्टपादैः
 कलशो पूजिते सति ।
 कर्तव्यम् ॥
 अतश्च कस्यचित् शक्तिपातपूतस्य नृपतेः
 यस्यैवं सततं कुर्या-
 ज्ञानवान्दैशिकोत्तमः ॥ १०० ॥

कलशाद्यर्चाम् ॥
 असौ
 पूर्वोक्तं समवाप्नोति
 भुक्तिमुक्त्यादि ॥
 न च एतदसंभाव्यं यतः
 प्राहेति भगवाञ्छिवः ।

किंच
 निमित्तेषु च सर्वेषु
 अमृतेशं यजेत च ॥ १०१ ॥

कामरूपं सदा

तत्तन्नैमित्तिकदेवताकारकमभृतेशमिति ॥

यस्मात्

सर्वकामानवाप्नुयात् ।

चिन्तामणिकल्पत्वादस्येत्युक्तत्वात् ॥

निमित्तेष्विति उक्तिं लेशतः स्फुटयति

प्रजानां रक्षणार्थाय

शालीनां चापि संपदे ॥ १०२ ॥

सुतपलीषु रक्षार्थ-

मात्मनो राष्ट्रवृद्धये ।

इन्द्ररूपं यजेत्तत्र

विजयार्थं नृपस्य च ॥ १०३ ॥

तत्रेति नैमित्तिके इन्द्रदिने । आत्मनो नृपस्य

विजयार्थमिति संगतिः ॥ १०३ ॥

किंच

गोब्राह्मणेषु रक्षार्थ-

मात्मनः स्वजनेषु च ।

महानवम्यां पूज्येत
भूरियागेन वेश्मनि ॥ १०४ ॥

तथा सति हि
पूर्वोक्तं समवाप्नोति
आयुरारोग्यसंपदम् ।

किंच

अस्त्रयागः प्रकर्तव्यः
प्रयत्नात्सिद्धिहेतवे ॥ १०५ ॥

महानवम्यामेव ॥ १०५ ॥

एवं हि यष्टा

अस्त्रसिद्धिमवाप्नोति
दिव्यानि अस्त्राणि मन्त्रप्रभावात्संपादयति ।
राजादिश्च विजयमाप्नोतीत्याह
प्रयोक्ता फलमश्चुत ।

प्रयोक्ता पूर्वोक्तयाजयिता ॥

किंच

यदा मृत्युवशाघ्रातः
कालेन कलितो नृपः ॥ १०६ ॥

अरिष्टचिह्नितात्मा वै
 देशो वा तत्सुतादयः ।
 ब्राह्मणादिषु सर्वेषु
 नाशे जनपदस्य च ॥१०७॥
 शाल्यादिषु च सस्येषु
 फलमूलोदकेषु च ।
 दुर्भिक्षव्याधिकार्येषु
 उत्पातेषु महत्सु च ॥१०८॥
 तदा नीराजनं कार्यं
 राज्ञो राष्ट्रविद्वद्ये ।

सुतादय इति आदिशब्दात् राज्ञ उत्पातान्तेषु
 सत्सु यदा ब्राह्मणादिषु नाशस्तदा नीरेण अभि-
 षेकवारिणा अजनं सर्वदोषाणां निवारणार्थं
 क्षेपः, निःशेषेण राजनं दीप्तिमत्तोत्पादनं कार्यम् ॥
 तत् वक्तुमुपक्रमते
 पूर्ववद्यजनं कृत्वा
 कलशोनाभिषेचयेत् ॥१०९॥
 कथमित्याह

निःशंको निर्जने रात्रौ
 शुभक्षें च तथांशके ।
 जयपुण्याहशब्दैश्च
 वेदमङ्गलनिःस्वनैः ॥ ११० ॥
 अभिषिञ्चेत् राजानं
 निर्जने इति गुप्तस्थाने ॥
 अथच आचार्यः
 सिद्धार्थञ्जुहुयाद्वृन् ।
 नीराजनविधानेन
 नामाङ्के संस्कृते प्रिये ॥ १११ ॥
 वहौ संरुद्धमनसा
 अजांश्च प्रोक्षयेद्वृन् ।
 तृत्यर्थं भूतसङ्घस्य
 मन्त्री रक्षार्थमुद्यतः ॥ ११२ ॥
 नीराजनमसामान्यदीत्युत्पादनं मूलमन्त्र-
 प्रयोगपूर्वकम् । ‘अमुकस्य नीराजनमस्तु स्वाहा’
 इति अत्र प्रयोगः । भूतानि च संघश्वेति समासः,
 संधो मातृयोगिन्यादिगणः ॥ ११२ ॥

एवं बल्यन्तं कर्म वहिष्कृत्वा
 शाकुनोक्त्यांशगत्या वा
 विज्ञाय शकुनं हितम् ।
 यक्षेन्द्रशिववारुण्या
 निर्यातः सर्वसिद्धिदः ॥ ११३ ॥

ज्योतिर्गणोक्त्या स्वयं शुभांशकज्ञानात् वा
 शकुनं माङ्गल्यमवसरं ज्ञात्वा यक्षेश्वराद्यधि-
 ष्टितोक्तरपूर्वेशानपश्चिमदिग्भ्योऽन्यतमया दिशा
 विजयाभिमुखेन राज्ञा सह निर्यात आचार्यः
 सर्वसिद्धिदो भवति ॥ ११३ ॥

नीराजनानन्तरं राज्ञः

अथ पूर्वोक्तविधिना
 गृहे यागं तु कारयेत् ।
 यावत्सप्ताहिकं देवि
 भूरिहोमेन सिद्धिदम् ॥ ११४ ॥

भूरिहोमेनेति सहार्थे तृतीया ॥ ११४ ॥
 यदर्थं च एवमिज्यते

अस्याचला महालक्ष्मी
 राज्यं वा यदभीप्सितम् ।

तत् भवति ॥

स च

भौमान्तरिक्षसिद्धीश्च

प्राप्नुयान्वृपतिः सुखी ॥ ११५ ॥

यदा

तदा नीराजनं ख्यातं

सर्वश्रेयस्करं परम् ।

किंच एतत् सर्वं

पूर्वोक्तान्नाशयेदोषा-

न्देवि नास्त्यत्र संशयः ॥ ११६ ॥

इथं च मन्त्रनाथं

गोषु मध्ये यजेयस्मा-

त्सदा वर्धेत गोकुलम् ।

तत्र च

सिन्दूरं गैरिकं वापि

अभिमन्त्रयैव मन्त्रवित् ॥ ११७ ॥

योजयेद्गोषु रक्षार्थं

शृङ्गोर्ध्वं सर्वदोषजित् ।

किंच

अश्वानामपि रक्षार्थं

पूर्वोक्तविधिना यजेत् ॥११८॥

तत्र च

अभिमङ्ग्ल्यैव कलशं

मूर्धि तेषां प्रपातयेत् ।

सिद्धार्थो मन्त्रजप्तस्तु

कणठे कार्योऽथ मूर्धनि ॥११९॥

एवमेवच

सर्वदोषविनिर्मुक्ता-

न्गजांश्चैव तु रक्षति ।

सिद्धार्थो मन्त्रितः ॥

किंच

अजादिषु पशुष्वेवं

रक्षां सर्वेषु कारयेत् ॥ १२० ॥

सर्वप्राणिषु रक्षार्थं

योक्तव्यो नृपतेः सदा ।

नृपतेः संबन्धिषु सर्वप्राणिष्विति संबन्धः ॥

एवंहि

महाशान्तिर्भवेत्तेषां

दुर्भिक्षं नश्यति क्षणात् ॥ १२१ ॥

किंच

महाभयेषु सर्वेषु

भूकम्पोल्कानिपातने ।

अतिवष्टावनावष्टौ

मूषकादिभयेषु च ॥ १२२ ॥

अकालोत्पन्नपुष्पादौ

देवैर्नष्टैश्च खण्डतैः ।

ज्वरल्घतादिदोषैश्च

अपमृत्युभिरेव च ॥ १२३ ॥

दुःखैर्नानाविधैश्चैव

आघ्रातं मण्डलं यदि ।

कर्मदोषाश्च ये केचि-

द्वहदोषास्तथागताः ॥ १२४ ॥

तिरोभावस्तथोत्पन्नो

मन्त्रच्छिद्रं तथागतम् ।

नागादिविषदोषाश्च
 कीटविस्फोटकादयः ॥ १२५ ॥
 वातपित्तविकाराश्च
 श्लेषमदोषाश्च सर्वतः ।
 अशांसि चक्षुरोगाश्च
 तथा विसर्पकादयः ॥ १२६ ॥
 व्याध्यन्तराणि दोषाश्च
 क्षतजाद्याः सहस्रशः ।
 आभ्यन्तरा व्याधयश्च
 शोकाद्याश्चित्तनाशकाः ॥ १२७ ॥
 अभिशस्ताश्च देवाद्य-
 ब्राह्मणाद्या यदा जनाः ।
 तदा तु पूर्ववद्यागः
 कर्तव्यः शान्तिहेतवे ॥ १२८ ॥
 नष्टैरिति अग्निदाहादितः । खण्डितैः स्फुटितैः
 आग्रातं मण्डलं यदीति संबन्धः । कर्मदोषा
 असत्कर्मजानि दुःखानि । तिरोभावो देवगुर्वप-
 राधजं किल्विषम् । मन्त्रचिछ्रमविहिताचारेण
 मन्त्राराधनजो दोषः । यथोक्तमन्यत्र

‘ नान्यच्छद्रं प्रपश्यामि मन्त्रिणो मन्त्रसाधने ।
यन्व ताह्यथालिङ्गः केवलं विचलत्यसौ ॥ ’

इति । नागाः सर्पाः । कीटेरान्तरैः क्रिमि-
भिर्जनिता विस्फोटाः कीटविस्फोटाः । क्षतजा
ब्रणोत्थाः । आभ्यन्तरा अन्तर्गुणायाः ॥ १२८ ॥

किंच अस्य मन्त्रराजस्य
प्रत्यहं हवनं कार्यं
राज्ञां राष्ट्रविवृद्धये ।

आचार्येण ॥
एवंकृते राजा
सुखेन भुज्यते राज्यं
नात्र कार्या विचारणा ॥ १२९ ॥

यतः

सकृत्पूजनमात्रेण
नश्यन्ते हिंसकादयः ।
नष्टा दश दिशो यान्ति
सिंहस्येव मृगादयः ॥ १३० ॥

किंच एतन्मन्त्राचार्देः

सतताभ्यासयोगेन
दारिद्र्यं नश्यति कुलात् ।

किंच

यस्मिन्देशो च काले च
निवसेन्मन्त्रवित्सदा ॥ १३१ ॥

ईतयो व्याधयश्चैव
खाखोदास्तस्य वा ग्रहाः ।
शाकिन्यो विविधा यक्षाः
पिशाचा राक्षसास्तथा ॥ १३२ ॥

बालग्रहाश्च विस्फोटा
व्यन्तराश्चापराश्च ये ।

सर्वाणि विषजातानि
दुर्भिक्षं ग्रहपीडनम् ॥ १३३ ॥

सर्वं न प्रभवेत्तत्र
मन्त्रवित्सनिधानतः ।

खाखोदाः परप्रयुक्ता यन्त्राः । व्यन्तरा घनाः ॥
अत ईदृक् य आचार्यः

स पूज्यः सर्वजन्तूनां
भूपतीनां च सर्वदा ॥१३४॥

स हि

दानपूजनसंमानै-
रसमैः पूज्यते यदि ।

तेन पूजितमात्रेण
सर्वे मन्त्राश्च पूजिताः ॥१३५॥

भवन्ति सुखदास्तत्र
तन्मुखांस्तांस्तु पूजयेत् ।

तत्रेति यत्र आचार्यवर्यः पूज्यते ॥

यतश्च

सर्वत्र छ्लेदकर्तारो
ग्रहाः हिंसन्ति साधकम् ॥१३६॥

तस्माद्ग्रहाणां दातव्यं
सदैवोदकमोदनम् ।

उदकमोदनं चेत्यर्थः ॥

एवंहि

इष्टा ग्रहा हि तृप्यन्ति
 तृप्ता न प्रभवन्ति हि ॥१३७॥
 यदा च विषमा ग्रहाः
 तदा रक्षा तु कर्तव्या
 दैशिकेन महात्मना ।
 अथ रक्षासत्त्वनिर्णयाय श्रीदेवी उवाच
 रक्षा तु कथिता देव
 प्राणिनामनुकम्पया ॥१३८॥
 कीटशी प्रोच्यते सा तु
 कस्य वा क्रियते कथम् ।
 स्वरूपविषयान् प्रकारविषयांश्च प्रश्नान् स्फुटयति
 व्यापकः पुरुषः प्रोक्तो
 ह्यमूर्तः सर्वदेहिनाम् ॥१३९॥
 देही बाह्यान्तरस्थोऽसौ
 निर्गुणो ह्यशरीरवान् ।
 यो देही पुरुषः स यस्माद्मूर्तो बाह्यान्तरस्थो
 व्यापकः सत्त्वादिगुणवर्जितो वस्तुतोऽशरीरः ॥
 ततः

कथं तु क्रियते तस्य

रक्षा कस्माच्च रक्ष्यते ॥ १४० ॥

नित्यव्यापकचिदेकमूर्तेर्निष्कलस्य अस्य हिं-
सारक्षाविषयत्वायोगात् ॥ १४० ॥

अथ न आत्मा रक्ष्यते, अपितु देहः; तत्रापि
आह

शरीरं सकलं वाथ

रक्षितव्यं कथंच तत् ।

पृथिव्यादिमहाभूतै-

र्निर्मितं चोदितं किल ॥ १४१ ॥

सकलत्वाद्रक्षार्हमपि पृथिव्यादिभूतजत्वेन
अवश्यंभाविविनाशत्वेन न एतत् रक्षितुं शक्य-
मित्यर्थः ॥ १४१ ॥

नच तृतीयः कश्चित् रक्ष्योऽस्ति कथं कुतः
केन वा असौ रक्ष्यते इत्यादिश्यतामित्याह

अन्यस्तृतीयो वा रक्ष्यः

कस्मादेव कथं विभो ।

कस्माच्च रक्षणीयः स्या-

त्केन वा वद् शूलधृत् ॥ १४२ ॥

कथं केन प्रकारेण, कस्मात् भयहेतोः, केन
कारणेनेति अत्र अर्थः ॥ १४२ ॥

एतत्सर्वमशेषेण

का रक्षा भगवन्वद ।

एतदिति रक्षाया विषयप्रकाररूपं, का च
स्वरूपेण रक्षा भवेदित्यर्थः ॥

एतन्निर्णद्याय श्रीभगवानुवाच

शृणु देवि परं प्रश्नं

न पृष्ठोऽहं सुरासुरैः ॥ १४३ ॥

गरुडाद्यैस्तथा शिष्यै-

र्बहुभिर्मुनिभिर्नच ।

पृच्छ्यते इति प्रश्नं प्रश्ननीयं रक्षास्वरूपमहं
न कैश्चिदपि पृष्ठः । तदेतत् वस्तु शृणु,—इत्यनेन
देव्यास्तत्त्वज्ञता श्लाघ्यते ॥

यच्च त्वया एवं प्रश्ननार्थं वस्तु पृष्ठः

तदद्य ते प्रवक्ष्यामि

शृणुष्वायतलोचने ॥ १४४ ॥

तत्र रक्षास्वरूपं तावत् निर्णेतुमुपक्रमते

व्यापकः पुरुषः सूक्ष्मो
 निर्गुणो निष्क्रियोऽचलः ।
 अतश्च न असौ रक्षार्हः ॥
 किन्त्वाणवस्तथा कार्मो
 मायीयस्त्रिविधो मलः ॥ १४५ ॥
 अस्य अस्ति ॥ १४५ ॥
 ततश्च

तत्संबन्धात्स मलिनो
 ह्यस्वतन्त्रोऽप्यशक्तिमान् ।
 अविशुद्धो ह्यसौ तस्मा-
 न्मलत्रयनिरोधतः ॥ १४६ ॥

यतो मलत्रयनिरोधादसावविशुद्धः, अत एव
 कलादिमलावृतत्वात् मलिनः, कर्मवशत्वादस्व-
 तन्त्रः, आणवमलवशादशक्तिमान् ज्ञत्वकर्तृत्व-
 शून्यः ॥ १४६ ॥

तत्र चिन्मयस्य अस्य कथं मलयोग इत्याह
 निर्मलो वा कथं सक्तो
 भोगेषु

पूर्णचिदानन्दघनस्य विशुद्धस्य कथमशुद्ध-
भोगाकांक्षा स्यादिति मायाशक्तयुल्लासितापूर्ण-
मन्यतात्मकाणवमलभाज एव ‘किंचिन्मे स्यात्’
इति रागतत्त्वात्मा अभिलाषो घटते ॥

अन्यथा अत्र

एतद्विरुद्ध्यते ।

निर्मलस्य भोगासक्तत्वात् ॥

एतत् स्फुटयति

शुद्धो भोगी न सिद्ध्येतु

यतः

विकल्पो भोग उच्यते ॥ १४७

विकल्पमात्रः संसारः

शुद्धस्य चिदानन्दघनस्य न सुखदुःखप्रति-
पत्त्यात्मा विकल्पपरमार्थो भोगः संसरणसतत्त्व
उपपद्यते । यदुक्तमन्यत्र

‘यद्यशुद्धिर्न पुंसोऽस्ति सक्तिभर्गस्य किञ्चुता ।’

इति ॥

यतः संसरणसारो भोगः शुद्धस्य न युक्तः,
तेन

पशोः संसरणं सदा ।
 संसार्यस्य च बद्धस्य
 निर्मलत्वं न युज्यते ॥१४८॥

पशुरुक्ताणवमलेन अज्ञीकृतोऽणुः । संसरणं
 भोगात् भोगान्तरगमनम् । संसार्यस्य पारमे-
 श्ररक्षत्या प्रापितसंसारभावस्य ॥ १४८ ॥

यत एवमतः

आणवोऽयं मलः सूक्ष्मः
 कार्यतो ह्युपपद्यते ।
 अभिलाषस्ततः कार्ये
 भोगादौ स प्रवर्तकः ॥१४९॥

रागतत्त्वात्मनोऽभिलाषात् कार्यकारणरूपा-
 पूर्णमन्यतात्मा असावनुमीयते । यत्तु

‘ ..... .अभिलाषो मलोऽत्र तु ’ (४।१०५)

इति श्रीस्वच्छन्दग्रन्थे उक्तं, तत्र विशेषसामा-
 न्यविषयालम्बनाभिलाषात्मा वैराग्यरागतत्त्व-
 लक्षणोऽपूर्णमन्यतात्मा निष्कर्माभिलाष आ-
 णवो मलोऽभिप्रेतः । भोगादाविति आदिग्रह-
 णात् सांख्यादिद्वष्टे तात्त्विके पक्षेऽपि ॥ १४९॥

एवमाणवं निर्णीय द्वयं निर्णेतुमाह
 कार्म यद्गोगकार्यं तः
 देशकालशरीरतः ।
 कलादि यत्पृथिव्यन्तं
 मायाकार्यं विदुर्बुधाः ॥ १५० ॥

भोगः सुखादिसंवित् कार्यं यस्य, तत् कार्म
 मलं, तत् देशकालशरीरेभ्यः प्राच्येभ्यो हेतुभ्यो
 भवति; कलादिक्षित्यन्तं तु त्रिंशत्तत्त्वात्म मा-
 याकार्यं मायाख्यं मलम् ॥ १५० ॥

एतत् प्रकृते योजयति
 एवं मलत्रयोपेतः
 संसारे संसरेदणुः ।
 कोशकारः क्रिमिर्घ-
 दात्मानं वेष्टयेहृष्टम् ॥ १५१ ॥
 तद्वेष्टनेन शक्तोऽसौ
 तथात्मा पाशपञ्चरैः ।

आत्मानं वेष्टयेत् कोशकारहृष्टान्तेन स्वश-
 त्तयैव अस्य अणुभूमिकाग्रहणं, नतु व्यतिरिक्त-

द्रव्यरूपानादिमलशक्तिनिरुद्धत्वम् । एतत्र वि-
तत्य श्रीस्वच्छन्दोदयोते पञ्चमपटलान्ते असमा-
भिर्निर्णीतम् ॥

ततश्च तं

यावन्नचेश्वरो देवो

ह्यनुगृह्णाति शक्तिमान् ॥ १५२
तावद्वलावगृहेन

गृहितस्तिष्ठते पशुः ।

स्वशक्तिगृहनावभासिताणुभूमिकः परमे-
श्वरो यावत् न निजशक्तिविकासेन अनुगृह्णाति
अणुभूमिं, तावत् स्वमायाशत्यवगृहनेन गृहितः
पशुस्तिष्ठति ॥

अत्र अनीश्वरवादिमतमाशङ्कापूर्वं परिहरति

अथ चेन्नेश्वरः कश्चि-

त्स्वतत्रमखिलं जगत् ॥ १५३

सौगतमीमांसकसांख्यादिभिरिष्यते ॥ १५३ ॥

तत्

नियमः कारणानां तु

न भवेत्

असत्कार्यवादिमते यतः कुतश्चित् यत्
 किंचित् जायेत, असतो वा सत्स्वभावतायोगात्
 न कुतश्चित् किमपीति परिवृद्ध्यमानः कारण-
 नियमो न स्यात् । यत् यदनन्तरं वृद्ध्यते, तज्ज-
 ननरूपं तदिति अनन्यापेक्षस्वरूपमात्रावस्थित-
 भाववादिमतेन युज्यते । आत्माश्रितत्वेऽपि ज-
 डानां संस्कारमात्ररूपाणां कर्मणां परिपाका-
 दिवैचित्र्यं फलहेतुता च ईश्वराधिष्ठानं विना
 न घटते । सत्कार्यवादिपक्षेऽपि सर्वस्य सत्त्वात्
 न किंचित् कुत्रचित् कारणम्, अभिव्यक्त्यादे-
 रसतो वा कारणेन असत्कार्यवादः, अविद्यावा-
 देऽपि ब्रह्मणोऽकर्तृत्वे अविद्यायाश्च तुच्छत्वे जग-
 द्वैचित्र्याघटनं, भासमानस्य अतुच्छत्वेऽपि अ-
 भ्युपगममात्रेण तुच्छस्य अपि जगतो जनकम-
 तुच्छमेवेति अविद्यायां वस्तुत्वे द्वैतापातो न
 युक्त इति स्वच्छस्वच्छन्दचिद्धनपरमेश्वरप्रभावं
 विना कारणानां न नियमः स्यात् ॥

ततश्च

असमञ्जसम् ।
 सर्वमेव स्यादिति शेषः ॥

प्रकृतमर्थं दृष्टान्तक्रमेण घटयति
 वलीवर्द्दो यथा कश्चि-
 द्वद्व्यते पाशबन्धतः ॥ १५४ ॥
 तृणैः संयोजितो भोगै-
 रस्वतत्रस्तथा पशुः ।

पाशो रञ्जुः, आणवादिश्च । वलीवर्द्दवत् पशुः
 पाशैः बच्छः, अस्वतत्रः तृणप्रायैभर्भौगैर्योजितः ॥
 अतश्च

ग्राह्यस्य पाशहा तस्य
 ग्राहकः कश्चिदुत्तमः ॥ १५५ ॥
 समर्थो दृश्यते यद्व-
 तद्वदीशोऽप्यनुग्रही ।
 सर्वेषां सर्वकृच्छक्तः

स्वशक्त्या वृंहितः शिवः १५६

ग्राह्यस्येति पाशबद्धस्य पाशहा पाशमोचको
 यथा उत्तमः समर्थः कश्चिदेव, नतु सर्वः; तद्वत्
 सर्वकृदीश्वरः प्रभविष्णुः शिवः स्वया स्वात-
 त्र्यात्मना शक्त्या वृंहितत्वात् शक्तः सर्वेषाम-
 नुग्राहकोऽसौ ॥ १५६ ॥

यथा शक्त्या वृंहितोऽसौ
 अवियुक्ता तु सा तस्य
 निजरश्मी रवेरिव ।

किंच

दाहप्रकाशके वहा-
 वृष्मा नैव वियुज्यते ॥ १५७ ॥

यद्यत्

तद्वदीशस्य सा शक्ति-
 रवियुक्ता शिवात्मिका ।

जगतः कारणं देवी

सैवैका बहुभिः स्थिता ॥ १५८ ॥

बहुभेदत्वमेव स्फुटयति

इच्छाज्ञानक्रियारूपा

कृत्यभेदेन वर्तते ।

एषणीयज्ञेयकार्यात्मकासून्नितकल्पास्फुटस्फु-
 टजगदाभासकत्वादिच्छादित्रयरूपेण एकैव
 स्वातन्त्र्यशक्तिर्वर्तते ॥

अतश्च

अघोरा साभवदिच्छा
 व्यापिका समवायिनी ॥१५९॥
 घोरा ज्ञानस्वरूपा तु
 सा परिग्रहवर्तीनी ।
 घोरघोरतरा चान्या
 क्षोभिका सा क्रियात्मिका १६०

न विद्यते घोरं भेदस्पर्शरूपं यस्याः, सा
 अघोरा आसूत्रिताशेषविश्वाद्यप्रकाशात्मा परा
 अनुग्रहप्रवणा, अत एव व्यापिका समवायिनी
 शिवाभिन्ना । घोरा भेदाभेदाभासरूपा परापरा
 अत एव परितः समन्तात् ग्रहणेन विश्वस्य स्व-
 भित्तौ स्वानतिरिक्तस्य अपि अतिरिक्तस्य इव
 उल्लेखात्मना स्वीकारेण वर्तते तच्छीला । घोर-
 घोरतरा स्फुटविश्वभेदावभासरूपा अत एव
 क्षोभिका ग्राह्यग्राहकादिकालुष्योल्लासिका अप-
 रारूपा ॥ १६० ॥

या एवंभूताद्यद्याद्यद्यदर्शिका इच्छाज्ञा-
 नक्रियारूपा एकैव श्रीमातृसज्जावादिसंज्ञाभिरा-
 म्नायेषु उक्ता परा चिद्भैरवनाथस्य स्वातन्त्र्यशक्तिः

सा रक्षा सर्वभूतानां
सर्वरक्षा सुरक्षिणी ।

शक्तिपातवशात् प्रत्यभिज्ञाता सती सर्वाणि
संसारभवानि रक्षतीति तदाख्यातैव सुषु रक्षि-
केयं तात्त्विकी रक्षा ॥

युक्तं च एतदित्याह

सा च दीक्षा समुहिष्टा

दानक्षपणलक्षणा ॥ १६१ ॥

चो ह्यर्थे । दानं शिवत्वाभिव्यक्तेः, क्षपणं
तु पाशानाम् ॥ १६१ ॥

एषा हि

अनेनैव प्रकारेण

सर्वदोषनिवर्हणी ।

व्यापकस्य सतः पुंसः

सा रक्षा न विरुद्ध्यते ॥ १६२ ॥

अनेनैवेति दानक्षपणात्मदीक्षारूपेण । न
विरुद्ध्यते इति व्यापकस्य अणोः स्वरूपप्रका-
शनात् ॥ १६२ ॥

किंच

पुनरन्यां प्रवक्ष्यामि
 रक्षां सर्वसुरक्षिणीम् ।

तां विषयप्रदर्शनपूर्वमाह
 मलत्रयनिरोधेन

नानाकर्मफलोदयात् ॥ १६३ ॥

शब्दादिविषयाणां य
 इन्द्रियाणां प्रवर्तते ।

हृत्पुण्डरीकमध्यस्थो
 धर्माधर्मप्रवर्तकः ॥ १६४ ॥

रागद्वेषाभिभूतस्तु
 त्रिधान्तःकरणावृतः ।

कार्यकारणसंबद्धः
 करणैर्भूतसंयुतैः ॥ १६५ ॥

निर्बद्धश्चिन्मलेनैव
 शतशोऽथ सहस्रशः ।

कार्याकार्यान्तरशतै-
 धर्माधर्मविचेष्टितैः ॥ १६६ ॥

प्रलुप्तनिजचैतन्यो
 जीव इत्यभिधीयते ।
 तस्य रक्षा समुद्दिष्टा
 मन्त्रैर्विविधविस्तरैः ॥ १६७ ॥
 धारणायन्त्रतन्त्रैश्च
 शिवेन परमात्मना ।
 जीवरक्षा तु सा प्रोक्ता
 क्रियाशक्तिर्महेश्वरी ॥ १६८ ॥

त्रिमलावृतत्वेन कृतो यो नानाकर्मफलानां
 सुखादिसंविज्ञागानामुदयोऽभिमुखीभावस्ततो
 हेतोभौंगसाधनानां शब्दादिगोचराणां चक्षुरा-
 दीनां यः प्रकर्षेण आसङ्गेन वर्तते, अतश्च हृ-
 त्स्थोऽपि इन्द्रियवृत्त्यैव धर्माधर्मयोः प्रवर्तक उ-
 ल्लासकः, अत एव सुखदुःखानुशायिरागद्वेषा-
 भ्यामभिभूतः, अध्यवसायादिव्यापारबुद्ध्याद्य-
 न्तःकृतिपरवशः, कार्यैः रूपादिभिर्विषयैः कार-
 णैश्च कारणस्कन्दपक्षस्थैर्बुद्ध्याद्यहङ्कारतन्मात्रैः
 संबद्धः, तथा करणैख्योदशभिः पृथिव्यादि-
 भूतसंश्लिष्टैर्निःशेषेण बद्धः पुर्यष्टकस्थूलदेहरूप-

तामापादितः, इत्थं भूतपर्यन्तेन सर्वेण एतेन
 चेत्याभासात्मना चिन्मलेन शतश इति राग-
 वृत्तिप्रपञ्चरूपेण तथा कर्तव्याकर्तव्यविशेषरूपै-
 रसंख्यधर्माधर्मोत्थापकैर्वाग्बुद्धिशरीरव्यापाररू-
 पैर्विचेष्टितैः प्रलुभं शून्यादेर्गुणभावमापन्नं निजं
 सहजं ज्ञत्वकर्तृत्वात्म चैतन्यं यस्य; स जीव
 इति उच्यते । तस्य च परमात्मना शिवेन मन्त्र-
 तत्त्वव्यापाररूपा जीवः पुर्यष्टकचैतन्यरूप आत्मा
 रक्ष्यते यया, सा तदाख्या क्रियाशक्तिरूपा
 महेश्वरीति प्रभविष्णुः रक्षा उक्ता ॥ १६८ ॥

किंच

अन्या तृतीया रक्षा या
 शरीरस्य तु रक्षिणी ।
 महाभयेभ्यः सर्वेभ्यः
 तां तत्तच्छेतुकभयहरां वक्तुमाह
 भूतयक्षयग्रहादिकैः ॥१६९॥
 डाठ्या डामरिकाभिश्च
 भगिनीमातृभिस्तथा ।

शाकिनीयोगिनीभिश्च
 मुखमण्डितकादिभिः ॥१७०॥
 नानाविधैरशेषैश्च
 हिंसकैः क्रियते ध्रुवम् ।
 यद्यथं तस्य शमनी
 सा रक्षा शक्तिरुच्यते ॥१७१॥

मुखमण्डितका भूतविशेषाः, आदिशब्दात्
 नृसिंहादयः । शक्तिरिति क्रियाख्यैव । शिष्टं
 प्रागेव व्याकृतप्रायम् ॥ १७१ ॥

अतश्च

भूतजं मलिनं चैत-
 दध्रुवं यदशाश्वतम् ।
 वातपित्तकफश्लेषम्-
 संनिपातादिविस्तरैः ॥ १७२ ॥
 अनेकशतसंख्यातै-
 दोषैर्दुष्टं शरीरकम् ।
 तत्र हिंसन्ति बहवो
 हिंसका दुष्टबुद्धयः ॥ १७३ ॥

वातजाः पित्तजा भूताः
 श्लेष्मजाः संनिपातजाः ।
 भोक्तुकामा रतिकामा
 हन्तुकामास्तथापरे ॥ १७४ ॥
 बलिकामाश्च बहवो
 हिंसकाः सुतजन्तुषु ।
 वातस्थानं समासाद्य
 वातजाः प्रभवन्ति हि ॥ १७५ ॥
 क्षोभयन्ति स्वकं स्थानं
 पित्तजाः पैत्तिकं तथा ।
 श्लेष्मजाश्च स्वकं स्थानं
 सर्वस्थाः संनिपातजाः ॥ १७६ ॥
 क्षोभयन्ति विनाशार्थं
 देहरक्षा तदर्थतः ।
 मन्त्रौषधक्रियायोगे
 रक्षा वै शिवचोदिता ॥ १७७ ॥
 कर्तव्या शिवदा नित्या
 सा शिवाशिवहारिणी ।

भूतजत्वादेव मलिनम् । अध्रुवं विनाशि ।
 अशा श्वतं प्रतिक्षणपरिणामि । वातादिदोषैर्दुष्टं
 तावत् सर्वजन्तूनां कुत्सितं शरीरम् । तच्च हिंसका
 हिंसन्ति बहवः । वातादिजा भूता उन्मादाः ।
 यदुकं क्रियाकालगुणोत्तरे

‘वातिकाः पैत्तिकाश्चैव श्लैष्मिका संनिपातजाः ।’

इति उपक्रम्य

‘गन्धमाल्यपियो नित्यं वातिकं स्थानमाश्रितः ।
 तृष्णा पीडयते नित्यं सुतीक्ष्णं चाभिभाषते ॥
 निद्रां करोति सततं शुङ्गे रात्रिन्दिनं तथा ।
 एतै रूपैस्तु विज्ञेयः पैत्तिकं स्थानमाश्रितः ॥
 यस्तु च्छन्दयते नित्यं फेनं चैव विमुचते ।
 अभक्ष्यैकमतिर्जेयः श्लैष्मिकं स्थानमाश्रितः ॥
 दोषत्रयं समाश्रित्य नानारूपाणि दर्शयेत् ।
 दुश्चिकित्सः स उन्मादो विज्ञेयः सांनिपातिकः ॥’

इति । क्षोभयन्ति विकुर्वन्ति । यत एवं, तदर्थं
 देहो रक्ष्यते यथा तदाख्या प्रोक्तरूपा रक्षा
 श्रेयस्करी श्रेयोरूपा अश्रेयःशमनी च उद्दिष्टा ॥

अतश्च

बलिकामांस्तु बलिभि-
 र्घस्मैस्तर्पयेत्रिये ॥ १७८ ॥

बलिकामस्य च लक्षणं

‘ उद्विग्नस्तु भवेद्यस्तु प्रेक्षते च समन्ततः ।
 ज्वरो दाहश्च शूलश्च शिरोरुग्यस्य जायते ॥
 बुभुक्षितस्तृडार्तो वा देहि देहीति भाषते ।
 बलिकामः स विज्ञेयः । । । ॥’

इति तत्रैव उक्तम् ॥ १७८ ॥

भोक्तुकामा जिधांसन्ति

एषामपि च लक्षणं

‘ रक्तनेत्रो भवेद्यस्तु हर्षितश्चाभिभाषते ।
 इदृशं लक्षणं यस्य भोक्तुकामो ग्रहो भवेत् ॥’

इति तत्रैव उक्तम् ॥

एते च

नश्यन्ते मन्त्रयोगतः ।

मन्त्राभिजप्तवारिताडनादिना नश्यन्ति ॥

रतिकामास्त्वनेकैश्च

सर्वैस्त्वत्रैस्तथौषधैः ॥ १७९ ॥

मन्त्रिणानुग्रहस्थेन

प्रोत्सार्या मन्त्रयोगतः ।

तेषामपि तत्रैव लक्षणं

‘स्नानशीलः शुचिनित्यमुद्दिग्नश्वैव जायते ।
 पूर्वभाषी भवेनित्यमुपभोगं च याचते ॥
 गन्धमाल्यप्रियश्वैव वस्त्राभरणमिच्छति ।
 प्रियवादी भवेनित्यमुपरोधं करोति च ॥
 रमते ह्वीशरिरेषु विचित्रैश्वैव हृष्यति ।’

इति उक्तम् ॥

हन्तुकामास्तु ये प्रोक्ता
द्वाराधर्षा महाबलाः ॥ १८० ॥

तेषामपि तत्रैव

‘यस्तु वै धुनते केशान् वैद्यं चैव निरीक्षते ।
हन्तुकामः स ॥’

इति, तथा

‘अग्निप्रवेशनं कुर्यादुदके पतनं तथा ।
प्रमादात्पतति क्षोण्यां वृत्यत्यथच रोदिति ॥
हन्तुकामगृहीतस्य भवत्येतत्तु लक्षणम् ।’

इति लक्षणमुक्तम् । दुराधर्षा बलिनो दुःस-
हाश्च ॥ १८० ॥

यद्यपि

तथापि पारमेश्वर
मन्त्रतेजोबलेन ते ।

शिवशक्तिप्रभावेण

नश्यन्त्यत्र न संशयः ॥१८१॥

शिवशक्तिप्रभावस्तदाज्ञावशर्वर्तिता ॥१८१॥

प्रासङ्गिकमुपसंहरति

एवं संक्षेपतः प्रोक्त-

स्त्वयं भूतविनिर्णयः ।

प्राणिनां तु हितार्थाय

विस्तरोऽन्यत्र वर्णितः ॥१८२॥

अन्यत्र श्रीतोत्तुलक्रियाकालगुणोत्तरादौ ।

तत्र हि

‘तस्मात्समाधियुक्तेन मन्त्रपूतेन वारिणा ।

गुह्यः संस्पृश्य वक्तव्यो ब्रूहि सत्यं तु गुह्यक ॥

को भवान् किनिमित्तं च गृहीतो मानुषस्त्वया ।

का च ते क्रियते पूजा ब्रूहि सत्यं किमिच्छसि ॥

एवं तु ब्रूहि मे नित्यं रुद्रस्य वचनं स्मर ।

पटेनान्तरितं कृत्वा वामहस्तं प्रसारयेत् ॥

आकुञ्जयेत्तु पच्छन्नं तथा तथ्यं विनिर्दिशेत् ।’

इत्यादि बहु अस्ति ॥ १८२ ॥

प्रकृतमुपसंहरति

एवं तु क्रियते रक्षा
 सुज्ञाता सुकृता भवेत्
 अन्यथा तु स्वघाताय
 वेदितव्यात्र योगिना ॥१८३॥

एवमिति प्रोक्तपराशक्त्यादिव्यातिस्वरूपतः
 सर्वरक्षाजीवरक्षादेहरक्षेतिविषयतः बलिकर्मम-
 ब्रतब्रयोगादीतिकर्तव्यताप्रयोगतश्च सुषु ज्ञाता
 या रक्षा क्रियते, सा सुकृता स्यात् ॥ १८३ ॥

किंच

रक्षा वहुप्रकारा च
 कर्तव्याम्नायदर्शनात् ।

तत्र

आधाररक्षा प्रथमा
 बीजरक्षा द्वितीयिका ॥१८४॥

तृतीया गर्भरक्षा तु
 सूतिकाले चतुर्थिका ।

पञ्चमी सूतिकारक्षा
 स्नात्वा पष्ठी भवेदिह ॥१८५॥

बालानां सप्तमी प्रोक्ता
पुरुषाणां तथाष्टमी ।

तानेतान्

भेदांस्तु संप्रवक्ष्यामि
ह्याधारादिगतान्प्रिये ॥ १८६ ॥

समकू प्रवक्ष्यामि व्याख्यास्यामि ॥ १८६ ॥

तत्र

मातापित्रोः परा रक्षा
कार्या तत्त्वविचिन्तकैः ।

तदाश्रयत्वात् सर्वस्य ॥

अत्र युक्तिमाह

दोषैः सुदष्टैः पुरुषैः
संभवन्त्यस्य हिंसकाः ॥ १८७ ॥

हिंसन्ति रक्षणीयोऽसौ
संभवार्थं प्रयत्नतः ।

दोषाः प्राक्तनाः कुशलोक्ताः रागद्वेषाविन-
यादयः, तैः सुषु दष्टैः स्पृष्टप्रायः सर्वैः पुरुषैः ।
अतश्च अस्य पूर्वोक्ता हिंसकाः संभवन्ति,

हिंसन्ति च एनम् । तदसौ पुरुषो रक्ष्यः संभवार्थं
सन्ततिप्रसवार्थम् ॥

किंच दोषदष्ट्वादेव

यदा स्त्री मुद्रिता भूतै-

स्तदा गर्भो न संभवेत् १८८

एवंच प्रथमा रक्षा

त्वाधाराख्या प्रकीर्तिंता ।

एवंचेति अतश्चेत्यर्थः । आधारः पितरौ,
तदाश्रयत्वादाधाररक्षा

बीजरक्षामाह

रेतोरक्तमयः कायः

सर्वेषां प्राणिनां यतः ॥१८९॥

ततः संरक्षितौ ह्यौ तु

कर्तव्यौ मन्त्रवादिभिः ।

द्वाविति रेतोरक्ते । आर्तवे बीजरक्षा बन्धनी-
येत्यर्थः ॥

किंच

रतिकामा ग्रहा ये च

कामाचारा ह्यनेकशः ॥१९०॥

पिवन्ति रेतो रक्तं च
 नष्टेऽस्मिन्संभवः कुतः ।
 तस्मात्तु कारणादस्मि-
 ब्रक्षिते संभवो भवेत् ॥१९१॥
 अस्मिन्निति रेतोरक्तात्मनि । बीजसंभवो
 गर्भाधानम् ॥ १९१ ॥

तृतीयामाह

संभूते गर्भगे हेतौ
 संरक्ष्यं गर्भपातनम् ।
 संभूते इति अर्थात् गर्भे ॥

चतुर्थीमाह

प्रसूतिकाले नारीणां
 रक्षागतिविशारदैः ॥ १९२ ॥

रक्षा कार्या प्रयत्नेन

रक्षाया गतिः पूर्वोक्ता व्याप्तिः; तत्र विशारदै-
 निर्मलधीभिर्मलाचार्यत्नैषधयुक्त्यात्मना प्रकृ-
 ष्टेन यत्नेन रक्षा कार्या ॥

एवं च

न हिंसन्तीह हिंसकाः ।

इहेति प्रसवकाले ॥
 प्रसूताया रक्षां पञ्चमीमाह
 यावन्न सूतिका शुद्धा
 तावत्

तद्दृहस्थं तु बालकम् ॥१९३॥
 सूतिकागृहदोषाद्या

बाधन्ते रक्षया विना ।
 तस्मात्सुरक्षितं कार्यं

बाह्यास्त्राद्यैर्विचक्षणैः ॥१९४॥
 कार्यमिति सूतिकागृहमिति अर्थात् ॥१९४॥
 षष्ठीमाह

सूतिकास्त्रानकाले तु
 बालो वा यश्च तस्थितः ।

हिंसन्ति बलिनो भूता-

स्तस्मात्स्त्राने तु रक्षयेत् ॥१९५॥
 यश्चेति जातबालादन्योऽपि बालादिर्यस्तत्र
 स्त्रानगृहे स्थितोऽर्थात् तमपि भूता हिंसन्ति,
 तस्मात् रक्षेत् ॥ १९५ ॥

सत्तमीमाह

स्नात्वा तदुत्तरं कालं

बाला रक्ष्याः सधात्रिकाः ।

स्नात्वा ये स्थिता बालास्ते रक्ष्याः ॥ १९६ ॥

धात्री कस्मात् रक्ष्येत्याह

धात्री तु कारणं तस्य

क्षीरस्पर्शादिपोषणैः ॥ १९६ ॥

तस्मात्सा रक्षितव्यादौ

धात्री बालस्तदूर्ध्वतः ।

किंच

सर्वकालं तु संरक्ष्यो

मन्त्रौषधिप्रयोगतः ॥ १९७ ॥

धारणाध्यानसुद्गाभि-

र्यन्त्रैर्धूपैरतन्द्रितम् ।

तिलाज्यादिकृतैहोर्मैः

कलशैर्विविधैः शुभैः ॥ १९८ ॥

शिरसि ह्यभिषेकैश्च

रक्षणीयश्च सर्वदा ।

बालो यः संरक्षार्हः कल्याणमूर्तिः, स
सर्वदा अतन्द्रितं कृत्वा रक्षणीयः; नतु दुर्जातः॥
किंच

प्रतिबुद्धं तु सुप्तं च
रुदन्तं च प्रसाधितम् ॥१९९॥

भुज्ञानं शयनस्थं तु
तिष्ठन्तं क्रीडमानकम् ।

प्रभाते चार्धरात्रे च
सायं मध्याह्नगोचरे ॥ २०० ॥

सन्ध्याकालेषु सर्वेषु
रक्षेद्यतात् बालकम् ।

क्रीडमानमिति चरन्तम् ॥

सन्ध्यासु किमिति यत्तो रक्षेदित्याह

देवासुराणां भूतानां

मातृणां भगिनीषु च ॥२०१॥

ग्रहदुष्टपश्चाचानां

संध्याकाले तु संगमः ।

तस्मात्सर्वासु सन्ध्यासु

रक्षितव्यश्च बालकः ॥२०२॥

तथा

गच्छस्तिष्ठन्स्वपञ्चाय-
त्सर्वकालं तु रक्ष्यते ।

एतदेव उपपादयति

गच्छन्तं दर्शनाहेवि
जिघांसन्तीह हिंसकाः ॥२०३

रक्षाहीनं तु तिष्ठन्तं
मुद्रयन्ति सुभीषणाः ।

स्वस्थं छलेन सुतं तु
त्रासयन्ति समन्ततः ॥२०४॥

जायतः केवलं रात्रौ

भीषयन्ति ग्रहाधमाः ।

तस्मात्सर्वप्रयत्नेन

सर्वदा रक्ष्यते शिशुः ॥२०५॥

जीवेन्नान्यैरुपायैस्तु

मन्त्रवादैर्विना प्रिये ।

किंच

विशेषाद्वाजतनयो

रक्षितव्यो हि दैशिकैः ॥२०६

भाग्यभुक् सुप्रशस्तश्च
 सर्वलक्षणलक्षितः ।
 भाग्यानि भुझे फलद्वारेण ॥
 तं च यतः
 दृष्टा यत्नेन दुष्टाश्च
 जिधांसन्ति शिशुं शुभम् २०७
 तस्मात्सर्वप्रकारेण
 धारणाभिर्निरन्तरम् ।
 प्राकारास्त्रेण वा देवि
 मन्त्रैर्वा विविधैः शुभैः ॥२०८
 लिखितैर्यन्त्रयोगैर्वा
 पूजितैः सुप्रयत्नतः ।
 वेष्टितैः कण्ठसंलग्नैः
 सूत्रकैर्वासितादिकैः ॥२०९॥
 धूपैर्विविधरूपैश्च
 धारितैर्मणिभिस्तथा ।
 रक्षोद्घैस्तिलकैर्वापि
 नीराजनपुरःसरैः ॥ २१० ॥

रक्षणीयः सदा बालो
राजपुत्रो विशेषतः ।

धारणा अधोमुखसितसरोजसंनिविष्टेन्दुबि-
म्बल्लवत्सुधया ब्रह्मद्वारपूरणादिरूपाः । यन्न-
योगानां पूजितैरित्यादि विशेषणत्रयम् । कण्ठ-
लग्नैरिति काकाक्षिवत् । नीराजनं पूर्वोक्तम् ॥

पुरुषरक्षामष्टमीमाह

राजानस्तदमात्याश्च
राजपत्न्यस्तथा प्रिये ॥२११॥

अनेनैव विधानेन
रक्षितव्याः सुनिश्चितैः ।

यस्मात्कुद्रा ग्रहा भूता
मातरो दुष्टहिंसकाः ॥ २१२ ॥

देवेष्वसाध्या बलिनो
दुर्जया दुरातिक्रमाः ।

जिघांसन्ति प्रयत्नेन
नित्यकालमतन्द्रिताः ॥२१३॥

तेषां प्रशमनार्थाय
प्राणिनामनुकम्पया ।

मन्त्रास्त्रीषधयत्ताश्च

महाबलपराक्रमाः ॥ २१४ ॥

अनुग्रहार्थं मर्त्यानां

मया सर्वेऽवतारिताः ।

अस्त्राणि नाराचतोमरादीनि, यत्ताश्चेति
चकारात् मणयः ॥

अस्य मन्त्रनाथस्य विशेषमाह

तेषामेव हि सर्वेषां

मन्त्राणां भूरितेजसाम् ॥ २१५ ॥

बलमोजस्तथा ज्ञानं

स्मृतिर्मेधा वपुः श्रियः ।

जीवनं प्रभु सर्वेषां

मृत्युजित्कथितो मया ॥ २१६ ॥

तेषामिति ग्रहाद्युपशमहेतूनां व्यासिः स्मृति-
रविचला प्रतिपत्तिरूपा च प्रज्ञा मन्त्राणां सार-
तश्च पूर्वोक्तनीत्या प्रभु प्रभविष्णु मृत्युजित्स्व-
रूपमेव तथा वपुर्वाचकविशेषात्म स्वरूपं श्रियो
भोगमोक्षवितरणरूचो जीवनं वाच्यरूपं चैत-
न्यम् ॥ २१६ ॥

तदेव सर्वमन्त्रवैलक्षण्यमस्य दर्शयन्नन्यमन्त्र-
स्थितिं तावदाह-

भूरियागैर्जपैहौमै-

स्तपसा संयमेन च ।

मन्त्राश्वास्त्राणि सिध्यन्ति

युगभावानुरूपतः ॥ २१७ ॥

तथा कलियुगे हृष्टे

पापिष्ठा ये नराधमाः ।

तेषां ते सिद्धिदा मन्त्रा

भवन्ति न भवन्ति च ॥ २१८ ॥

कृतादियुगेषु यो भावः सत्त्वादिप्रधान
आशयस्तदानुरूप्येण यथोत्तरमधिकाधिकप्रय-
त्वताराधनादिकृच्छ्रेण सिद्धान्ति, भवन्ति न
भवन्ति चेति बाहुल्येन न भवन्तीत्यर्थः ॥ २१८

नेत्रनाथस्य तु अयं विशेषः—यत्

अस्य देवातिदेवस्य

न कृतादियुगस्थितिः ।

अतश्च अयं

भावानुरूपनिष्ठाना-
मतपोत्रतसेविनाम् ॥ २१९ ॥

सर्वभावप्रपन्नानां
द्वैताद्वैतजिगीषया ।

दौर्भाग्यालस्ययुक्तानां
पापोपहतचेतसाम् ॥ २२० ॥

भक्तिमात्रावलम्बित्वा-
त्सिध्यत्यत्र न संशयः ।

पूर्वोक्तसिद्धान्तादिसर्वदर्शनभावानुरूपा निष्ठा
स्थितिर्थेषां, तपो व्रतं च अनिषेवमाणानामपि,
तथा सर्वान् भावान् प्रपन्नानां सर्वव्यवहारस-
ङ्गिनां, दौर्भाग्यादिमतां च द्वैताद्वैतजिगीषया
पूर्वनिर्णीतपरमाद्वैतव्यात्या यत् भक्तिमात्रावल-
म्बित्वमाराधकत्वं, तस्मादत्रेति जीवहशायामेव
सिध्यति समावेशतः स्फुरति अभीष्टसिद्धिं च
घटयति । न संशय इति च प्राग्वत् ॥

अयं च

चिन्तारतं यथा सर्वं

चिन्तितार्थं प्रयच्छति ॥ २२१ ॥

तथा सर्वाणि कार्याणि
 भावितस्य करोति हि ।
 भावितो निश्चितमतिः ॥
 किंच

सूर्याचन्द्रौ यथा लोके
 सामान्येनावभासकौ ॥२२२॥
 पृथिव्यापस्तथा तेजो
 वायुराकाशमेवच ।
 सामान्यं वर्तयत्येत-
 दन्नं क्षुद्रोषहृदयथा ॥ २२३ ॥
 तथा सर्वेषु भूतेषु
 व्यापकः परमेश्वरः ।
 शिवः प्रपञ्चरहितः
 सर्वेषां सर्वदः प्रभुः ॥ २२४ ॥
 मृत्युजित्परमो देवः
 सर्वेषां सर्वसिद्धिदः ।

एतदिति पृथिव्यादिव्योमान्तं कर्तृं क्षुद्रोष-
 हृदन्नं कर्म सामान्यं साधारणं वर्तयति निष्पा-

दयति । सर्वं पाशजालं द्यतीति सर्वदो मोचकः ।
शिष्टं व्याकृतप्रायम् ॥

अतश्च

भक्तिमात्रावलम्बित्वा-
द्वारणाध्यानतत्परः ॥ २२५ ॥
योऽस्य वेत्ता प्रपन्नश्च
मन्त्री निष्कम्पचेतनः ।
स सर्वं फलमाप्नोति
सर्वसिद्ध्यरहो भवेत् ॥ २२६ ॥

‘धारणा परमात्मत्वम् . . . . .’ (१६)

इत्यादि धारणास्वरूपमष्टमे दर्शितम् । वेत्ता
विचारको वीर्यज्ञः । निष्कम्पचेतनो निश्चि-
तधीः । सर्वं फलं समस्तसंपदात्मिकां मुक्तिम् ।
अरह इति ऐशः पाठ इति शिवम् ॥ २२६ ॥

प्रस्फुरच्छित्समावेशोन्मेषिजिवावभासितम् ।
दिव्यां देहस्थिति कुर्वन्नेत्रं रक्षाकरं त्रुपः ॥

इति श्रीनेत्रोदयोते एकोनविंशोऽधिकारः ॥ १९ ॥

अथ

श्रीनेत्रतत्त्वे

श्रीक्षेमराजकृतोद्धयोतोपेते

विंशोऽधिकारः ।

परसूक्षमादियोगेन मुद्रितानपि लीलया ।

उन्मुद्रयत्पराद्वैतं नुमो नेत्रं महेशितुः ॥

पूर्वोक्तसंगतिपूर्वं भाव्यधिकारार्थमवतार-
यितुं श्रीदेवी उवाच

उक्तं देवेन तत्सर्वं

परिष्टष्टं हि यन्मया ।

अधुना श्रोतुमिच्छामि

संशयोऽयं हृदि स्थितः ॥ १ ॥

योगिन्यो मातरश्वैव

शाकिन्यो बलवत्तराः ।

कथं परपुरात्प्राणा-

न्कणादाकर्षयन्ति ताः ॥ २ ॥

कस्माच्च निर्दृष्टणा रौद्राः
 किंवा तासां प्रयोजनम् ।
 एतत्सर्वमशेषेण
 भगवन्वक्तुर्महसि ॥ ३ ॥

ओतुमिच्छामीति देवी प्रश्नवाक्यार्थनिर्ण-
 यमधिगन्तुमिच्छति । कथमिति—कस्मादिति—
 किंवेत्युक्तिभिः प्रकारहेतुप्रयोजनविषयां जिज्ञा-
 सां स्फुटयति ॥ ३ ॥

एतन्निर्णयाय श्रीभगवानुवाच
 शृणु देवि प्रवक्ष्यामि
 रहस्यं परमाङ्गुतम् ।
 यथा प्राणाञ्जिघांसन्ति
 पश्चूनां पतिशासनात् ॥ ४ ॥
 रागद्वेषविमुक्तास्ता
 लोभमोहविवर्जिताः ।
 यागार्थं देवदेवस्य
 पशून्वै प्रोक्षयन्ति ताः ॥ ५ ॥
 न लोभेन न हिंसार्थं
 नचैव हि जिघांसया ।

महाभैरवदेवस्य

शासनं पालयन्ति ताः ॥ ६ ॥
 तदर्थं पशवः सृष्टाः
 स्वयमेव स्वयंभुवा ।
 पशवः पतियागार्थ-
 मुपयुक्ता नचान्यथा ॥ ७ ॥

पतिशासनादिति तदाश्रित्य । एवं कस्मा-
 दिति हेतुः, यागार्थमित्यनेन च प्रयोजनं निर्णी-
 तम् । लोभमोह इत्यादिना निर्दृणत्वं प्रत्युक्तम् ।
 प्रोक्षयन्ति उपहाराय योजयन्ति । हिंसार्थमुप-
 द्रवाय । तदर्थमिति यागाय । स्वयमेवेत्यनेन
 पतिशासनादिति उक्तिः प्रमाणीकृता । नचेति
 च एवार्थे ॥ ७ ॥

अतश्च ताः

एषामनुग्रहार्थाय
 पशूनां तु वरानने ।
 मोचयन्ति च पापेभ्यः
 पापौघांश्छेदयन्ति तान् ॥ ८ ॥

अनुग्रहो मुक्तिः । तान् पशून् ॥

यत एवं, ततः

पशूनासुपद्युक्तानां

नित्यमूर्ध्वगतिर्भवेत् ।

ऊर्ध्वगतिः शुद्धविद्यादिपदस्त्रष्टुमुक्तिर्वा ॥

पूर्वोक्ताश्च देव्यः

त्रिविधेन तु योगेन

योजयन्ति शिवाज्ञया ॥ ९ ॥

परेणैव हि सूक्ष्मेण

स्थूलेन त्रितयेन तु ।

योजयन्ति

उपहरन्ति ॥

यतश्च एवं योगिन्यः पशून्योजयन्ति, ततः

न चैवात्र

घातयन्ति बलेन ताः ॥ १० ॥

तत्र परयोगं तावत् वक्तुमुपक्रमते

परः सर्वात्मकोऽनन्तो

निष्क्रियो निर्मलस्तु यः ।

व्यापकः परमेशानः
 सर्वकारणकारणम् ॥ ११ ॥
 सर्वभूतान्तरावस्थः
 सर्वानुग्रहकारकः ।

सर्वात्मको विश्वाभेदिपराद्वैतरूपः । अनन्तः
 कालानवच्छिन्नः । निष्क्रियः सक्रमक्रियाशून्यः
 स्फुरत्तात्मा, अक्रमक्रियाशक्तया तु नित्ययुक्तः ।
 निष्क्रान्तो मलो यस्मात्, स एवहि स्वरूपगो-
 पनया मलोल्लासकृत् मलासपृष्ठश्च । व्यापको
 देशेन असंकुचितः । परमेशानः स्वतन्त्रः । अत
 एव सर्वेषां ब्रह्मादिकारणानां कारणम्, अन्तरा-
 वस्थः प्रकाशविमर्शात्महृद्रूपः । तदुकं गीतासु

‘ईश्वरः सर्वभूतानां हृद्येष वसतेऽर्जुन ।’ (१८।६।)
 इति । एष एवच स्वाभेदप्रथात्मानं सर्वेषा-
 मनुग्रहं करोति ॥

तादृशे

तस्मिन्नेव नियुक्तास्ता
 निर्मला विगतक्लमाः ॥ १२ ॥
 एकीभावमनुप्राप्य
 न वियुक्ताः कथंचन ।

निःशेषेण युक्ताः समाविष्टाः, अतश्च पर-
मानन्दलाभात् विगतो देहग्राणाद्याश्रयः कूमो
यासाम्, अतश्च तदभिन्नाः ॥

तच्छक्तौ तु विलीनास्ता

इच्छारूपेण संस्थिताः ॥ १३ ॥

ज्ञानोत्कर्षाः क्रियावस्था

यागयोगावधूतिकाः ।

इच्छारूपेणोति अविकल्पसंवित्स्फारेण, ज्ञानो-
त्कर्षाः क्रियावस्था ज्ञानेद्वाः क्रियास्फारनिष्टाः ।
यागः परमेशाय पशुनिवेदनं, योगः परमेशै-
क्यापत्तिस्ताभ्यामवहतं धूतं कम्पो यासां
तास्तथा निश्चलतदैक्यमय्यः ॥

तदित्थं ताः

तद्वावं तु समास्थाय

तद्वूपं योजयन्ति यान् ॥ १४ ॥

ते मुक्ताः शिवभूतास्तु

शिवशक्त्या शिवेरिताः ।

निर्मलाः शिवरूपास्तु

तत्प्रभावाद्वन्ति च ॥ १५ ॥

तद्रूपाः सत्योऽर्थात् तत्रैव यान् योजयन्ति
ते तासां योगिनीनां प्रभावात् शिवशक्त्या
शिवेन ईरिताः प्रेरिताः शिवभूताः प्राप्तनिर्मल-
शिवैकरूपा भवन्ति ॥ १५ ॥

अतश्च

यथा योगेन दीक्षायां
शिवत्वमुपलभ्यते ।
देहस्थितैरेव दीक्षितैः ॥
तथा वै योगियोगेन
शिवत्वमुपयान्ति ते ॥ १६ ॥
योगिनीनां योगेन चण्डीशचरूपकरणेन ॥
एवं हि
अत्यन्तमलिनस्यास्य
पूर्वोक्तस्याधिकारिणः ।
मलप्रध्वस्तरूपस्य
नैर्मल्यं व्यञ्जयन्ति ताः ॥ १७ ॥

न केवलं मलिनस्य यावत् मलैः प्रध्वस्तं
कुंत्सितभोगेषु आपातितं रूपं यस्य तादृशः

अधिकारिणो देहिनो नैर्मल्यं ज्ञानक्रियाशक्त्या-
त्मतां च ॥ १७ ॥

एताश्च देव्यः

मूलच्छेदेन तेषां हि
जिघांसन्ति मलत्रयम् ।

अतश्च

मलत्रयवियुक्तस्य
शरीरं न प्ररोहति ॥ १८ ॥

तदित्थं

दीपवद्योजनं तस्य
पशोनैव हि घातनम् ।

परयोगिन्यो हि

व्यापकेन स्वरूपेण

स्वशक्तिविभवेन च ॥ १९ ॥

त्रोटयन्ति पशोः पाशा-

ञ्जरीरं येन नश्यति ।

शरीरेण प्रनष्टेन

मोक्षणं नहि मारणम् ॥ २० ॥

व्यापकेन शिवात्मना । स्वशक्तिविभवेन
शाकेन । येनेति त्रोटनेन ॥ २० ॥

यदि ईदृक् मरणं न, कीदृक् तर्हि तदित्याह
दृढप्ररुदपाशस्य

बद्धस्य पुरुषस्य यः ।

वियोगस्तु शरीरेण

मरणं तद्विदुर्बुद्धाः ॥ २१ ॥

उपसंहरति

एवं परः प्रकाशस्तु

शास्त्रवपदे विश्रान्तिप्रबोधेन योग उक्तः ॥

सूक्ष्मश्वैवाधुनोच्यते ।

तमाह

सूक्ष्मं शक्तिमयं ज्ञानं

ज्ञानशक्तया तु गम्यते ॥ २२ ॥

अरावरावराविण्या

ध्वनिभावानुसारकम् ।

शक्तिमयं चित्सुरक्ताप्रधानं, नतु प्राग्वत्
शास्त्रवप्रकाशविश्रान्त्यात्म, ज्ञानशक्तया देहादि-

प्रमातृताप्रशमनोन्ममसंविदा गम्यते प्राप्यते ।
 कीदृश्या । न विद्यते रावो मन्त्रविशेषोच्चारध्वनि-
 र्यस्य ताहक् यो रावः सहजो नादामर्शस्तेन
 राविण्या प्रोन्मिषत्पराहंविमर्शरूपया । कीदृशं
 ज्ञानमित्याह ध्वनेनादामर्शस्य भावः सत्ता,
 तदनुसरणं तन्मयीभावं प्राप्तम् ॥

एतच्च

सिद्धानां सिद्धिदं ज्ञानं
 खेचर्यः पर्युपासते ॥ २३ ॥

सिद्धाः श्रीखगेन्द्राद्याः । खेचर्यः संविद्वगन-
 चारिण्यो देव्यः । परितः समन्तादुपासते तन्म-
 यत्वेन स्फुरन्ति ॥ २३ ॥

यद्यपि शक्तं ज्ञानं सर्वेषां भित्तिः, तथापि
 अज्ञानेनावृतं ज्ञानं
 पशूनां समलं स्थितम् ।

अज्ञानं मायाशक्तिकृतमात्मन्यनात्मताप्रति-
 पत्तिपुरःसरमनात्मनि देहादावात्माभिमानात्म ॥
 यत एवमतो योगाभ्यासप्रबुद्धेन निजेन

निर्मलेन तु ता देव्यो
ज्ञानेनाभिभवन्ति तत् ॥२४॥

एवंच

यथा प्रबुद्धः सुतेन
क्रीडते च यतस्ततः ।
मदिरासवपानेन
यथैवोन्मादितः क्वचित् ॥२५॥

क्रीडते ह्यस्वतत्रत्वा-
द्वालो वा भ्राम्यति क्वचित् ।
उन्मत्तो वाप्रमत्तेन
प्रेर्यते पशवस्तथा ॥ २६ ॥
मातृभिर्गुह्यकैः शक्त्या
स्वेन योगवलेन तु ।

तथेत्यत्र प्रेर्यन्त इति वचनपरिणामात्
योज्यम् । गुह्यका यक्षा भूतप्रहाद्युपलक्षकाः ।
शक्त्या स्वसामर्थ्येन ॥

अतश्च तैः

जीव आकृष्यते क्षिप्रं
पशूनां योगवीर्यतः ॥ २७ ॥

एतदेव स्फुटयति
 यत्तत्परममव्यक्तं
 शाश्वतं ह्यचलं ध्रुवम् ।
 तत्प्राप्य योगमार्गेण
 प्रविश्य परदेहतः ॥ २८ ॥
 परो भूत्वा स्वशक्तया तु
 जीवं जीवेन वेष्टयेत् ।

यत्तदित्यादि प्राग्वत् । तत्प्राप्य परं चिन्मयं
 बलं समाविश्य योगमार्गेणेति तत्त्वार्थचिन्ता-
 मणिप्रदर्शितागमिकगोलकाभ्यासासादितसम-
 स्ततद्रसोपलभ्मः स्वदेहे एव अविकासस्थित्या
 प्राणाकर्षपकर्षभ्यामस्वतत्रीकृतप्राणबलो यो-
 गी पादशाखाब्रह्मरन्ध्रत एकतरेण पथा गोलक-
 स्थित्यैव परहृदयं प्रविश्य परो भूत्वेति

‘संचारो वायुतत्त्वस्थो वायुतत्त्वं च बुद्धिगम् ।
 अहङ्कारगता बुद्धिः स चित्तत्त्वं समाश्रितः ॥’

इत्याम्नायदृष्ट्या परत्र अहंप्रतीतिदाढ्ये मात्रा-
 शतं स्थित्वा प्राणक्षोभेण तं क्षोभयित्वा स्वे-
 न्द्रियशक्तिभिस्तदिन्द्रियाक्रमणपूर्वमात्मशक्ति-

स्वीकृतस्य परस्य शरीरं स्वपरिस्पन्दप्रवृत्तिनि-
वृत्तिक्रमेण आत्मशरीरीकृत्य जीवं परपुर्यष्टकं
जीवेन स्वपुर्यष्टकेन स्वशक्त्येति प्रोन्मिषितशा-
क्तबलेन स्वप्राणेन वेष्टयेदाक्रमेत् ॥

तदित्थं

आक्रम्य तं हृदिस्थं वै
अधऊर्ध्वप्रवेशतः ॥ २९ ॥

एकीभावं समासाद्य
समत्वं तत्र चाभ्यसेत् ।

परं कारणमाश्रित्य

स्वतन्त्रत्वं तदाभ्यसेत् ॥ ३० ॥

परं कारणं शाकं बलमाश्रित्य तद्वहेण अव-
ष्टभ्य तत्र चेति परं प्रेरयति यदेव अहं करोमि,
तदेव अयं करोत्विति ईदृशं समभ्यस्यन् तेन सह
ऐवयमासाद्य स्वतन्त्रत्वमभ्यसेदिति जिगमिषुं
निरोधयेत् तिष्ठन्तं गमयेदिति क्रमेण तं स्वचेष्टा-
वशं कुर्यात् । तदेतदुक्तं गुरुभिः

‘तत्स्थ अश्रीयात् पिवेद्द्वच्छेत्प्रेतसुप्यात् तावद्यावत्समा-
सादितसकलचेष्टाफलः स योगी संपद्यते ततस्तमानये-
द्विसुजेन्मोहयेदुन्मीलयेदापूरयेद्विशिष्टं वा स्थानं प्रापयेत्’

इत्यादि ॥ ३० ॥

अथ

व्यापकेन स्वरूपेण

शक्त्या शक्तिं तु दारयेत् ।

समावेशबलात् वीर्यभूतां व्यापकतामास्थाय
स्वशक्त्या तत्प्राणशक्तिं दारयेत छेदार्थमाक्षि-
पेत् ॥

तदेतत्संपुटीकृत्य

शक्तिच्छेदं तु कारयेत् ॥ ३१ ॥

तथा स्वशक्त्या सर्वतो वलित्वा परप्राणश-
क्तिं च्छुरिकाप्रयोगेण च्छिन्द्यादित्यर्थः ॥ ३१ ॥

शक्तिरूपं ततो देवि

सत्त्वमास्थाय योगवित् ।

स्वसत्त्वसत्त्वरूपेण

चित्सूर्यत्वेन तापयेत् ॥ ३२ ॥

द्रावयेत्तु परस्थो हि

रश्मीत्रशिमभिरक्षवत् ।

शक्तिरूपं प्राणशक्तिप्रधानं सत्त्वं परजीव-
मास्थाय स्वीकृत्य योगी स्वसत्त्वस्य संबन्धिना

शक्तस्फुरत्तात्मसत्तारूपेण कारणेन चित्सूर्य-
त्वेनेति चैतन्यार्करूपितया सन्तापितं कुर्यात् ।
ततस्तदीयान् चक्षुरादिरक्षमीन् परे तत्रैव पर-
देहे स्थितः सन् दीसैः स्वैश्चक्षुरादिभी रक्षिभिः
सूर्य इव सोमरक्षमीन् द्रावयेत् विलापयेत् ॥

तत्रापि योगबलात्

योजयेद्वृद्धे सर्वा-
उच्छब्दादीनिन्द्रियाणि च ॥३३

भूतानि रसभूतानि

गुणानेव हि सर्वतः ।

अन्तःकरणसंघातं

परसंबन्धीनि विषयभूतबहिरन्तःकरणानि
प्रोक्तविलापनतो रसभूतानि द्रुतत्वमाप्तानि
सर्वाणि योजयेदात्मनि एकीकुर्यात् ॥

अथ

गृहीत्वा तत्स्वचेतसा ॥३४॥

प्रविशेत्तु तदा योगी

पुरमाकम्य सर्वतः ।

द्रुतं गृहीतं तत्सर्वं

क्षिप्रमात्मस्थमानयेत् ॥ ३५ ॥

तदिति पूर्वोर्कं सर्वं गृहीत्वा आगमोक्त-
दृष्ट्या साध्यस्य मूर्धद्वारेण निष्क्रम्य चेतसा
पुरं शरीरं प्रविशेत् । ततस्तदाक्रम्य शक्त्या अस्य
यत् पूर्वं द्रुतं विलापितं संगृहीतं, तत् सर्वं क्षि-
प्रमात्मनिष्ठं कुर्यात् ॥ ३५ ॥

तदित्थं योगी

तत्क्षणादानयेज्जीवं

मुद्रामन्त्रप्रयोगतः ।

मुद्रा अत्र प्रथमं स्वशरीरनिःसरणसमये
करञ्जिणी, तच्छरीराक्रमणे क्रोधना, तद्रक्ष्या-
दिविलापने लेलिहाना, तत्पुरात् निःसरणे खे-
चरी, स्वहृत्प्राप्तौ भैरवी । तद्वन्धसतत्वं श्रीवि-
ज्ञानभैरवोदयोते अस्माभिर्दर्शितम् । मन्त्रस्तु प-
श्चपिण्डक्षुरिकाकालरात्र्यभिधानः श्रीगुप्ततत्रात्
श्रीपूर्वादिवृष्टः । तत्प्रयोगात् योगिन्यः क्षणात्
परजीवमानयन्ति ॥

अतश्च

अनेन विधिना सूक्ष्मं
 योगी योगं समभ्यसेत् ॥३६॥
 तत्सर्वं प्राप्नुयात्क्षिप्रं
 सूक्ष्मयोगेन योगवित् ।

प्रथमसुक्तदृशा योगमभ्यस्येत् । ततो योगवि-
 दनेन सूक्ष्मेण योगेन तत्सर्वमिति जीवाकर्षण-
 मागमोक्तं च तत्सिद्धिफलं क्षिप्रमाप्नोति ॥

उपसंहरति

सूक्ष्मयोगः समाख्यातः

अथ

स्थूलश्चैवाधुनोच्यते ॥ ३७ ॥

तमाह

पिण्डस्थं तत्प्रयोगेण
 पिण्डमाकर्षयेद्गुवम् ।

पिण्डस्थं स्थूलशरीरगतं, पिण्डं पुर्यष्टकदेहं
 तत्प्रयोगेणेति तत्त्वप्रतिकृतिकर्मविचित्रगरदा-
 नादियुक्त्या क्षुद्रया आकर्षयेत् ॥

तथा

मन्त्रमुद्राविधानेन
 विधिना पांसवेन च ॥ ३८ ॥
 ध्यानयोगबलेनैव
 छुम्मकाद्यङ्गलक्षणैः ।
 पातयन्ति न संदेहः
 पशुनां पाशवं पुरम् ॥ ३९ ॥
 तत्र मन्त्रविधानेन मारणं श्रीस्वच्छन्दे
 दर्शितं
 ‘क्रोधराजनिरुद्धं तु श्मशानपटमध्यगम् ।
 श्मशानधूलिना लेख्यं विषरक्तान्वितेन च ॥
 यस्य नाम वरारोहे हुंफङ्कारविदर्भितम् ।
 मारयेति समायोगात्कूरजातिविदर्भितम् ॥
 ब्रियते सप्तरात्रेण यो रक्षाभिः सुरक्षितः ।’
 इति । मुद्राविधानं तु व्योमकुण्डलिनीत्यादिमा-
 न्नसंप्रदायोपक्रमेण
 ‘बद्धा सप्तशिखां मुद्रामाशिखान्तं हलाकृतिम् ।’
 इत्यादिना
 ‘तदा ग्रसन्ति योगिन्यो रावं कृत्वा शिखान्तरे ।’
 इत्यन्तेन श्रीगुप्ततत्रे प्रदर्शितम् । पांसव-
 विधिरपि

‘ सप्तम्यां कुष्णपक्षस्य प्रभाते लक्ष्येत्सदा ।
 कृतन्यासबला धीराधीरा वा योगिनी प्रिये ॥
 प्रथमं निर्गता या तु नारी वा पुरुषोऽपिवा ।
 वामदक्षिणहस्ताभ्यां वामदक्षिणपादयोः ॥
 ग्राहयेत्पांसुमुद्धृत्य दक्षिणे पुरुषस्य च ।
 अपसच्येन वामाया मङ्गोके मारयेत्सदा ॥ ’

इत्यादिना तत्रैव दर्शितः । ज्ञानयोगबलं योगी-
 श्वर्यात्मनिजमूर्त्यवेशात् नाभ्युदयकमेण साध्य-
 देहस्थपञ्चामृताकर्षणसामर्थ्यम् । लुम्मकानि
 आगमिकपारिभाषिकनामानि, तत् यथा

‘ शस्त्रं विभागजननं, मांसं बलविवर्धनं, कालेयकं कुसुमं,
 वसा मण्डं, शिरो विचारः, शस्त्रहतो लब्धः । ’

इति,आदिना अन्येषां तत्तद्वाकिनीतत्रोक्तानामा-
 चाराणां; तैर्यानि अङ्गानानुपहारीकियमाणानां
 लक्षणानि अङ्गानानि हठपशुयुक्त्या च्छेदास्तैः॥

तदित्थं

त्रिविधेन तु योगेन
 योगिन्यो बलवत्तराः ।
 जिघांसन्ति यदा देवि
 तदा श्रेयः समाचरेत् ॥४०॥

त्रिविधात् योगादायः प्रकारः पशोर्मुक्ति
 ददातीति श्रुत्यैव उक्तः, द्वितीयतृतीयौ भोग-
 मोक्षौ वितरत इति अर्थलब्धौ । आन्नायान्तरेषु
 च एतदस्तीत्याशयेन योगेत्या भक्षितस्य आ-
 गमेषु मृतोद्वारादिदीक्ष्यत्वमुच्यते ॥ ४० ॥

श्रेयःसमाचारं दर्शयति

मृत्युजित्परमं देव-

ममृतं सर्वतोमुखम् ।

परेणैव स्वरूपेण

व्यापकत्वेन मन्त्रवित् ॥ ४१ ॥

ज्ञात्वा तं परमं योगं

मन्त्री व्याप्य पशोः पुरम् ।

इच्छाशक्त्या त्वधिष्ठाय

पशूनां जीवितं शुभम् ॥ ४२ ॥

संरक्षेद्योगविन्मन्त्री

क्रमाज्ञात्वा तु योगिनाम् ।

पूर्वोक्तानां तु सर्वेषां

हिंसकानां यशस्विनि ॥ ४३ ॥

यथोक्तविशेषणविशिष्टं पूर्वनिर्णीतिहशा मृत्यु-
जित्स्वरूपं मन्त्रविदिति सर्वमन्त्रचैतन्यरूपं ज्ञात्वा
तथा पूर्वोक्तानां हिंसकानां योगिनीनामिति
योगिन्यादीनां सर्वेषां संबन्धिनं तमिति
पराशक्तिव्याप्त्या उक्तं परं योगं ज्ञात्वा मन्त्री
मन्त्रवीर्यज्ञो योगवित्परेणैव स्वरूपेणोति उक्तपर-
ध्यानेन पश्चनां पुरं शरीरं व्याप्त्य तदुन्मिषित-
स्फुरत्तात्मानन्दव्याप्तिसारया इच्छाशक्तया तेषा-
मेव जीवितमधिष्ठाय आच्छुरितं कृत्वा मन्त्रक्रमा-
दिति इहत्यमात्रपरामर्शयुक्त्या रक्षेत् ॥ ४३ ॥

एवं परयोगमुद्द्रितानां परध्यानक्रमेण रक्षा-
मुक्त्वा सूक्ष्मयोगमुद्द्रितानां सूक्ष्मध्यानक्रमेण
अपि आह

सूक्ष्मं स्वशक्तिमार्गेण

चक्रानुगमयोगतः ।

पूर्वोक्तग्रन्थिभेदेन

सूक्ष्मध्यानेन योगवित् ॥ ४४ ॥

मोचयेत्सर्वदोषेभ्यो

नान्यथा तु कदाचन ।

ज्ञानयोगबलोपेतो
मन्त्रतन्त्रविशारदः ॥ ४५ ॥

योगिनीप्रयुक्तं सूक्ष्मं योगं ज्ञात्वा ज्ञानयोग-
बलशाली मन्त्रतन्त्रविषये विशारदो निर्मल-
धीरत एव मन्त्रवित् इहत्यमन्त्रवीर्यज्ञ आचार्यः
स्वशक्तिमार्गेण पूर्वोक्तचक्राधारयुक्त्या ग्रन्थ्या-
दिभेदेन सूक्ष्मध्यानामृतेन सर्वदोषेभ्यः साध्यं
मोचयेत्, नतु अज्ञातसूक्ष्मयोगः सूक्ष्मयोगमुद्रितं
कदाचित् मोचयितुं क्षमः ॥ ४५ ॥

स्थूलयोगमुद्रितोन्मुद्रणाय अपि आह

मृत्युजित्सिद्धमन्त्रश्च

तपस्वी संयतेन्द्रियः ।

ध्यानमन्त्राभियुक्तश्च

सत्त्वस्थो ज्ञानवान्बली ॥४६॥

संतुष्टः परमो योगी

इष्टापूर्तविधौ रतः ।

रागद्वेषविनिर्मुक्तो

लोभमोहविवर्जितः ॥ ४७ ॥

निर्भयश्चैव निःशङ्को
 ह्यनुग्रहपरायणः ।
 पूर्वोक्ताहारुणाहोषा-
 न्मोचकः स भवेत्प्रिये ॥४८॥

मृत्युजिता मन्त्रेण सिद्धमन्त्रस्तपस्वी जित-
 चित्तोऽतश्च संयतानि निवृत्तविषयाभिलाषाणि
 इन्द्रियाणि यस्य, वीर्यज्ञत्वात्सिद्धमन्त्रोऽपि जप-
 ध्यानासक्तः, सत्त्वस्थो निःसंशयः, ज्ञानवान्
 परतत्त्ववित्, बली लब्धशाक्तस्फारः, अत एव
 योगी इष्टापूर्तयागदानादौ रतोऽभिनिविष्टः
 लौकिकरागादिदोषहीनः, निर्भयो बल्यादि-
 कर्मसु प्रगल्भः, निःशङ्को वीराचारः, अनुग्रह-
 परायण आचार्यो यागहोमबल्यादिकर्मणैव
 मन्त्रमुद्रापांसवविध्यादिमुद्रात्मनो दारुणात् दो-
 षात् मोचको भवत्येव ॥ ४८ ॥

अनेन एवंविधानेन तु मन्त्रवादः कार्यं इत्याह
 अन्यथा वर्तते यस्तु
 स भवेदात्मनाशकः ।

स्वकुलभ्रंशको दुष्टो
नरके पच्यते ध्रुवम् ॥ ४९ ॥

स्वकुलात् तत्तदेवतांशकस्थितेभ्रंशयति सक-
म्पत्वादेदोषात् दुष्टो नश्यति । तदुक्तं
'नान्यच्छ्रद्धं प्रपश्यामि मन्त्रिणो मन्त्रसाधने ।'

इत्यादि ॥ ४९ ॥

तत्त्वज्ञेन अपि न यथा तथा मन्त्रवादः कार्य
इत्याह

भूताश्च विविधाकारा
मातरो दुष्टहिंसकाः ।

योगिन्यो गुह्यका यक्षाः

पिशाचा दुरतिक्रमाः ॥ ५० ॥

बलिकामा हन्तुकामा

भोक्तुकामास्तथापरे ।

रतिकामा ह्यसाध्याश्च

स्कन्दाद्या ब्रह्मराक्षसाः ॥ ५१ ॥

असंख्यातास्ततो घोरा

न तैस्तु सह कुत्रचित् ।

विरोधश्चैव कर्तव्य

आत्मज्ञैः स्वार्थपण्डितैः ॥५२॥

दुष्टहिंसका अपस्मारायाः । गुह्यकाः प्रधान-
यक्षाः । स्कन्दा बालग्रहाः, आद्यशब्दात् विज्ञाः ।
आत्मज्ञत्वं तत्त्ववित्त्वम् । विरोधकरणे हेतुः
स्वार्थपाण्डित्यं स्वदेहपुत्रकलत्रादिरक्षापरत्वात्,
भूताया हि विरुद्धा देहाद्यपघातं चिन्तयन्ति ॥

यथोक्तरूपश्च मन्त्रवादः

धनार्थिभिर्वा लुब्धैश्च

न कार्यश्च यशोर्थिभिः ।

लुब्धाः कृपणाः ॥

किंतु

स्वकुटुम्बसुतादीनां

कारुण्याच्चैव कारयेत् ॥ ५३ ॥

कारुण्यादेव अन्यस्य कुर्यात् ॥ ५३ ॥

तथा

नृपाणां तसुतानां च

तत्पत्नीनां च सर्वदा ।

यतः

यस्मिन्देशोऽथवा राष्ट्रे
निवसेन्मन्त्रयोगवित् ॥ ५४ ॥

तत्र राजा प्रभुश्चैव
सदैवाश्रमिणां गुरुः ।

सम्यक्प्रजापालनात् ॥

अतश्च

तत्कृते वर्तमानस्य
क्षमन्ते तास्तु मातरः ॥ ५५ ॥

पूर्वोक्ताहारुणाद्वोरा:

प्रशमं यान्ति सर्वथा ।

वर्तमानस्येति मन्त्रवादं कुर्वतः । दारुणादिति
हिंसादेः । घोरा इति अन्येऽपि भूताद्याः ॥

ताश्च बल्युपहारेण

भूरियागेन ते नृपाः ॥ ५६ ॥

सन्तोषयन्ति यस्माद्वै

तस्मात्सर्वं क्षमन्ति ताः ।

मन्त्रवादो हि सर्वत्र
 न कार्यः शिवचिन्तकैः ॥५७॥
 प्रोक्त एव च विषये
 नानाविधैरुपायैश्च
 शरीरं पाञ्चभौतिकम् ।
 विनाशयन्ति ये घोरा-
 स्तेषां प्रशमनं शृणु ॥५८॥
 स्थूलं स्थूलेन योगेन
 चूर्णधूपविलेपनैः ।
 यत्रचक्रप्रयोगैश्च
 जीवरक्षादिभिस्तथा ॥ ५९ ॥
 धारणाध्यानयोगैश्च
 सिद्धमन्त्रैश्च सर्वदा ।
 मुद्रामन्त्रविधिज्ञैश्च
 गमागमविचिन्तकैः ॥ ६० ॥
 भूततत्रविधौ वीरै-
 रैषधज्ञैः सुचिन्तकैः ।

संयतैरप्रमत्तैश्च

सर्वसद्गुरवर्जितैः ॥ ६१ ॥

स्मातैश्च कृतपूजैश्च

जपध्यानपरायणैः ।

लक्ष्यलक्षणवेदज्ञै-

निरपेक्षैः सुपेशलैः ॥ ६२ ॥

मन्त्रवादस्तु कर्तव्यो

नान्यथा क्षेमचिन्तकैः ।

स्थूलो योगस्तत्तदेवताकृतिध्यानादि । चूर्ण
नानौषधिजम्, ओषधिक्रियायोगस्तु विशिष्टैकौ-
षधिप्रयुक्तिः । आलेपनं दीप्तमन्त्राम्भःप्रोक्षणा-
दिना । यन्त्रचक्रं विशिष्टसंनिवेशलिखितो मन्त्र-
समूहः । चकारात् मन्त्रसंपुटीकारादिना जपः ।
तैर्या पूर्वनिर्णीतस्य जीवस्य रक्षा, आदिशब्दात्
शरीररक्षा आप्यायनाद्यर्था । योजनादिधारणा-
स्तथा तद्यानपूर्वं योगाः साध्यदेहामृतपूाव-
नादिसमाधयस्तैः । सिद्धा मन्त्राः पठितसिद्धाः
कल्पोक्तविधिना आराधिता वा । तैरेतैः कारण-
भूतैर्मन्त्रादिविधिज्ञैरर्थादाचायैः कर्तृभिर्मन्त्रादः

कार्यः, न अन्यथा । कीदृशैर्मन्त्रादिज्ञैः । गमागम-
योर्विचिन्तकैर्मन्त्रलक्षणज्ञैरित्यर्थः । तथा वीरैर्नै-
ष्टकम्पैः । सुचिन्तकैस्तत्त्वाधिरूढधिषणैः । संयतै-
र्जितेन्द्रियैः, अप्रमत्तैरनवलिसैः, सर्वसङ्करवर्जितैः
स्वशास्त्रोक्तविधिनिष्ठैः । लक्ष्यं भूतादिगृहीतस्व-
रूपं, लक्षणानि तत्रोक्तानि चिह्नानि, वेदास्त-
ज्ञासिसाधनानि शास्त्राणि, तज्ज्ञैः । निरपेक्षैः
क्षीणलोभलौल्याभिमानादिदोषैः । सुपेशलैर-
दाम्भिकैः । क्षेमचिन्तकैरित्यत्र अयमाशयः—
यदि उक्तक्रमातिक्रमेण तत् क्रियते, तदा
क्षेममेव बाध्यते । एवमेतैः श्लोकैः पूर्वोक्तप्राय
एव अर्थः सोपस्कार उक्तः ॥

सर्वथा इदमत्र सतत्वमित्याह

यदीच्छेदुत्तमां सिद्धिं

मोक्षं वा शाश्वतं ध्रुवम् ॥६३॥

मन्त्रवादो न कर्तव्य

इत्याह परमेश्वरः । -

अनुग्रहार्थं मत्यनां

भूपतीनां कुटुम्बिनाम् ॥६४॥

अनुग्रहपदस्थेन
कर्तव्यो हितमिच्छता ।

ध्रुवं निश्चितम् । अनुग्रहार्थ, न तु लोभपूजार्थ-
र्थम् । अनुग्रहपदस्थेनेति आचार्येण अनुकम्प्य-
विषय एव कर्तव्यः ॥

तत्रापि

कदाचिन्न प्रबन्धेन
सदा कुर्वन्नाशमेतीत्याह
यदि कुर्याद्विनश्यति ॥ ६५ ॥

यतः

न क्षमन्ते बलोपेताः
शिवयागेषु भाविताः ।
नित्यशुद्धा वीतभया
भैरवाज्ञानुपालिनः ॥ ६६ ॥
योगिनीभूताया नित्यशुद्धा रागदेषादि-
हीनाः ॥ ६६ ॥
बलोपेतत्वे युक्तिमाह
आज्ञापास्ते मया पूर्वं
मुद्रामन्त्रप्रयोगतः ।

आत्मार्थं ते जिधांसन्ति
 तेन ते बलिनः स्मृताः ॥६७॥
 आज्ञासा इति पूर्वोक्तदुराचारच्छिद्रणाय नि-
 युक्ताः ॥ ६७ ॥
 अत्र पुराकल्पं स्मारयति
 पुरा देवातिदेवेन
 शिवेन परमात्मना ।
 सृष्टा ह्यनेन विधिना
 व्यिचरन्ति दिशो दश ॥ ६८ ॥
 तद्वलेन समाविष्टा
 जयिनो बलवत्तराः ।
 प्रवृत्तास्ते महाघोराः
 पूर्वं देवजिधांसया ॥ ६९ ॥
 अनेनेति एतच्छास्त्रोद्दिष्टेन दैत्योन्मूलना-
 त्मना ॥ ६९ ॥
 ते च दैत्योन्मूलनानन्तरं भगवद्वृता दुर्जया
 देवजिधांसापरा अपि यदा जातास्तदा चतुर्दश-
 विधं सर्गं भोक्तुं प्रवृत्ताः सन्तः

दृष्टाः स्वयम्भुवा पूर्वे
 यतस्ततः सृष्टाः
 मन्त्राश्चामोघशक्तयः ।
 सप्तकोद्यस्तु बलिनो
 वशिनः प्रतिपक्षकाः ॥ ७० ॥
 चकारात् विद्याश्च । वशिनः स्वतन्त्राः । प्रति-
 पक्षा इति भूतादीनाम् ॥ ७० ॥
 अतश्च
 ये दुष्टा जगतो घोरा
 जिधांसन्ति बलोत्कटाः ।
 तेषां हि शमनार्थाय
 जगतो रक्षणाय च ॥ ७१ ॥
 मन्त्रौषधक्रियायोगः
 शतशोऽथ सहस्रशः ।
 आज्ञाप्तः परमेशोन
 तदर्थं हि प्रवर्तनम् ॥ ७२ ॥
 मन्त्रवादेषु सर्वेषु
 ग्रोक्तविषये कृपातः कदाचिदेव ॥
 नाज्ञाभङ्गेन चान्यथा ।

एवं हि पारमेशाज्ञानुवृत्त्या विषये प्रयुज्यमानाः
 तत्प्रभावाच्च बलिनो
 मन्त्राश्चामोघशक्तयः ॥ ७३ ॥
 तद्वीर्यापूरिताः सर्वे
 शेषा वर्णस्तु केवलाः ।
 तच्छब्देन परमशिवः परामृश्यते ॥
 यतश्च पूर्वोक्तद्वशा परमशिवरूपः सर्वमन्त्र-
 वीर्यभूत इहत्यो मन्त्रराजः
 मृत्युजितेन चास्यातः
 सर्वमन्त्रोश्वरः प्रभुः ॥ ७४ ॥
 न चास्य कश्चिन्मन्त्रो वा
 विद्या वाज्ञां विलङ्घयेत् ।
 सर्वे दुष्टाश्च अस्य भगवतः
 स्मरणाच्च पलायन्ते
 सिंहस्येव मृगादयः ॥ ७५ ॥
 तत्त्वविद् इति शेष इति शिवम् ॥ ७५ ॥
 मन्त्रा मन्त्रयितारो मन्त्राकम्याश्च सर्वमन्त्राश्च ।
 यस्याज्ञावशगास्ते तदान्तरं जयति शाङ्करं नेत्रम् ॥
 इति श्रीनेत्रोद्धयोते विशोऽधिकारः ॥ २० ॥

अथ

श्रीनेत्रतत्त्वे

श्रीक्षेमराजकृतोदयोतोपेते

एकविंशोऽधिकारः ।

जयति स्वपरिस्पन्दानन्दान्दोलनलीलया ।
मन्त्रतत्त्वं त्रितत्त्वात्म तत्रयन्नेत्रमैश्वरम् ॥
सर्वमन्त्रे श्वर इति यदधिकारान्त उपक्षितम्,
तन्निर्णयाय मन्त्रसतत्त्वं तावत् जिज्ञापयिषुः
श्रीदेवी उवाच

मन्त्राः किमात्मका देव

किंस्वरूपाश्च कीदृशाः ।

किंप्रभावाः कथं शक्ताः

केन वा संप्रचोदिताः ॥ १ ॥

क आत्मा येषां शंभुः, शक्तिरणुर्वा । किंच
स्वरूपं निराकृति साकृति वा येषाम् । किमिव
दृश्यन्ते कीदृशाः, निराकाराः कर्तारो न केऽपि
केचित् दृश्यन्ते, साकारा अपि कुम्भकृद्वत् न
सर्वकर्तारो दृश्यन्ते । कः प्रभावो भुक्तिमुक्तिदोष-

प्रशमको नित्यो येषाम् । कथं केन प्रकारेण शक्ताः,
यतो निराकारस्य व्योभवत् न शक्तता, अतश्च
तन्मूला अपि कर्तृता कथम् । आकृतिमत्त्वे
अवच्छिन्नस्य मलिनस्य अस्वातत्र्यात् का शक्तिः,
अशरीरस्य च न अनुग्रहादौ कर्तृत्वं, नापि परमे-
श्वरप्रयोज्यत्वमुपपन्नम् । अत एव अनाकृतेः
परमे श्वरस्य अपि कथं शक्तत्वं प्रचोदकत्वं चेत्या-
शयेन केन वा संप्रचोदिता इति उक्तम्, केन
प्रकारेण कर्त्रा चेत्यर्थः ॥ १ ॥

तदेतत् क्रमेण स्फुटयति
शिवात्मकास्तु चेद्देव
व्यापकाः शून्यरूपिणः ।
क्रियाकरणहीनत्वा-
त्कथं तेषां हि कर्तृता ॥ २ ॥
अमूर्तत्वात्कथं तेषां
कर्तृत्वं चोपपद्यते ।
विग्रहेण विना कार्ये
कः करोति वद् प्रभो ॥ ३ ॥

यदि शिवात्मका मन्त्राः, तदा तेषां शिववत्
 व्यापिनां परिस्पन्दात्मनां क्रियया करणैश्च हीन-
 त्वात् कथं कर्तृत्वं शिववद्मूर्तत्वादपि न तत्
 युज्यते यतो विग्रहं विना न कश्चित् कार्यं कुर्वन्
 दृष्टः । एवं शिवस्य अपि यत् मन्त्रप्रचोदकत्वं, तत्
 कथमित्यनेनैव आक्षिप्तम् । एवंप्रायं च श्रुत्यन्त-
 विदां मतम् । ते हि गुणवत् एव कर्तृत्वमिति ईश्व-
 रोपासामगुणब्रह्मोपासेति मत्वा अकर्त्रेव निस्ति-
 मितं सांख्यपुरुषकल्पमद्वयं ब्रह्म इच्छन्ति ॥३॥

यतः

न दृष्टो ह्यशरीरस्य
 व्यापारः परमेश्वर ।

कस्य अपि ॥

एवंच

शरीरिणो यतो बन्धः
 ततः

कथं बद्धस्य कर्तृता ॥ ४ ॥

किंच शरीरित्वादेव शिवमन्त्रादिवर्गो मलिन
 इति मलिनत्वादस्वतन्त्रो लुप्तशक्तिर्विभाव्यते ।
 उक्तं हि

‘पशुर्नित्यो ह्यमूर्तेऽज्ञो निष्क्रिय.....।’ (श्रीकिरणा)
इति ॥ ४ ॥

अतश्च

शक्तिहीनस्य कर्तृत्वं
विरुद्धं सर्ववस्तुषु ।

कचित् तु अशे कुम्भकारपशोरिव अस्तु, किं
तेन । तदित्थं किमात्मकाः किंस्वभावाः की-
दृशाः कथं शक्ताः केन वा प्रचोदिता इति
शाम्भवत्वे प्रश्नपञ्चकं स्फुटीकृतम् ॥

किंप्रभावा इति प्रश्नं स्फुटयति
एवं शिवात्मका मन्त्राः

कथं सिध्यन्ति वस्तुतः ॥ ५ ॥

एवमुक्तदृशा वस्तुतो व्यापकनिराकारशिव-
स्वभावा नित्यनिर्मुक्तशुद्धबोधमात्ररूपाः कथं
सिध्यन्ति कथं सिद्धीर्वितरन्तीत्यर्थः ॥ ५ ॥

एवं शांभवत्वं मन्त्राणां विकल्प्य शक्तत्व-
मपि विकल्पयति

अथ चेच्छक्तिरूपास्ते
तर्हि यच्छक्तिरूपास्ते, सा
कस्य शक्तिस्तु कीदर्शी ।

किंसंबन्धिनी किंस्वभावा च ॥
 तमेव तत्स्वभावं विकल्पयति
शक्तिः किं कारणं देव
कार्यं तस्याश्च कीदृशम् ॥६॥

किं स्वरूपसहकारिरूपा शक्तिराहोस्विदती-
 न्द्रिया कार्योन्नेया, कार्यमपि तस्याः कीदृशम् ॥
 न च स्वरूपसहकार्यात्मस्वतत्रवस्तुरूपा वकुं
 शक्यते शक्नात्मा शक्तिः, नाममात्रकरणेन तु
 न विमतिरित्याह

यावन्न शक्तिमान् कश्चित्
तावत्

कस्य शक्तिर्विधीयते ।

प्रतिपाद्यते ॥

यतः सा

स्वतन्त्रा न प्रसिध्येतु

विना सिद्धेन केनचित् ॥७॥

असिद्धेन तु यत्साध्यं

तदसिद्धं प्रचक्षते ।

वस्तुशून्या न चैवात्र
 शक्तिर्वै विद्यते क्वचित् ॥ ८ ॥
 शक्तिरूपस्तु ते मन्त्राः
 केवलास्तु विपर्ययः ।

केवलाः शक्तिरूपा इति अस्पृष्टशाम्भवधाम-
 शक्तिमात्रात्मका मन्त्रा इत्ययं विपर्ययो भ्रमः,
 यतः सिद्धेन केनचित् वह्निना इव धर्मिणा विना
 दाहकत्वादिधर्मरूपा इव न काचित् स्वतन्त्रा
 शक्तिः प्रसिध्यति । नच तयैव शक्तिरूपया
 शक्तिमानाश्रयभूतः कश्चित् साधयिष्यते इति
 युक्तम् । यत आश्रयसिद्धिं विना न शक्तिसिद्धिः,
 शक्तिसिद्धिं विना न आश्रयसिद्धिरिति अन्यो-
 न्याश्रयः । यदाहुः

‘ तदसिद्धं यदसिद्धेन साध्यते । ’

इति । नच अतीन्द्रिया अपि काचिदसौ शक्ति-
 मद्वस्तु विना अस्तीति न शक्ता अपि मन्त्राः ॥

आणवत्वमपि विकल्पयितुमाह

अथ चेदाणवा मन्त्रा

विग्रहाकाररूपिणः ॥ ९ ॥

तर्हि ते

आत्मस्वरूपा विरुद्धाता
मलिना बलिनो नहि ।

एवंच

मलिनो मलिनस्येव
प्रक्षालयति कस्य कः ॥१०॥

निर्मला एव मलिनममलीकर्तुं क्षमाः, नतु
मलिनाः । मन्त्राश्च आणवत्वादात्मवत् मलिना
एव ॥ १० ॥

एवंच

न सिद्धा ह्याणवा मन्त्रा
केवलाः परमेश्वर ।

ये आणवास्ते न केवला न शुद्धाः । अतश्च
कथमन्यान् केवलीकुर्युः, कथंवा असाध्यं साध-
येयुरिति आशयशेषः ॥

तर्हि अन्य एव केचिदेते भविष्यन्तीत्याह
तत्त्वत्रयं विनासितत्वं
विरुद्धं वस्तुसन्ततेः ॥ ११ ॥

आगमेषु न विना त्रितच्चं किंचिदस्तीत्य-
च्यते, नापि परप्रमातृप्रमेयात्मतां विना किंचि-
दपि उपपद्यते ॥ ११ ॥

अतश्च

युक्तिरेवात्र वक्तव्या
प्राणिनां हितकाम्यया ।

कथमेतदुपपद्यते इति यतः सम्यग्विचाररूपा
युक्तिरेव सर्वहृदयप्रत्यायिका । यदुक्तं सौरभेये
‘या चिद्वापाररूपैव युक्तिः सर्वत्र साधनम् ।
भोगे वाप्यथवा मोक्षे तस्मात्त्रादृतो भवेत् ॥’

इति ॥

नच यदि उक्तविचारतो मन्त्रा न उपपद्यन्ते,
मा उपापादिष्टतेति वाच्यम् । यतः

दृश्यन्ते बलिनो मन्त्रा
अप्रधृष्याः सुरासुरैः ॥ १२ ॥

सर्वानुग्राहकत्वेन
सर्वदाः सर्वगाः शिवाः ।

चतुष्कलनाथादयो मन्त्रा आर्तिनिवारण-
सिद्धिमुक्तिप्रदा अनुभूयन्ते एव ॥

तदित्थं

संक्षेपतो महादेव

संशयं तु वद स्व मे ॥ १३ ॥

त्वत्तः परतरो नान्यः

कश्चिदस्ति जगत्पते ।

ब्रूहि सर्वं महेशान्

यदि तुष्टोऽसि मे प्रभो ॥ १४ ॥

हे हादेव स्व आत्मन् संक्षेपतः संशयमिमं
वद संशयविषयं निश्चिनु । यतो न त्वदन्यः
प्रकृष्टो निर्णेता कोऽपि अस्ति, अतो यथाप्रश्नितं
सर्वं ब्रूहि ॥ १४ ॥

एवं श्रुत्वा श्रीभगवानुवाच

अहो प्रश्नो महागूढो

न एष्टोऽहं तु केनचित् ।

चोदितं तु मया सर्वं

सर्वशास्त्रेषु सर्वदा ॥ १५ ॥

न विन्दन्ति विमूढास्तु

माययाच्छादिताः सदा ।

यस्त्वया प्रश्नः कृतः, सोऽत्यर्थं गूढः । तं च
अहं न केनचित् पृष्ठः । मया तु यदत्र वक्तव्यं,
तत् सर्वं सर्वशास्त्रेषु उक्तम् । सर्वकालं मायथा
आच्छादितास्तु जनाः उक्तमपि वैमुख्यात् न
लभन्ते, त्वं तु विदितशास्त्रसतत्वा अपि विमूढ-
जनानुकम्पयैव प्रकाशयितुमिच्छसीति आशय-
शेषः । न पृष्ठोऽहं तु केनचित् चोदितास्तु मया
सर्वं इति पाठे अहं न केनचित् पृष्ठः, अपितु
कुमारब्रह्मविष्णवादिभिः सर्वैस्तदन्यत् पृष्ठः, ते
च मया तत्र तत्र शास्त्रे चोदिता उद्घोषिता
अपि न विन्दन्ति, त्वया तु तत्त्वज्ञतया गूढोऽथ
प्रश्नः कृत इत्यर्थः ॥

अथ प्रश्नितं निर्णयति

तत्त्वत्रयं विना वस्तु

मत्रो वक्तुं न युज्यते ॥१६॥

मननत्राणधर्मका हि मत्रा ज्ञानक्रियाशक्ति-
सतत्त्वशक्त्यणुपक्षनिष्ठा अपि शक्तेः शक्तिमदव्य-
तिरेकात् शास्त्रवा अपीत्यर्थः ॥ १६ ॥

अत्र दण्डापूर्णीयन्यायमाह

आस्तां तावत्
 प्रकृतो मन्त्रवर्गः ॥

जगत्सर्वं
 तत्त्वहीनं न सिध्यति ।

तत्त्वं स्वच्छस्वच्छन्दचित्प्रकाशात्मा परम-
 शिवः । तदेव च विश्वस्य सिद्धिरप्रकाशात्मनः
 प्रकाशात्मकसिद्धयोगात् ॥

इत्थं परचित्प्रकाशात्मत्वादेव
 त्रितत्त्वनिर्मितं सर्वं
 यत्किंचिदिह दृश्यते ॥ १७ ॥

परो हि प्रकाशः स्वाच्छयस्वाच्छन्द्याभ्यामि-
 च्छाज्ञानक्रियाशक्तिसतत्त्वतत्त्वत्रयभूमौ स्वान-
 तिरिक्तमपि अतिरिक्तमिव एषणीयज्ञेयकार्यात्म
 जगदाभासयति पश्यन्त्यादिपदेषु इव वाच्य-
 वाचकक्रमं जीवः ॥ १७ ॥

एवमुक्तरीत्या
 तत्त्वत्रयं विना देवि
 न पदार्थो हि विद्यते ।

तस्मात्तत्त्वत्रयं सर्वं
परं चापरमेवच ॥ १८ ॥
परं शुद्धोऽध्वा, अपरं तु अशुद्धः ॥ १९ ॥
एवंच

शिवात्मकाः शक्तिरूपा
ज्ञेया मन्त्रास्तथाणवाः ।
तत्त्वत्रयविभागेन
वर्तन्ते ह्यमितौजसः ॥ १९ ॥
पारमेश्वरेच्छादिशक्तिनिविष्टाः शिवादिरूपाः
अतश्च अमितमोजाः सर्वत्र अनुग्रहादावप्रतिहतं
शक्तत्वं येषाम् ॥ १९ ॥
तदेतत् तत्त्वत्रयात्मत्वं जगतो वितत्य निरूप-
यितुमाह

परसर्वात्मकं शुद्ध-
मनाद्यं कारणं ध्रुवम् ।
अप्रमेयमनिर्देश्य-
मनोपम्यमनामयम् ॥ २० ॥
निराभासं परं शान्तं
सर्वावयववर्जितम् ।

व्यापकं सर्वतोभद्रं
 सार्वज्ञादिगुणैर्युतम् ॥ २१ ॥
 विज्ञानघनसंपूर्णं
 स्वानन्दानन्दनन्दितम् ।
 निरानन्दं निर्विकल्पं
 निराचारं निरक्षरम् ॥ २२ ॥
 अद्वैतं कल्पनाहीनं
 चिद्वनं चिन्मलापहम् ।
 चिदचिद्व्यापकं ज्ञेयं
 नित्योदितमनुत्तमम् ॥ २३ ॥
 निर्विकारं परं नित्यं
 निर्मलं निरुपष्ठवम् ।
 सर्वोपमानराहितं
 सर्वभावविवर्जितम् ॥ २४ ॥
 सर्वरूपकलातीत-
 मचलं शाश्वतं विभुम् ।
 सर्वगं सर्वभावस्थं
 सर्वभूतेषु संस्थितम् ॥ २५ ॥

हृदिस्थं सर्वभूतानां
 प्रेरकं सर्ववस्तुषु ।
 न तेन रहितं किंचि-
 दृश्यते सुखवन्दिते ॥ २६ ॥
 तस्मात्सर्वगतं विश्वं
 स एकः परमेश्वरः ।
 सर्वज्ञो नित्यतृप्तश्च
 तस्य बोधो ह्यनादिमान् ॥२७॥
 स्वतन्त्रोऽलुप्तशक्तिश्चा-
 नन्तशक्तिर्महेश्वरः ।
 तस्य चेच्छा महेशस्य
 न विकल्प्या कथञ्चन ॥२८॥
 अमेयत्वादनादित्वा-
 त्कथं केनोपलभ्यते ।
 कार्यतो ह्यनुमानेन
 वस्तुतः परिभाव्यते ॥ २९ ॥

कार्यं तस्य परा शक्ति-
 र्था सूर्यस्य रथमयः ।
 वहोरुष्मेव विज्ञेया
 ह्यविनाभाविनी स्थिता ॥३०॥
 सर्वानन्दकरी भद्रा
 शिवस्येच्छानुवर्तिनी ।
 तद्वर्मधर्मिणी शान्ता
 नित्यानुग्रहशालिनी ॥ ३१ ॥
 विवर्तं एतत्सर्वं हि
 तच्छक्तेर्नान्यतो भवेत् ।

परं धाम सर्वात्मत्वादिविशेषणविशिष्टं ज्ञेयं,
 तस्य च इच्छाख्या शक्तिस्तादृशी एव कार्यात्
 जगदुदयादेरनामया, कार्यमपि तस्यैव भगवतः
 परा अद्वितीया शक्तिरभिन्नैव । तेन सर्वमेतत्
 परमेशशक्तेर्विवर्तो विचित्रात्मतया वर्तनमिती-
 दमत्र तात्पर्यम् । पदार्थस्तु—परं यत् प्रकृष्टं
 प्रकृतं मृत्युजित्तत्वं चिद्वनं, तत् सर्वमात्मा स्व-
 रूपं यस्य तादृक् । न तेन सर्वेण आच्छादित-
 मिति शुद्धम् । स्वभित्तौ च अनतिरेकिणोऽपि

अतिरेकिण इव शिवादेः क्षित्यन्तस्य विश्वस्य
उन्मीलकत्वात् ध्रुवं निश्चितं कृत्वा अनाद्यं
सर्वादिभूतं कारणम् । नहि परममहसोऽस्य
स्वस्वतत्रचित्प्रकाशातिरिक्तं किमपि कारणं सि-
द्धति । तदुक्तं प्रत्यभिज्ञायां

‘यदसत्तदसद्युक्ता नासतः सत्त्वभावता ।
सतोऽपि न पुनः सत्तालाभेनार्थोऽथचोच्यते ॥
कार्यकारणता लोके सान्तविंपरिवर्तिनः ।
उभयेन्द्रियवेद्यत्वं तस्य कस्यापि शक्तिः’ ॥(२४।४)

इति । विश्वकारणत्वादेव अप्रमेयम् । अतश्च
इदमीद्विग्निति निर्देष्टुमभिधातुमशक्यम् । एवं च
अनौपम्यं न विद्यते उपमा अन्येन साहृदयं यस्य
तदतिरिक्तस्य अभावादित्यर्थः । आभासादीष-
त्प्रकाशात् निष्क्रान्तं न संकुचितचिद्रदीषत्
भातीत्यर्थः । विश्वस्य तत्सामरस्येन स्थितेभेदो-
पशमात् परं शान्तम् । नच सदाशिवेशदशावद-
वयवकल्पमपि तत्र विश्वमतः सर्वावयववर्जित-
मिति उक्तम् । व्यापकं सर्वतोभद्रं

‘केन नाम न रूपेण कल्याणकारि व्यापकम् ।’
इति चिदचिद्व्यापकमित्यनेन स्फुटीकृतम्, सार्व-
इयादीति सर्वज्ञो नित्यतृतश्चेत्यादिना, विज्ञान-

घनेति चिद्धनमित्यनेन । स्वानन्देति यथा स्वप्रकाशः प्रकाश उच्यते, तथा स्वोऽनन्यापेक्ष आनन्दश्च मत्कारात्मा विमर्शो यस्य तादृशा आनन्देन नन्दितं समृद्धं, नतु विषयसुखवत् ग्राहकविमृश्यम् । निष्क्रान्ता आनन्दा अवच्छिन्नाश्च मत्कारा यतः, विकल्पेभ्य आचारेभ्य अक्षरेभ्यश्च निष्क्रान्तम्; अक्षरं जीवो वाचकमन्त्रकलात्मा च । कल्पनया हीनमद्वैतं प्रतिपक्षराहितमनुत्तमं, चिद्धनमद्वैतम् । अतश्च तेषां जीवानां यत् मलं मायाशक्तयुत्थितः स्वरूपगोपनात्मा संकोचः, तत्प्रशमकृत् । नित्योदितं सदा स्फुरत् । निष्क्रान्ता विकाराः समग्रजगद्वत्जन्मसत्ताविपरिणत्यादयो यस्मात् । परं विश्वापूरकम् । नित्यमकालकलितम् । निर्मलमस्पृष्टाणवमलम् । निरुपहृवमागन्तुकमायीयकार्ममलहीनम् । यथा अद्वितीयत्वादुपमा साम्यमस्य न केनचित्, तथा उपमानमपि न किंचिदस्ति । सर्वैर्भावैर्बुद्धिधर्मैर्विवर्जितम् । सर्वेषां पृथ्यादितत्वानां या रूपकलाः कल्यमानानि स्वरूपाणि, ता अतिक्रम्य स्थितम् । अचलं शाश्वतं

च प्राग्वत् । विभुमीश्वरं, सर्वं गच्छति गमयति उ-
पसंहरतीति सर्वगं गमिरत्र अन्तर्भावितणिच्कः ।
सर्वेषु भावेषु जडेषु भूतेषु च अजडेषु स्थितं
तद्विना तेषां स्थितेरयोगात् । एतदेव हृदिस्थ-
मित्यादिना व्यक्तीकृतम्, सर्वभूतानां हृदि
याहकपदे अन्तर्नुप्राणकत्वेन स्थितं सत् सर्व-
वस्तुषु प्रेरकं तत्तद्वाख्यकार्यनिष्ठं अहीतृकर्तृता-
प्रदमित्यर्थः । अतश्च तेन रहितं न किंचित्
दृश्यते प्रकाशमानस्य तत्प्रकाश्यैक्यात् । यत्
एवं, तस्मात् सर्वगतं देवं, यत् विश्वं, तत्
सर्वमेव परमेश्वर एकोऽद्वितीय इत्युक्त्या परमा-
द्वैतरूपता निर्वाहिता । सर्वज्ञ इत्यादि प्रागेव
व्याकृतम् । एवमीहशो नाथस्य इच्छाख्या
शक्तिरीदृशी एव । कार्यत इति जगत्सर्गसंहा-
रादिकार्यादेव कर्तुश्चिन्नाथस्य सामार्थ्यात्मा
सा अनुमीयते । यथोक्तं प्रत्यभिज्ञायां

‘फलभेदादारोपितभेदः पदार्थात्मा शक्तिः ।’

इति । तस्यैव शक्तिमतस्तत् कार्यं परा अद्विती-
या शक्तिराभास्यत्वादाभासनात्मज्ञानशक्तिमय-
मिति यावत्, अत एव सूर्यरश्म्यादिवदभिन्नैव ।

एवंरूपतयैव हि स्फुरिता असौ सर्वेषामानन्द-
करी शिवावेशहेतुः । अतश्च भद्रा कल्याणिनी
प्रोक्तशिवेच्छानुगतत्वेन वर्तमाना । अतश्च तत्स्व-
भावत्वात् शान्ता निर्विकारा । अत एवंरूपत्वा-
देव नित्यमनुग्राहिका । सर्वं च क्रियाशक्त्या
निर्मितमेतत् जगत् तस्या एव विश्वाभासात्म-
नः शक्तेर्विवर्तो विचित्ररूपतया वर्तनम्, अतश्च न
अन्यतो भवेत् तच्छक्तिकृतत्वं विना अन्यस्यैव
अभावात् यथोक्तं शिवसूत्रेषु

‘स्वशक्तिप्रचयोऽस्य विश्वम् ।’ (३१३०)

इति । श्रीसर्वमङ्गलायामपि

‘शक्तयोऽस्य जगत्कृत्त्वं शक्तिमांस्तु महेश्वरः ।’

इति ॥

तदित्थं

सानन्दा तु परा शक्ति-
निरानन्दः परः शिवः ॥३२॥

सह आनन्देन उल्वणेन हर्षेण वर्तते सा-
नन्दा । निःशेषेण महासामरस्यविश्रान्त्यात्मा
आनन्दो यस्य, स निरानन्दः ॥ ३२ ॥

आनन्दोलवणत्वादेव च शक्तिः समुद्धसन्ती
सर्वज्ञतादिगुणषद्भासरूपेत्याह

सार्वज्ञादिगुणा ये च
शिवस्य परमात्मनः ।

शक्तास्ते नान्यतो दृष्टा
ह्यन्यथानुपपत्तिः ॥ ३३ ॥

परशक्तेरिच्छाप्रमुखं ज्ञानरूपतापत्तौ सर्व-
ज्ञत्वादिव्यक्तेः शक्ता एव एते गुणा इत्यर्थः ॥
तदित्थम्

एकः शिवस्तथैका तु
शक्तिरेव हि शाश्वती ।

अभिन्नाद्वैतसंस्थाना
सैवैका समुदायिनी ॥ ३४ ॥

अभिन्नं द्वैतप्रतियोगि यदद्वैतं, तेन संस्था
यस्याः । समुदायिनी अशेषविश्वसामरस्यात्मा ॥

सर्वज्ञतादिगुणवैचित्र्येण वर्तमाना अपि
कथमभिन्नेत्याह

इच्छारूपा शिवस्यैषा
 ह्याभिन्ना सर्वतोमुखी ।
 किञ्चिदुच्छूनतापत्तेः
 सार्वज्ञादिगुणास्ततः ॥३५॥

किञ्चिदुच्छूनतया ज्ञानक्रियाशक्तिरूपताप-
 न्ना परा शक्तिरेव सर्वज्ञतादिरूपतया स्थितेत्यर्थः॥

अत एव आह-

ज्ञानरूपा तु सैवैका
 यदा संबोधयत्यलम् ।
 बोधो ह्यनादिरत्यन्तः
 परं ज्ञानं तु सा स्मृता ॥३६॥

ज्ञानशक्तिरिति ख्याता
 सार्वज्ञादिगुणास्पदम् ।

यदा स्वतन्त्रालुप्ता सा
 क्रिया करणरूपिणी ॥ ३७ ॥

वर्णरूपाष्टभेदेन
 स्फोटादिध्वनिरूपिणी ।

मातृका सा विनिर्दिष्टा
क्रियाशक्तिर्महेश्वरी ॥ ३८ ॥

क्रियाख्या परमा सा तु
सर्ववाङ्ग्यरूपिणी ।

सैवेति प्रक्रान्ता परा शक्तिः । यदा संबोध-
यतीति एकैव हि शक्तिस्तत्त्वकृत्योपाधिवशात्
तत्तद्वूपा उच्यते । बोधो हीति यतो बोधो
दिक्षालाद्यनवच्छेदादाद्यन्तरहितस्ताद्क् परं
यत् ज्ञानं, तत् सैव परा शक्तिर्ज्ञानशक्तिरिति
ख्याता प्रथिता, अतश्च प्रोक्तसर्वज्ञत्वादिगुणा-
स्पदं स्मृता ज्ञानशक्तयविनाभावित्वात् सर्वज्ञता-
तृत्यनादिबोधानन्तशक्तयाख्यानां गुणानाम् ।
सैवच परा शक्तिर्गृहीतज्ञानशक्तिभूमिका यदा
विश्वसर्गादौ स्वतन्त्रा सदैवालुकशक्तिर्भवति,
तदा सैव करणरूपिणी निर्माणरूपा सती क्रि-
याशक्तिरुच्यते । कथमक्रमाया अपि ज्ञानशक्तेः
सक्रमक्रियारूपतेत्याशङ्क्य आह वर्णरूपेत्यादि ।
बोधो हि स्वातन्त्र्यसारस्फुरत्तमविमर्शशक्तिपर-
मार्थः, अन्यथा अस्य चमत्कर्तृत्वात्मबोधकत्वा-

नुपपत्तावाकारधारित्वमात्रेण जडस्फटिकादितु-
ल्यतैव । आकारोन्मज्जनादेरपि अनुपपत्ति-
बोधविविक्तस्य तद्धेतोरप्रकाशनेन असिद्धेरिति
बोधः स्फुरत्तात्मपरवाग्रूपाहंविमर्शात्मकर्तृत्वस-
तत्त्व एव । उक्तं च प्रत्यभिज्ञायां

‘स्वभावमवभासस्य विमर्शं विदु ।’ (१५।११)

इति,

‘चितिः प्रत्यवमर्शात्मा परा वाक् ।’ (१५।१३)

इत्यादि च । वाक्यपदीयेऽपि

‘वाग्रूपता चेदुत्क्रामेदवबोधस्य शाश्वती ।

न प्रकाशः प्रकाशेत सा हि प्रत्यवमर्शिनी ॥’ (११२५)

इति । तदित्थं बोधस्वातद्व्यात्मा परैव वाक्-
शक्तिः पश्यन्त्यादिपर्यन्तसूक्ष्मस्थूलशब्दनात्मा
ध्वनिरूपा

‘घोषो रावः स्वनः शब्दः स्फोटाख्यो ध्वनिरेव च ।

ज्ञांकारो ध्वङ्गतिश्रैव हृष्टौ शब्दाः प्रकीर्तिः ॥’ (११७)

इति श्रीस्वच्छन्दोक्तदृशा

‘दीप्ताश्याभः प्रथमः भेदितकांस्यप्रभोऽथ वंशनिभः ।

भ्रमरीरव इव पञ्चमतन्त्रीसद्गग्निलतन्त्रीगः ॥

घण्टासमोऽम्बुदसद्गवाताहततन्त्रिकासमानश्च ।

श्रव्यो दशधा नादः क्रमेण सूक्ष्मतया ॥’

इति अस्मद्गुरुनिरुक्तनीत्या अष्टविधशब्दव्यातिरादिक्षान्तपञ्चाशद्वर्णभट्टारकरूपतया समस्तमन्नादिमयशुद्धाशुद्धजग्जननी अज्ञाता माता मातृका परमेश्वरी क्रियाशक्तिः । एषैव अक्रमा अपि समस्तवाच्यवाच्यकात्मवाच्याभासरूपतया सक्रमा क्रिया उच्यते । तदुक्तं प्रत्यभिज्ञायां

‘सक्रमत्वं च लौकिक्याः क्रियायाः कालशक्तिः ।
घटते नैव शाश्वत्याः प्राभव्याः स्यात्प्रभोरिव ॥’ (२।१।२)

इति ॥

तदित्थं स्वस्वात्म्याभासितक्रमात्मा
एवं क्रियेति सा प्रोक्ता
एकानन्यस्वभावजा ॥ ३९ ॥

स्वभावोत्था स्वभावार्था
स्वा स्वतः स्वोदिता शिवा ।

एका अद्वयात्मा अपि, एवमिति उक्तदशा क्रमारूपिता सती पारमेश्वरी शक्तिः क्रियेति उक्ता । सा च न केवलं न अन्यस्मात् स्वभावात् जायते इति अनन्यस्वभावजा, अपितु

स्वभावादेव उत्थानं विश्वरूपोच्छलता यस्या-
 स्तादृशीति व्यतिरेकेण अन्वयेन च स्वातन्त्र्य-
 मस्या दर्शितम् । स्वयं विश्वात्मतया उच्छलिता
 अपि स्वत इति स्वत्र रूपे स्थिता । नच विश्वेन
 आच्छादिता, अपितु स्वोदिता स्वप्रकाशा,
 अत एव स्वे स्वानतिरिक्ता भावा भवन्तोऽर्था
 विश्वे पदार्था यस्याः सा तथा । अतश्च स्वा
 आत्मभूता विशेषाभासनात् विश्वस्य । ततश्च
 शिवा स्वच्छस्वच्छन्दप्रकाशात्मशिवरूपा । त-
 दुक्तं प्रत्यभिज्ञायां

‘या चैषा प्रतिभा तत्त्वदार्थक्रमरूपिता ।

अक्रमानन्तचिद्रूपः प्रमाता स महेश्वरः ॥’ (१७।१)

इति ॥

एतत् स्फुटयति

व्यतिरिक्ता न चैवैषा

कर्तृत्वं शक्तिरुच्यते ॥ ४० ॥

चो ह्यर्थे भिन्नक्रमः । यतः कर्तुः स्वतन्त्रस्य
 भावः स्वरूपमेव धर्मान्तरप्रतिक्षेपेण कर्तृत्वम् ।
 तदेव च शक्तिः शकनं सामर्थ्यं समर्थादनति-
 रिक्तमुच्यते । अतो व्यतिरिक्ता एषा न भवति ।

तदुक्तं श्रीविज्ञानभैरवे

‘ शक्तिशक्तिमतोर्यस्मादभेदः संब्यवस्थितः ।
अतस्तद्वर्धमित्वात्परा शक्तिः परात्मनः ॥’ (१८)

इति ॥ ४० ॥

ननु यदि शिवः शक्तिमान् जगद्गूपतया स्फुरति, तदयं विकारित्वात् मायातत्त्ववदुपादानं जातः,—इति तदधिष्ठात्रा निमित्तकारणरूपेण कर्त्रन्तरेण भवितव्यं, तथा

‘ भोगसाधनसंसिद्धै भोगेच्छोरस्य मन्त्रराद् ।
जगदुत्पादयामास मायां विक्षोभ्य शक्तिभिः ॥’ (१२५)
इति श्रीपूर्वनिरूपितनीत्या तत्क्षेभकेन केनचिदनन्तभद्वारककल्पेन अपि भाव्यमित्याशङ्क्य आह

शिवस्य परिपूर्णस्य
स्वतन्त्रस्य विभोर्यतः ।
कः कर्ता क्षोभकः को वा
तस्मादद्वैतता शिवे ॥ ४१ ॥

‘ शक्तयोऽस्य जगत्कृत्स्नं शक्तिमांस्तु महेश्वरः ।’
इति स्थित्या विश्वात्मत्वात् परिपूर्णस्य शिवस्य

चिदानन्दघनस्य भगवतो मृत्युजितः पारिपूर्णे-
 न अन्यानपेक्षत्वात् स्वतन्त्रस्य विभोव्यापकस्य
 कः कर्ता, कश्च क्षोभकः; न कश्चित् स्वतन्त्र-
 चिद्दैवतातिरिक्तस्य अन्यस्य अभावात् । यत
 एवं, तस्मात् शिवे शिवभट्टारके अद्वैतता परमा-
 द्वयरूपत्वं; नतु द्वैतस्य नाम अपि अस्ति ।
 तदुक्तं श्रीभगवता कात्येन श्रीपूर्ववार्तिके

‘सिद्धे व्यासृते भेदविरोधात् तदभेदो विश्वस्य ।’
 इति । भगवतश्चिदात्मत्वेन चेत्यधर्मदेशाद्यन-
 वच्छेदात् यावत् व्यासृत्वं सिद्धं तावत् । एतेनैव
 परमाणोः परममहतः आकाशादेरपिच अन्तर्ब-
 हिश्च ओतप्रोतत्वात् कथं भेद इति भेदविरो-
 धात् तेनैव व्यापिना विश्वस्य चेतनाचेतनस्य
 अभेदः ॥ ४१ ॥

तदित्थं विश्वात्मत्वेन
 यत्तस्य सर्वशक्तित्वं
 सा शक्तिरूपचर्यते ।
 तया तु कुरुते सृष्टि
 स्थितिं संहृतिमेवच ॥ ४२ ॥

करोति भगवान्सर्वं
तिरोभावमनुग्रहम् ।

यत् सर्वशक्तित्वं भगवतः, सैव अस्य शक्तिः
स्वातद्वयं स्वस्वातद्वयादेव विश्वशक्तिर्भगवान् ।
यदुक्तं शिवसूत्रेषु

‘स्वशक्तिप्रचयोऽस्य विश्वम् ।’ (३१०)

इति । उपर्युते इति भेदेन शिवात् परं व्यव-
ह्रियते, नतु तात्त्विको जगतः शिवशक्तेरपि शि-
वात् कश्चित् भेदो घटते । तदुक्तं प्रत्यभिज्ञायां

‘फलभेदादारोपितभेदः पदार्थात्मा शक्तिः ।’

इति । तथा च स्वाव्यतिरिक्तया शक्तया भग-
वान् सर्वं करोति । एतदेव सृष्ट्यादिपञ्चकं
कुरुत इति विशेषोक्त्या स्फुटीकृतम् ॥

एतदेव विभागेन दर्शयति

क्रियाशक्तया तु सृजति
ज्ञानशक्तया जगत्स्थितिम् ४३

संहारं रुद्रशक्तया तु
तिरोभावं तु वामया ।

अनुग्रहं ज्येष्ठया तु

कुरुते नात्र संशयः ॥ ४४ ॥

एकैव शक्तिमतः शक्तिः कृत्यभेदात् ज्येष्ठा-
दिरूपतया उच्यते इत्याह

कृत्यं पञ्चविधं शंभो-

र्जगतो दृश्यते यतः ।

क्रियमाणं विकल्प्यं त-

त्सर्वज्ञस्य विचेष्टितम् ॥४५॥

जगति कृत्यं कार्यं सृष्टयादिभेदेन पञ्चधा
क्रियमाणं यतो दृश्यते, तत् तस्मात् शंभोर्विं-
चेष्टिं स्पन्दितं विकल्प्यं ज्येष्ठादिशक्तिभेदेन
उच्यते ॥ ४५ ॥

तदित्थं

यतस्ततः शक्तिरेषा

शिवस्यैवानुभीयते ।

सर्वस्मादाभासमानादाभासनरूपा शक्तिरा-
भासकस्य शिवनाथस्य चिदात्मनः, नतु अन्यस्य
कस्यचिद् नुभीयते निश्चीयते ॥

यतः सर्वस्य कार्यस्य पारमेश्वरी शक्तिरेव
कारणं, ततः

आत्माणवो ह्यनन्ताश्च
मलेनैव निरोधिताः ॥ ४६ ॥

तेऽनुगृहीताः परया
परमेश्वस्य चेच्छया ।

पूर्वनिर्णीतमायाशक्तिसंकोचात्मना मलेन
आणवेन निरोधिता ग्राहितापूर्णमन्यताभिमानाः,
अत एव अनन्ता आत्माणवः । ते च परया परमे-
शेच्छया अनुगृहीताः प्रापितपरमेश्वराभेदाः ॥
तदित्थं

शिवः शक्तिस्तथात्मा च
त्रितत्त्वं चेत्यनुत्तमम् ॥ ४७ ॥

शिवशत्त्योस्तावदुक्तदृशा परमोत्कृष्टत्वम्,
आत्मनस्तु संकोचाभासवतोऽपि चित्रकाशा-
त्मतयैव ग्राहकत्वादुत्तमत्वम् ॥ ४७ ॥

तदेवं परमशिवभट्टारकः शिवशत्त्यात्माख्य-
तत्त्वत्रयात्मना स्फुरित्वा पुनरपि स्वातञ्जयात्

त्रिस्वरूपस्तथा देवो
 रुद्रो विष्णुः पितामहः ।
 करोति षड्बिधां सृष्टि-
 चतुर्भेदविभेदिताम् ॥ ४८ ॥
 त्रिस्वरूप इति एक एव त्रिमूर्तिः । सृष्टि-
 मिति स्थितिसंहृत्युपलक्षणपरम् ॥ ४८ ॥
 षड्बिधत्वं चतुर्भेदत्वं च दर्शयति
 प्रेतनारकतिर्यच्छ-
 सदेवमुनिमानुषम् ।
 जरायुजाण्डजं देवि
 तथा संस्वेदजोद्ग्रिजम् ॥ ४९ ॥
 शक्त्या तु भगवान्सर्वं
 करोति हि विभुत्वतः ।
 प्रेतनारकसृष्टिस्तामसी, किंचिदपचिततम-
 स्का तु पशुपक्षिसरीसृपात्मतिर्यकसृष्टिः । दैवी
 सृष्टिः सात्त्विकी । मौनी रजःसत्त्वमयी । मानुषी
 रजस्तमोमयी । तदुक्तं श्रीस्वच्छन्दे
 ‘प्रथमं तामसीं सृष्टि करोति तमसोत्कटाम् ।
 नरकान्विविधाकारान्पशून्वै स्थावरान्तकान् ॥

तमोरजः समावेशान्मानवान्संसृजेत्पुनः ।
 रजः सत्त्वसमाविष्टः सृजेन्मुनिवरेश्वरान् ॥
 गतनिद्रः प्रबुद्धस्तु सत्त्वाविष्टो जगत्पतिः ।
 सृजेदेवान्सलोकेशान्पूर्वयैव व्यवस्थया ॥'

इति । जरायुजा मानुषाद्याः । अण्डजाः पक्ष्याद्याः । स्वेदजा मषकाद्याः । उद्दिजानि स्थावराणि, मुनिदेवास्तु मनोजा बाहुल्येन । शक्तया स्वातन्त्र्यात्मना यत् विभुत्वमैश्वर्य, ततः ॥

एतदेव उपपादयति
 निमित्तकारणं देवो
 यथा सूर्यो मणेः क्रिया ॥५०॥
 उपादानं तु सा शक्तिः
 संक्षुब्धा समवायतः ।

निमित्तं सन्त्रिधिमात्रेण उपकारि, न तु व्यापारावेशेन; कार्यते स्वशक्तया आभास्यते अनेन विश्वमिति कारणं कर्ता देवो द्योतनादिसतत्वः परमेश्वरः । तस्य च संबन्धिनी सैव परा शक्तिरूपादानम् । सा च समवायतः शिवसामरस्यावस्थितेः संक्षुब्धा विश्वजगजननानुगुणा किंचिदुच्छूनताकल्पा समनाभूमिमाश्रितवती । यथा

सूर्यो निमित्तकारणं, यथा मणेः क्रिया उपादानमर्थात् वह्निजनने इति दृष्टान्तः । शिवशक्ति-सामरस्यमेव स्वानतिरिक्तमपि अतिरिक्तमेव इदं

‘ स्वशक्तिप्रचयोऽस्य विश्वम् । ’(३।३०)

इति शिवसूत्रादिष्टनीत्या जगदुन्मीलयति, न तु व्यतिरिक्तं किमपि अपेक्षते, प्रयोजनाभिलापेन वा केनचित्प्रवर्तते । एतावतैव च सूर्यकान्तादिना सह दृष्टान्तदार्ढान्तिकभावः, नतु सर्वसर्विकाया येन सूर्यादिवत् भेदो जाग्यं वा शिवशक्त्योः स्यात् ॥

तदेव स्फुटयति

यथार्करश्मिसंयोगा-
त्सूर्यकान्तो मणिर्महान् ॥५१॥

तेजः प्रकिरतेऽत्यर्थ-
सुभयोर्नैव कामिता ।

अयस्कान्तमणिं दृष्टा
लोहः प्रकुरुते क्रियाम् ॥५२॥

उभयोर्नेव कामोऽस्ति

निमित्तं तु तथा शिवः ।

उभयोरिति अर्कसूर्यकान्तयोः । क्रियामिति स्पन्दनात्मिकाम् । उभयोरिति अयोऽयस्कान्तयोः । निमित्तं संनिधिमात्रेण स्वशक्तिं एव विश्वमुन्मीलयति ॥

ननु अहेतूनां देशकालप्रकृतिनियमायोगादवश्यं सूर्यकान्तादेर्नियामकः कश्चिदास्ति । सत्यमस्ति, किन्तु असौ

सूक्ष्मत्वान्नोपलभ्येत

यस्तयोस्तु प्रचोदकः ॥ ५३ ॥

परमेशः इत्यर्थः । सूक्ष्मत्वादिति अवेद्यत्वात् ॥ ५३ ॥

युक्तं च एतत् यतः

तादृकसर्वस्य जगतो

नानुभूतं तु कारणम् ।

यदि तु विश्वकारणं परमेशोऽनुभूयेत, स एव सूर्यकान्तादेरपि प्रचोदको निरूप्येत; न तु असावनुभूयते अनुभवित्रेकरूपत्वात् ॥

सूर्यो निमित्तकारणं, यथा मणेः क्रिया उपादानमर्थात् वह्निजनने इति हृष्टान्तः । शिवशक्ति-सामरस्यमेव स्वानतिरिक्तमपि अतिरिक्तमेव इदं

‘स्वशक्तिप्रचयोऽस्य विश्वम् ।’(३।३०)

इति शिवसूत्रादिष्टनीत्या जगदुन्मीलयति, न तु व्यतिरिक्तं किमपि अपेक्षते, प्रयोजनाभिलापेन वा केनचित्प्रवर्तते । एतावतैव च सूर्यकान्तादिना सह हृष्टान्तदाष्टान्तिकभावः, नतु सर्वसर्विकया येन सूर्यादिवत् भेदो जाग्यं वा शिवशक्त्योः स्यात् ॥

तदेव स्फुटयति

यथार्करश्मिसंयोगा-
त्सूर्यकान्तो मणिर्महान् ॥५१॥

तेजः प्रकिरतेऽत्यर्थ-
मुभयोर्नैव कामिता ।

अयस्कान्तमणिं हृष्टा
लोहः प्रकुरुते क्रियाम् ॥५२॥

उभयोर्नेव कामोऽस्ति

निमित्तं तु तथा शिवः ।

उभयोरिति अर्कसूर्यकान्तयोः । क्रियामिति स्पन्दनात्मिकाम् । उभयोरिति अयोऽयस्कान्तयोः । निमित्तं संनिधिमात्रेण स्वशक्तिं एव विश्वमुन्मीलयति ॥

ननु अहेतूनां देशकालप्रकृतिनियमायोगादवश्यं सूर्यकान्तादेर्नियामकः कश्चिदस्ति । सत्यमस्ति, किन्तु असौ

सूक्ष्मत्वान्नोपलभ्येत

यस्तयोस्तु प्रचोदकः ॥ ५३ ॥

परमेशः इत्यर्थः । सूक्ष्मत्वादिति अवेद्यत्वात् ॥ ५३ ॥

युक्तं च एतत् यतः

तादृकसर्वस्य जगतो

नानुभूतं तु कारणम् ।

यदि तु विश्वकारणं परमेशोऽनुभूयेत, स एव सूर्यकान्तादेरपि प्रचोदको निरूप्येत; न तु असावनुभूयते अनुभवित्रेकरूपत्वात् ॥

ननु च

‘न हि ज्ञानाद्वते भावाः केनचिद्विषयीकृताः ।

ज्ञानं ज्ञेयात्मतां यातमेतस्मादवसीयते ॥’

इति कालिकाक्रमोक्तनीत्या चिच्छक्तिरेव विश्वस्य अवभासने हेतुरनुभूयते क्रियाशक्तिरिव निर्माणे, तत् कथमुक्तं ‘नानुभूतं तु कारणम्’ इति । सत्यं बहिः प्रसरन्ती शक्तिर्विश्वावभासकतया अनुभूयते, आन्तरं तु विश्वकारणं शिवशक्तिसामरस्यमुक्तयुक्तेर्न परिच्छेत्तुं शक्यमित्याह

उपादानं तु सा शक्तिः

सर्वत्रैव विभाव्यते ॥ ५४ ॥

यथा सर्वं सुनिष्पन्नं

क्रियाशक्त्या प्रदृश्यते ।

क्षोभ्यक्षोभकभावस्तु

प्रत्यक्षो नैव कस्यचित् ॥ ५५ ॥

संक्षुब्धं समवायात्तु

कारणं तद्विदुर्बुधाः ।

विभाव्यते स्फुटमनुभूयते । अत्रैव यथेत्यनेन
दृष्टान्तः । सर्वमिति घटपटादि । क्षोभ्यक्षो-
भकभावः शिवशक्तयोः सर्गाद्याभासनोचित
आद्यः स्पन्दः । तदेवच समवायादिति साम-
रस्यात् संक्षुब्धमिति सर्गाद्याभासनौचित्येन
स्फुरत् । बुधाः श्रीकण्ठानन्तेशसदाशिवाद्याः ।
कार्यते स्वशक्तया आभास्यते अनेन विश्वमिति
कृत्वा कारणं कर्तुं विदुः समावेशेन साक्षात्कु-
र्वन्ति । तदुक्तं श्रीस्वच्छन्दे

‘अकामात्स सृजेत्सर्वं जगत्स्थावरजङ्गमम् ।
स्वतेजसा वरारोहे व्योम संक्षोभ्य लीलया ॥
उपादानं तु तत्पोक्तं संक्षुब्धं समवायतः ।’ (११४)

इति । श्रीश्रीकण्ठ्यामपि

‘प्रवर्ततेश्वरात्सर्वम्……… ।’

इति ॥

इहापि एतदेव

अकामतः सृजेत्सर्वं

शक्तया सर्वं चराचरम् ॥५६॥

परिपूर्णतया न अस्य कामः फलाभिलाषः
कश्चिदिति अकामात् शक्तयेति स्वस्वातन्त्र्या-

देव, न तु भेदे श्वरवं पादानाय पेक्षया । यथोक्तं
 ‘उपादानं तु सा शक्तिरिति सर्वं चराचरम् ।
 इति । अचरमिव चरमपि जीवजातं रुद्रक्षेत्र-
 शरूपं सर्वं भगवान्सृजति स्वरूपगोपनावै-
 चित्र्येण भासयति, न तु अनादिसिद्धं तदित्या-
 शयः ॥ ५६ ॥

एतत् प्रकृते योजयति
 एव मुक्तेन विधिना
 मत्राः सर्वे त्रितत्त्वजाः ।

शिवाख्याः शक्तिरूपाश्च
 तथैवात्मस्वरूपकाः ॥ ५७ ॥

त्रिस्वभावाः समुद्दिष्टाः
 सर्वत्र बलशालिनः ।
 भवन्ति सर्वदाः सर्वे
 सर्वगाः सर्वरूपिणः ॥ ५८ ॥

यत उक्तदृशा परमशिव एव स्वभित्तौ स्वश-
 क्त्या विश्वमाभासयति, ततो मत्राद्विषु शिवा-
 दितत्वेषु जायन्ते शिवाद्याख्याः शिवादिस्वभा-

वाश्च तथैव सर्वसामर्थ्यादियुक्ताः, नतु यथा
मुग्धधियः

‘एकः शिवोऽविकारी तच्छक्तिश्चाप्यतो न तौ शक्तौ ।
बहुधा स्थातुं यद्वा चैतन्यविनाकृतौ विकारित्वात् ॥’ना०का०१६
इति शिवस्वातन्त्र्यमपरामृश्य अणवपेक्षत्वमेव
मन्त्राणामाहुः ॥ ५८ ॥

एतत् वितत्य स्फुटयति

शिवो ह्यनादिमान्धाम

शाश्वतः प्रथमोऽचलः ।

एतत् प्रागेव व्याकृतप्रायम् ॥

स च

इच्छ्या च यदा देवि

प्रसरत्यविलम्बितः ॥ ५९ ॥

तदा च अस्य इच्छाख्या

सा शक्तिः परमा सूक्ष्मा

उन्मना शिवरूपिणी ।

मन उत्कम्य गता अनवच्छिन्नस्वप्रकाश-

स्फुरत्ता ॥

एषैव च

अस्तित्वमात्रमात्मानं
 क्षोभ्यं क्षोभयते सदा ॥ ६० ॥

समनासौ विनिर्दिष्टा
 शक्तिः सर्वाध्ववर्तिनी ।

क्रोडीकरोति या विश्वं
 संहृत्य सृजते पुनः ॥ ६१ ॥

अस्तित्वमात्रं प्रकाशात्ममहासत्तारूपम्,
 अतः क्षोभ्यं समस्तसूत्रणासहिष्णुमात्मानं
 यदा शक्तिः क्षोभयते शून्यातिशून्यादिधरान्त-
 समग्रजगदासूत्रणात्मना स्फुरति, तदा परप्रमा-
 तृपदावरूढा आसूत्रिताशेषमन्तव्यमननमात्र-
 रूपत्वात् समनेति उक्ता; अत एव सर्वाध्वनि
 वर्तते प्रथमोल्लेखकल्पतया स्फुरति, अतश्च
 विश्वं क्रोडीकरोति । अयं च अस्य क्रोडीकारः-
 यदेतत् संहृत्य स्वाभेदात्मना निमज्जनेन शून्या-
 भासतया आभास्य सृजति इदन्तया प्रथयति
 गर्भीकृताशेषविश्वसृष्टिसंहारप्रपञ्चमहासृष्टिश-
 क्तिरूपतया स्फुरतीत्यर्थः । एतदेव पुनः-

शब्देन व्योतितं पुनः पुनः संहृत्य सृजतीति
यावत् । संहृत्येत्यनेन च शून्यातिशून्यात्मव्या-
पिनी भूरुक्ता, सृजतीत्यनेन तु शक्तिभूमिः ॥६१॥

यदाह

कुण्डलाख्या महाशक्ति-
स्तृतीयाप्युपचर्यते ।

कुण्डलाख्येत्यनेन अन्तःशून्यबहिष्कृतपार-
वद्यात्मताख्यापनेन व्यापिनी अत्र क्रोडीकृतेति
दर्शितम् । उपचर्यते सैव इत्थं व्यवह्रियते ॥

याच एषा उन्मनाख्या शक्तिः समस्तभा-
वाभावासूत्रणात् भावाभावसामान्यावभासा-
त्मसमनाव्यापिनीशक्तिरूपतया स्फुरिता, सैव
वाच्यवाच्यकात्मशक्तरूपं विश्रमविभासयिषुः
क्रोडीकृतवाच्यस्पन्दवाचकसामान्यनादरूपतया
प्रथमं स्पन्दते इत्याह

ध्वनिरूपो यदा स्फोट-
स्त्वदृष्टाच्छविग्रहात् ॥६२॥
प्रसरत्यतिवेगेन
ध्वनिनापूरयञ्जगत् ।

स नादो देवदेवेशः
प्रोक्तश्चैव सदाशिवः ॥ ६३ ॥

स्फुरति अभिव्यज्यते अस्मात् विश्वः शब्द-
ग्रामः इति स्फोटः शब्दब्रह्म, अत एव ध्वनि-
रूपः शब्दनस्वभावः, अद्वृष्टादिति अनाकृतेर्द्वृष्टे-
करूपात् परनादामर्शात्मनः प्रकाशानन्दघनात्
शिवस्वरूपादतिवेगेन अव्युच्छिन्नद्रुतनदीघोष-
वत् प्रसरति । कीदृक् । ध्वनिना घण्टानुरणन-
रूपेण नादान्तेन जगत् विश्वमापूरयन् आमर्श-
नेन आत्मसात्कुर्वन् । स एव नादभद्रारकोऽ-
कृतकाहन्तेदन्तासामानाधिकरण्यविमर्शात्मक-
परचित्प्रकाशरूपः इति नादः सदाशिवः इति
सामानाधिकरण्योक्तेराशयः । प्रसरीत्युक्तया पर-
वाक्शक्तिरेव पारमेश्वरी इयं स्फुरतीति आदि-
शति । अत्र च नादान्तोऽपि अनुप्रविष्टः ॥६३॥

अथ

ध्वनिरध्वगतो यत्र
विश्राम्यत्यनिसोधितः ।

निरोधिनीति विख्याता

सर्वदेवनिरोधिका ॥ ६४ ॥

अध्वगतोऽशेषव्यापकोऽनिरोधितोऽनाहतो
नादभट्टारको यत्र विश्राम्यति स्वव्याप्तिनिमज्ज-
नेन अधरव्याप्तिमुन्मज्जयति, सा निरोधिकाख्या
मन्त्रकला विख्याता । कीदृशी । सर्वेषां ब्रह्मादि-
देवानां निरोधिका ऊर्ध्वव्याप्त्या धारिका । यथोक्तं
श्रीस्वच्छन्दे

‘निरोधयति या देवान्ब्रह्मादीश सुराधिपे ।

निरोधिकेति साख्याता……… ॥’(१०१२२३)

इति ॥ ६४ ॥

परमशिवाभेदाख्यातिरेव ब्रह्मादेनिरोध इ-
त्याह

निरुद्धस्य महेशत्व-

महिमा न प्रवर्तते ।

अतश्च अभेदाख्यात्यैव तत्रस्थानां नानात्व-
मित्याह

असंख्यातास्तु कोट्यो वै

मन्त्राणां तत्र संस्थिताः ॥६५॥

किंच

लभन्ते तत्प्रविष्टा वै

ये तत् निरोधिकापदं प्रविष्टा योगिनः, ते
तदेव लभन्ते न ऊर्ध्वमभेदव्याप्तिम् । तदिति
आवृत्त्या योज्यम् ॥

या च इयं ध्वनिमात्रात्मनादान्तव्याप्तिनि-
रोधिकाख्या मान्त्री कला

स विन्दुश्चेश्वरः स्मृतः ।

परैव शक्तिरिच्छाशक्तिव्याप्त्या समनातः
शक्त्यन्तं पदमुन्मील्य ज्ञानशक्तिव्याप्त्या शक्ति-
प्राधान्यमुन्मीलयन्ती समस्तवाचकाभेदिना-
दामर्शमयतां ध्वनिमात्रात्मनादान्तव्याप्त्या-
भासितां निरुद्ध्य समग्रवाच्याभेदप्रकाशरूपां
स्फुटेदन्ताहन्तैव्यविमर्शात्मेश्वररूपविन्द्रात्मतां
गृह्णाति ॥

न च निरोधिकापदाभासनसमनन्तरमेव वि-
न्द्रात्मतां गृह्णाति, अपितु मध्ये

यदा शिवामृतं मूर्ध्नि

पतति सृष्टिकारणम् ॥ ६६ ॥

आप्यायस्तु भवेत्तेन
सोऽर्धचन्द्रं इति स्मृतः ।

विमर्शप्रवणनादकलावाच्यसंहारप्रधाना स्व-
सत्तानिरोधेन निरोधिनीपदं श्रित्वा समस्त-
वाच्याभेदवेदनात्मबिन्दुदशां सिस्त्वभुः प्रथमं
किंचिदुन्मज्जद्वाच्यप्रधानामर्धचन्द्रदशां श्रय-
तीति तात्पर्यम् । पदार्थस्तु शिवस्य नादा-
त्मनः सदाशिवनाथस्य संबन्धि अमृतं स्फुटे-
दन्ताभासात्म स्तृष्टिवीर्यं स्तृष्टव्यस्य विश्वसत्ता-
त्मनो बिन्दोर्मूर्ध्नि पतति बिन्दूदयात् प्रथम-
मुनिमिषति यदा, तदा स मन्त्रावयवोऽर्धचन्द्रं
इति उच्यते, यतस्तेन आप्यायो भवेत् तज्ज्ञमि-
कारूढस्य पूर्णचन्द्राकारा स्तृष्टी बिन्द्रात्मा क्रि-
याशक्तिदशा उदयते ॥

एष च अर्धेन्दुर्बिन्दुपदादूर्ध्वमारोहतां

संहारः सर्वभूतानां

नादादधोऽवरोहतां तु

स्तृष्टिकारणमेव च ॥ ६७ ॥

तदित्थं बिन्द्रात्मक्रियाशक्तौ स्फुटीभूतायां

पृथग्भूतवाच्यवाचकमात्रदशादर्शनाय आह
मकारो ह्यत्र वै रुद्रो
वर्णसंघट उत्तमः ।

एष विन्दुः पृथग्भावमवभासयन् प्रथमं
मायाश्रयपुमामर्शीमकाररूपेण भवति । अत्र च
रुद्रोऽधिष्ठातेति शेषः । एष च मकारः प्रस्तुत-
प्रणवापेक्षया अकारोकाराभ्यां, मन्त्रान्तरापेक्षया
तु वर्णान्तरेभ्योऽपि उत्तम उत्कृष्टोऽतिशयेन
उद्भवत ऊर्ध्ववर्ती च वर्णानां संघटो विश्रान्ति-
स्थानं पिण्डाक्षरसंबन्धिनो हि वर्णास्तत्तत्त्ववा-
चकतां भजमाना यावत् न मायाग्रंथ्युद्भेदिषु-
तोच्चारमकारध्वनिरूपतामाविष्टाः, तावत् न वि-
श्वेद्याविभेदिवेदनात्मविन्दुव्यासिमाविशन्ति;
प्लुतान्तं च दीर्घद्वस्वतद्वर्णनीयवाच्यसत्ता अ-
स्तीत्यपिच वर्णसंघटः ॥

इत्थं च पूर्वोक्ता शक्तिर्मायाग्रन्थ्याश्रयमका-
रात्ममन्त्रावयवरूपतामपन्ना विश्वजगदात्मतया
यदा स्थितिं च लभते
स्वोन्मुखं सृष्टिकारणम् ॥६८॥

प्रतिष्ठारब्य उकारस्तु विष्णुः साक्षद्वत्यसौ ।

स्वोन्मुखमिति स्वत्र संविद्रूपे उन्मुखं कृत्वा
प्रमाणप्रधानत्वात् स्थितिदशायाः प्रमाणस्य
च ज्ञेयाच्छुरितसंविद्रूपत्वादेवमुक्तम्, अत एव
सृष्टेमेयप्रधानाया दशायाः कारणः प्रमाण-
रूपसंविदन्तर्वर्तिन एव हि आभासाः पृथग्विमृ-
श्यमानाः प्रमेयतया सृज्यन्ते । अत्र च
‘मत्स्यबलनसंयोगाद्वलके भीनमाश्रिता ।’

इति श्रीमीनकुलोक्तदशा पूर्वापरकोट्योदोलनेन
गलकोटरे कृतपदा संविदुन्मिषनमेयात्मको-
कारामर्शरूपा उकारारब्यो मन्त्रावयव उच्यते ।
सच प्रतिष्ठायां गर्भीकृतावादिप्रकृत्यन्तत्रयो-
विंशतितत्वायां प्रतिष्ठाकलारब्यायां संख्यानं
प्रथा यस्य, अत एव तत्पदाधिष्ठातृस्थितिसं-
विन्मयविष्णुभट्टारकामर्शित्वात् साक्षात् विष्णुः ।
एवं तां वदन् मकारकलायाः संहारदशाप्रा-
धान्यं गर्भीकृतपुमादिमायान्ततत्त्वसप्तकं वि-
द्याकलाव्यासिरित्यादि अनुमन्तव्यमिति शि-
क्षयति ॥

अथ कण्ठादवरुद्धा हृत्पद्मप्राप्तायां संविदि
 निवृत्तिस्तु यदा सर्वं
 निष्पन्नं प्रणवं विभुः ॥ ६९ ॥
 अकाराख्यं परं धाम
 ब्रह्मा स कमलासनः ।

पृथ्व्यन्ततत्त्वसर्गनिवृत्तोर्निवृत्तिः । अतश्च अव-
 रोहक्रमेण एतदन्तत्वात् प्रणवस्य अकार आ
 समन्तात् ख्यानं यस्य तदकाराख्यं परं धाम ।
 प्रकर्षेण नूयते स्तूयते अभेदेन विमृश्यते अने-
 न परं धामेति कृत्वा प्रणवैकदेशोऽपि अकारः
 ‘प्रदेशोऽपि ब्रह्मणः सार्वरूप्यमनतिक्रान्तः ।’

इति स्थित्या प्रणवपरधाम सामानाधिकरण्येन
 निर्दिष्टम् । यच्च एतदकारात्मरूपं, तत् ब्रह्म-
 रूपवाचित्वात् सृष्टिप्रधानसंविदामर्शित्वात् हृ-
 त्कमलकर्णिकारूढत्वाच्च ब्रह्मा कमलासन इति
 च उच्यते । द्वादशान्तवत् हृदोऽपि पूर्णसंवि-
 त्वात् परधामेति उचितैव उक्तिः ॥

तदित्थं

मन्त्रसृष्टिर्भवेदेषा

शिवस्य परमात्मनः ॥ ७० ॥

‘शिवो हनादिमान् । . . . . ।’ (५९)
इत्यतः प्रभृति

‘कुण्डलाख्या महाशक्तिः । . . . . ।’ (६२)
इत्यन्तं शिवतत्त्वरूपतया, नादान्तात् विन्दून्तं
शक्तितत्त्वरूपतया, मकारादकारान्तमात्मतत्त्वा-
त्मत्वेन मन्त्रस्त्रष्टिरूपका ॥ ७० ॥

एवं परोपक्रमपश्यन्तीवाक्प्रधानां प्रणवात्म-
महामन्त्रस्त्रष्टिमुक्त्वा, मध्यमाप्राधान्येन मातृ-
कास्त्रष्टिमाह

ततोऽष्टविधभेदेन
पञ्चाशद्वर्णरूपिणी ।
ज्ञानशक्तिः परा सूक्ष्मा
मातृकां तां विदुर्बुधाः ॥७१॥

वर्गभेदादष्टविधात्वं, वर्ग्यभेदात्तु पञ्चाशद्वर्णरूपत्वं
भेदप्रधानतया च अस्य वाक्प्रधानता मन्त्रव्या ।
एवमपि समग्रवाच्यवाच्यक्रोडीकारात् परा पू-
र्णा वैखरीजन्मश्रोत्रग्राह्यवर्णवैलक्षण्यात् सूक्ष्मा
विश्ववाच्यवाच्यक्रोडीकारात् हेतुत्वादज्ञाता माता मा-
तृका । बुधाः

‘मातृकाचक्रसंबोधः ।’ (२७)

इति शिवसूत्रस्थित्या मातृकाज्ञानशालिनः ॥

किंच एषा भगवती अभेदप्रधानतया परावांग्रूपा सती

सा योनिः सर्वमन्त्राणां
सर्वत्रारणिवत्स्थिता ।

तदेवं सृष्टिक्रमस्य प्रस्तुतत्वात् यद्यपि प्रणवस्य व्याप्तिः प्रातिलोम्येन उक्ता, तथापि आनुलोम्येन हृत्तो द्वादशान्तं भेददशासंहारक्रमेण ‘गृह्णाति प्रणवः सर्वं कलाभिः कलयेच्छिवम् ।’ (२२१४)
इति,

‘अकारश्च उकारश्च . . . . ।’ (२२२१)

इति वक्ष्यमाणस्थित्या तमुच्चार्य द्वादशान्तात् हृदन्तमुक्तयुक्त्या तत्तस्थानपरिशीलनेन अवरोहतः शिवामृतेन विश्वमाप्नाव्य अशेषक्रोडीकारिमातृकाप्रसरप्रथमाङ्गुरकल्पाकारविमर्शादनुत्तरां भूमिं सृष्टा परामृतसेकसंस्कारत आपादितमहायज्ञाहुतियोग्यभावं तदेव विश्रं द्वितीयबीजोच्चारामर्शेन परधान्ति हुत्वा अग्नीषोमात्मनि ऊर्ध्वाधरसमग्रसृष्टिसंहारसामरस्यसतत्वे

उन्मनापरमशिवाभेदसये प्रकाशानन्दस्वरूपे
स्वधाम्नि तृतीयबीजे स्थित्या विश्राम्येदित्याह

जुहोति वीर्यमतुल-

ममृतं सृष्टिसंयुतम् ॥ ७२ ॥

पादद्वयेन बीजद्वयवीर्यमत्र आसूत्रितम् ॥७२

यत एवं

तेनासौ देवदेवेशो

ह्यमृतेशः परापरः ।

असाविति इहत्यमन्त्रराजः । परश्च अपरश्च
परापरश्चेति तत्रेण वैश्वात्म्यमस्य उक्तम् ॥

किंच

मृत्योरुत्तारयेद्यस्मा-

न्मृत्युजित्तेन चोच्यते ॥ ७३ ॥

भरणात्प्रक्रियापण्डानां

स भैरव इति स्मृतः ।

प्रक्रियायां पुरतत्त्वादिपरिपाद्यामण्डानि ब्र-
ह्मप्रकृतिमायाशत्त्यण्डानि, तेषां भरणात् स्वा-
त्मसात्कारात् ॥

एवमिहत्यमन्ननाथस्य अमृतेशादिरूपतां नि-
रुच्य प्रकृतानां सर्वमन्नाणां त्रितत्त्वात्मतां
प्रस्तुतां निर्वाहयितुमुपक्रमते

एवमाद्याः स्मृता मन्त्राः

सर्वे ह्यमिततेजसः ॥ ७४ ॥

अधिकारं प्रकुर्वन्ति

सर्वस्य जगतः प्रिये ।

मोचयन्ति च संसारा-

द्योजयन्ति परे शिवे ॥ ७५ ॥

मननत्राणधर्मित्वा-

तेन मन्त्रा इति स्मृताः ।

एवंशब्दः प्रोक्तमन्ननाथं तद्वीर्यं च आमृ-
शति । तेन प्रोक्ता अमृतेशाद्याः प्राङ्मनिरूपि-
तनीत्या च तद्वीर्यप्रधानाः सर्वे मन्त्राः अमृतम-
विनाशि परामृतसारं च तेजो येषाम्, अत एव
चित्प्रकाशात्मत्वादधिकारं सृष्ट्यादि जगतः
कुर्वन्ति, मुख्यतस्तु पाशमोचनशिवत्वव्यक्त्या-
त्मानुग्रहकृतोऽतश्च निरुक्तस्थित्या मननत्राण-
धर्मयोगात् मन्त्रा उच्यन्ते ॥

यत एवं

तस्मात्सर्वगता मन्त्राः
सर्वदास्ते त्रितत्त्वजाः ॥७६॥

शिवशक्त्यात्मरूपास्तु
नित्यानुग्रहशालिनः ।

क्षेत्रज्ञवद्वच्छेदाभावात् सर्वगता व्यापकाः,
विज्ञानाकलवत् कर्तृत्वातिरोभूतेः सर्वदाः, नि-
त्यानुग्रहशालिनश्च शिवशक्त्यात्मरूपत्वात् त्रिषु
तत्त्वेषु जायन्ते अभिव्यज्यन्ते ॥

किंच

शिवशक्तिप्रभावाश्च
शिवदाशिवहारकाः ॥ ७७ ॥

निग्रहानुग्रहकृतः शिवदाशिवहारकाश्चेति
विशेषणसमासः ॥ ७७ ॥

योगिज्ञानिनां तु

ज्ञातमात्रा हि फलदा
भोगमोक्षप्रदायिनः ।

मन्त्राणां शिवशक्त्यात्मरूपत्वं विभागेन

प्रथयति

यत्तेषां सर्ववेदित्वं

सर्वशक्तित्वमेव च ॥ ७८ ॥

तच्छिवत्वं समाख्यातं

सर्वशक्तित्वं वैश्वात्म्यात् ॥

शक्तित्वं सर्वकर्तृता ।

शक्यते येनोति शक्तिः स्वातन्त्र्यम् ॥

तदेव स्फुरयति

सर्वानुग्रहकर्तृत्वं

सर्वत्र फलदायकम् ॥ ७९ ॥

सर्वत्र तत्र तत्र तत्त्वादौ फलप्रदत्वमिति
भावप्रधानो निर्देशः ॥ ७९ ॥

आत्मत्वं तत्स्वरूपं तु

त्रिविधं साधनं स्मृतम् ।

मन्त्रो ध्यानं तथा मुद्रा

यत् स्वरूपं यस्य साधनस्य मन्त्रदेवताराध-
नस्य, तत् प्राणबुद्धिदेहाश्रयमन्त्रोच्चारध्यानमुद्रो-
पायत्वात् त्रिविधं मन्त्राणामात्मत्वमणुत्वम् ।

यथोक्तम् ।

‘ उच्चारकरणध्यान…………… । ’ (२२१)

इत्यादि श्रीपूर्वे ॥

तत्र एतत् त्रिविधं

साधनं शास्त्रचोदितम् ॥८०॥

एतत्र त्रयं प्रपञ्चतो दर्शयति

दीक्षामण्डलसंस्कारं

यजनं जपनं तथा ।

होमक्रिया तथा लेख्यं

ध्यानधारणयोः क्रिया ॥८१॥

मुद्राबन्धस्तथा योगो

यजनं तु क्रियैकता ।

दीक्षा च, मण्डलं च, संस्कारश्च अधिवासाद्यात्मेति समाहारः । लेख्यं यन्नम् । एतदन्तो मन्त्रस्य प्रपञ्चः । धारणा ध्यानप्रपञ्चः । मुद्राबन्धश्चित्तैकाद्यात्मयोगाय, योगो योजनायै पर्यवस्थतीत्येतत् मुद्राप्रपञ्चत्वेन उक्तम् । क्रियैकता मन्त्रसंधाननाडीसंधानपरमीकरणरूपा त्रितयस्य अपि प्रपञ्चः ॥

इत्थं मन्त्राणां त्रितत्त्वमयत्वमुपपाद्य उपसंहरति
 एवं मन्त्राः समाख्याताः
 सर्वत्रैवाधिकारिणः ॥ ८२ ॥
 तत्त्वत्रयानुसारेण भोगमोक्षयोभींगे चेति
 शिवम् ॥

समुच्चाराद्बासेः परमपदविश्रान्तिवशतो
 दद्भुक्ति मुक्ति द्रयमपि यदद्वैतमसमम् ।
 जगत्त्राणान्नेत्रं निखिलमनुचक्रप्रभु परं
 त्रितत्त्वात्मैशं तज्जयति परबोधामृतमयम् ॥

इति श्रीनेत्रोदयोते एकविंशोऽधिकारः ॥ २१ ॥

अथ

श्रीनेत्रतन्त्रे

श्रीक्षेमराजकृतोदयोतोपते

—♦—
 द्वाविंशोऽधिकारः ।

द्रयध्वंसि सफुर्जत्परतरस्वधासारविसरै-
 निषिद्ध्याशेषं यत् परशिवहुताशे विसृजति ।
 प्रकाशानन्दैक्यसफुरणमयमाभासयति च
 स्तुमः शार्व नेत्रं निखिलमनुनाथं किमपि तत् ।

पूर्वाधिकारोपक्रान्तमपि मध्येऽनन्तप्रमेय-
 व्यामिश्रीभूतं मन्त्रतत्त्वं निगमयितुं श्रीदेव्युवाच
 असंख्यातास्तु कोट्यो वै
 मन्त्राणामभितौजसाम् ।
 उक्ता देवेन सर्वज्ञाः
 सर्वगाः सर्वदाः शुभाः ॥ १ ॥
 सर्वाः सर्वेश्वराः शस्ताः
 सर्वत्रैवाधिकारिकाः ।
 तासामेव हि सर्वासां
 कथमभ्यधिको बली ॥ २ ॥
 मन्त्रराट् परमेश्वानः
 कथं मृत्युञ्जयः परः ।
 संशयो मे समुत्पन्नो
 हृदि देव वद् स्व मे ॥ ३ ॥
 पूर्वोक्तमन्त्रसद्भावो
 हृतो देवेन मे कथम् ।
 तदद्य श्रोतुमिच्छामि
 परं कौतूहलं हि मे ॥ ४ ॥

हे हृदिदेव हृदयेश्वर स्व आत्मन् सर्वा
 मन्त्रकोट्यः प्राय एतन्मन्त्रन्यूनाधिकमाहात्म्यात्
 शास्त्रेषु तथा उक्ताः, ततः कथमयं मन्त्रराजोऽभ्य-
 धिकः इत्ययं मे संशयो जातो यतः, तस्मात् वद
 निर्णयवाक्यं ब्रूहि यतः पूर्वोक्तमेव मन्त्रसङ्गावं
 बह्वधिकारोक्तं नानाप्रमेयोक्तिशवलीकृतत्वादप-
 हृतमिव सारग्राहिण्या धिया अधिगन्तुमिच्छा-
 मि । अत्र अर्थे सर्वसाररूपे अतीव मे कौतुक-
 मिति ॥ ४ ॥

देव्या पृष्ठो भैरव उवाच
 श्रूयतां संप्रवक्ष्यामि
 संशयं ते हृदि स्थितम् ।

संप्रवचनं निर्णयः ॥

तदाह

मन्त्रकोट्यो ह्यसंख्याताः
 सर्वाः सर्वाधिकारिकाः ॥ ५ ॥

शिवशक्तिप्रभावाश्च
 सर्वशक्तिसमन्विताः ।

भोगमोक्षप्रदाः सर्वाः
स्वशक्तिवलवृंहिताः ॥ ६ ॥

स्वस्य शिवरूपस्य आत्मनो यत् शक्तिबलं
स्वातन्त्र्यमाहात्म्यं तेन वृंहिताः यद्यपि, तथापि
अस्य मन्त्रनाथस्य अस्ति विशेषः इति उप-
क्रमते वकुं

किंतु देवः परः शान्तो
ह्यप्रमेयगुणान्वितः ।

शिवः सर्वात्मकः शुद्धो
भावग्राह्यो ह्यनुत्तमः ॥ ७ ॥
आश्रयः परमस्तेषां
व्यापकः परमेश्वरः ।

देवो योतनादिसतत्वः, परोऽनुत्तरः, शान्तो
द्वैतोपशमात्, अप्रमेया गुणाः अभेदसर्वज्ञत्वा-
द्यस्तैरन्वितः, सर्वात्मकः क्रोडीकृतद्वैताद्वैत-
परमाद्वैतरूपः, शुद्धो विश्वैकात्म्येऽपि अनावृतः,
भावग्राह्यश्रिद्धनत्वेन स्वप्रकाशस्तेषामिति म-
न्त्राणां तेनैव तथा वैचित्र्येण अवभासितानामा-
श्रयः परप्रकाशभित्तिमयः परम इति यद्यपि

प्रोक्तदृशा शक्तिरपि एषामाश्रयस्तथापि प्रकृ-
ष्टोऽयं तस्या अपि शक्तेर्विश्रान्तिधामेत्यर्थः;
अत एव व्यापकः परमेश्वरस्तत्त्वमन्मन्मावभा-
सनतत्संयोजनवियोजनादिस्वतत्रः, अत एव
त विद्यते अन्यदुक्तमं यस्मात्ताहगयमिहत्यमहा-
सामान्यात्मपूर्वोपक्रान्तसर्ववीर्यसाररूपो मन्म-
नाथ इत्यर्थः । निर्णीतप्रायं च एतत् प्रागेव ॥

अतश्च

तदिच्छया समुत्पन्ना-
स्तच्छक्तया संप्रचोदिताः ॥८॥
भवन्ति सफलाः सर्वे
सर्वत्रैवाधिकारिणः ।

तस्य शक्तया स्वातन्त्र्यस्फुरत्तया सम्यक्प्र-
चोदिताः अनुग्रहादौ नियुक्ताः; अतश्च सर्वत्र
अधिकारिणो मन्माः फलदा भवन्त्येव । एवो
भिन्नक्रमः ॥

यद्यपि शिवशक्तया सर्वमन्मा जनिता नियु-
क्ताश्च, तथापि अस्य अन्येभ्यो महान् विशेष
इति प्रस्तुतं निर्वाहयति

यदेतत्परमं धाम
 सर्वेषामालयः शिवः ॥ ९ ॥
 अस्मादेव समुत्पन्ना
 मन्त्राश्वामोघशक्तयः ।

प्रथमाधिकारात् प्रभृति चिदानन्दात्ममहा-
 सामान्यं यदेतत् मृत्युजिद्रूपं परं धाम शक्तं,
 तदेव शिवात्मकं विश्वस्य आश्रयश्चिद्ग्रित्यात्मतां
 विना कस्यापि अप्रकाशात् । अस्मादेव, नतु
 अन्यत एव तदन्यस्य अप्रकाशमानत्वेन अभा-
 वात् मन्त्राश्वेति चकारात् मायादिविश्वमस्मा-
 देतदधिष्ठानादेव च अमोघशक्तयो मन्त्रा इति
 भिन्नक्रमोऽपि ॥

युक्तं च तत् यतः

नित्यो नियामको ह्येषां
 नेतारं निरुपष्टवः ॥ १० ॥
 निष्प्रपञ्चो निराभास-
 स्त्रायकस्तारणः शिवः ।
 त्राणं करोति सर्वेषां
 तारणं त्रस्तचेतसाम् ॥ ११ ॥

नियतं भवः सर्वदिक्षालाक्रान्तिकृत् तद-
परामृष्टश्च, एषां मन्त्राणां नियामको नियोक्ता,
अरं शीघ्रमिच्छामात्रादेव नेता बहिराभासकः
स्वात्मसात्कारकृच्च, अतश्च प्रधानभूतो नायकोऽ-
पि; अनुपस्थित इति आणवादिमलेभ्यो निष्क्रा-
न्तस्ते च निष्क्रान्ता यतः एवं निष्प्रपञ्चो निरा-
भासश्चेति योज्यम्, प्रपञ्चो जगद्वैचित्र्यम्,
आभासाः संकुचिताः प्रकाशाः; त्रायकः सर्व-
रक्षाकरस्तारणो मोचकोऽतश्च शिवः श्रेयो-
मयपरमशिवस्वरूपो मृत्युजिन्नाथः। एतदेव
त्राणमित्यर्धेन स्फुटीकृतं त्राणं रक्षा त्रस्त-
चेतसां संसारभीतानाम्। एतच्च अक्षरवर्णसा-
रूप्येण नेत्रनाथस्य निर्वचनम् ॥ ११ ॥

यदाह

नयते मोक्षभावं तु
तारयेन्महतो भयात् ।

नयनाच्च तथा त्राणा-

न्नेत्रमित्यभिधीयते ॥ १२ ॥

किंच एतत्

जीवनं सर्वभूतेषु
नेत्रभूतं प्रकीर्तितम् ।

यथा नेत्रं चक्षुर्भावप्रकाशकं, तथा इदं
चिन्नेत्रमशेषप्रकाशकत्वात् नेत्रभूतमिति उक्तम्;
अतः सर्वेषां जीवनम् । उक्तं च श्रीप्रत्यभिज्ञायां
‘ज्ञानं क्रिया च भूतानां जीवतां जीवनं मतम् ।’ (१११४)
इति ॥

तदित्थमयं नाथः

समस्तमन्त्रजातस्य

स्वामिवत्परमेश्वरः ॥ १३ ॥

निर्णीतं च एतत् प्रागेव ॥ १३ ॥

एवं सामान्यव्याप्त्या अस्य मन्त्रनाथस्य अन्य-
मन्त्रेभ्यो विशेषमुत्तवा अक्षरव्याप्त्या अपि आह-

प्रणवः प्राणिनां प्राणो

जीवनं संप्रतिष्ठितम् ।

गृह्णाति प्रणवः सर्वं

कलाभिः कलयेच्छिवम् ॥ १४ ॥

षट्कारं महाध्वानं

षट्कारणपदस्थितम् ।

जुहोति विद्यया सर्वं
 जुंकारेण प्रचोदितम् ॥ १५ ॥
 स्वरूपं यत्स्वसंवेद्यं
 सम्यक्संतृष्टिलक्षणम् ।
 सर्वामृतपदाधारं
 सविसर्गं परं शिवम् ॥ १६ ॥
 पूर्णं निरन्तरं तेन
 पूर्णाहुत्या तु पूर्णया ।
 स्वोच्चारा या स्वभावस्था
 स्वस्वरूपा च स्वोदिता ॥ १७ ॥
 इच्छाज्ञानक्रियारूपा
 सा चैका शक्तिरुत्तमा ।
 तया प्रकुरुते नित्यं
 शक्तिमान्स शिवः स्मृतः ॥ १८ ॥
 प्राणिनां सर्वजीवितां सर्वज्ञेयकार्यज्ञानकरण-
 प्रथमाभ्युपगमकल्पानाहृतपरामर्शात्मसामान्य-
 स्पन्दरूपः प्रणव एव प्राणस्तं विना ज्ञानक्रिया-
 घटनात् । एतस्मिन् हि सति तेषां जीवनं प्राणा-

पानादिप्रसरात्म सम्यक् प्रतिष्ठामेति, अन्यथा भग्नावायुवदप्रतिष्ठितमेव स्यात् । तदेवं-भूतोऽपि अयमन्तःकृतमशेषं वक्ष्यमाणाकारोकारादिकलाभिः सह स्वातन्त्र्यात् पृथगाभास्य ताभिरेव यद्गाति विमर्शयुक्त्या समनान्तमात्म-सात्करोति, शिवं च कलयेत् परावाग्वृत्या विमृशेत्, अथच कलयेदेकविंशाधिकारनिरूपितदृशा अवरोहकमेण हृदन्ते क्षिपेत् तत्परामृतसिक्कं विश्रं विदधीत । एवं शिवामृतसेक-सरसीकृतपुरतत्त्वादिरूपं षोढा अध्वानं ब्रह्मादि-शिवान्तकारणषट्पदावस्थितं स एव पूर्वोक्तप्रथमाभ्युपगमरूपः प्रणवो मध्यमन्त्राक्षरात्मना विद्यया वेदनप्रधानया शक्त्या प्रचोदितं मध्य-धामोर्ध्वारोहावरोहयुक्त्या जुहोति परधाममहानले क्षिपति । ततोऽपि पूर्वनिर्णीतस्वरूपादिशब्दवाच्यं यत् शिवं परमशिवाख्यं चिद्धनं धाम, सविसर्गमिति परस्वातन्त्र्यात्मोन्मनाशक्तिसमरसं तेन तृतीयबीजयुक्त्यवष्टम्भासादितेन शिवामृतरसेन या इच्छादिशक्तित्रयसामरस्यात्मा स्वोदिता स्वप्रकाशा स्वोच्चारा च पराहंविम-

र्शयुक्तया स्वस्मिन्नात्मीय एव स्वभावे, न तु
 इच्छाज्ञानादिशत्यात्मनि किंचित्संकुचिते, ति-
 ष्टन्ती स्वस्य आत्मनश्चिन्नाथस्य स्वरूपभूता एकै-
 व उत्तमा शक्तिः पराभद्वारिका; सैव पूर्यते परम-
 शिवतच्छक्तिसामरस्यमापाद्यते ऽनया विश्वमिति
 व्युत्पत्त्या परिपूर्णा पूर्णाहुतिस्तया तत् चिदग्नौ
 हुतं विश्वं निरन्तरं पूर्णं सर्वं सर्वरसात्मपरशक्ति-
 तद्वत्सामरस्यात्म कुरुते । तदित्थं मन्त्रोच्चार-
 युक्तया प्राप्तपरधामा यो मन्त्री, स साक्षात् शक्ति-
 मान् शिव एव स्मृत इति व्यवहितसंबन्धः ॥

‘गृह्णाति प्रणवः’ इत्युक्तिं स्फुटयति

उद्गीथाक्षरसंबद्धं

तत्त्ववर्णपदात्मकम् ।

भुवनानि कला मन्त्राः

कारणानि षडेव तु ॥ १९ ॥

ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्चा-

पीश्वरश्च सदाशिवः ।

शिवश्चेति

ऊर्ध्वं सर्वत्र आदिभूतत्वेन गीयते इति

उद्दीथः प्रणवः, तद्गुपेऽक्षरे विमले धाम्नि अध्वषट्
कारणषट् च संबद्धमन्तःक्रोडीकृतमवस्थितम् ॥

अतश्च

स्वशक्तया तु
षट्त्यागात्सप्तमे लयः ॥२०॥

स्वया अनपायिन्या परस्फुरत्तात्मना शक्त्या
षण्णामध्वनां कारणानां च त्यागात् सप्तमे अध्व-
कारणातीते परधाम्नि प्रणवोच्चारणान्ते विश्रमि-
तव्यमित्यर्थः ॥ २० ॥

एतदेव प्रणवकलाप्रदर्शनक्रमेण विभजति

अकारश्च उकारश्च

मकारो विन्दुरेवच ।

अर्धचन्द्रो निरोधी च

नादो नादान्त एवच ॥२१॥

कौण्डली व्यापिनीशक्तिः

समनाश्चेति सामयाः ।

कौण्डलीति शक्तिविशेषणम् । इति एकादश
मन्त्रावयवाः प्राङ्गिर्णीततत्त्वाः सामया हेया

इत्यर्थः । तदुक्तं श्रीस्वच्छन्दे

‘ समनान्तं वरारोहे पाशजालमनन्तकम् । ’ (४१४३२)

इति ॥

तदूर्ध्वं

निष्कलं चात्मतत्त्वं च

शक्तिश्वैव तथोन्मना ॥ २२ ॥

साभासं तत्

समनान्तात् कलनामयात् निष्क्रान्तं, तदु-
चारणान्ते निरावरणमपि अनुनिष्ठितशिवश-
क्तिव्याप्तिकं शुद्धमात्मतत्त्वं, तदेव तु श्रोनिषद-
भेदेन सार्वज्ञादिरूपमुन्मनाशक्तयात्म । तदे-
तत् प्रमेयद्वयं परमशिवविश्रान्त्यनासादनात्
साभासमत्यर्णीयःसंकोचम् ॥

यत् वियत्पर्यन्ताशेषविश्वोत्तीर्णविश्वमयता-
भासकं, तत्

निराभासं

परतत्त्वमनुत्तमम् ।

निराभासमिति ग्राहत् ॥

तदित्थं क्रमात् क्रममारोहयुक्त्या

षट्त्यागात्सप्तमं प्रोक्तं

लयमालयमुक्तम् ॥ २३ ॥

पूर्वोक्ताध्वकारणषट्त्यागात् सप्तमं धाम उत्त-
मम्, लीयते विचलति आस्मिन् सर्वमिति कृत्वा
लयम्, आलीयते परं साम्यमासादयतीति कृत्वा
आलयं च ॥ २३ ॥

लयमित्याद्युक्तिं स्फुटयति

तत्र सर्वे प्रलीनास्तु

तत्समास्तत्प्रसादतः ।

तच्छक्तिवृंहिताः शक्ताः

परिपूर्णा भवन्ति हि ॥ २४ ॥

तच्छक्तिवृंहितत्वादेव शक्तास्तन्मया एवे-
त्यर्थः ॥ २४ ॥

तदत्र लये

क्रमं तेषां प्रवक्ष्यामि

येन क्रमेण ते कारणाद्याः

लीयन्ते सुरसुन्दरि ।

तमकारादिवाचकक्रमं वाच्यदेवतातदाश्र-

यतदधिष्ठातृब्रह्मकलातदधिष्ठेयतत्त्वादिप्रपञ्चेन
सह आदिशति

अकारं ब्रह्मदैवत्यं
हृदयं यावदध्वनि ॥ २५ ॥
कलाष्टकेन संयुक्तं
कलयेत्सर्वजन्तुषु ।

अकारविमर्शात्मकं धाम सृष्टिसंवित्स्वरूपं
ब्रह्मदैवताकं पादाङ्गुष्ठात् हृदन्तं यावत् गर्भी-
कृतानन्तभुवनादिप्रपञ्चपृथ्वीतत्त्वाधिष्ठातृवक्ष्य-
माणसयोजातब्रह्मकलाष्टकेन युक्तं सर्वजन्तुषु
कलयेत्

‘ईश्वरः सर्वभूतानां हृदयेव वसते ऽर्जुन ।
ग्रामयन्सर्वभूतानि यत्रारूढानि मायया ॥’

(भ० गी० १८।६१)

इति स्थित्या तेषां विचित्रां विकल्पाविकल्प-
संवित्सृष्टिं कुरुते ॥

सयोजातकला नामतो निर्दिशति
सिद्धिर्क्रिद्धिर्द्युतिर्लक्ष्मी-
मेर्द्धा कान्तिर्धृतिः स्वधा ॥२६

सद्योब्रह्मकला एताः
पश्चिमं व्याप्य संस्थिताः ।

पश्चिममिति क्रोडीकृतपृथ्वीव्यासिकं वक्रं,
श्रीसद्योजातस्य स्थितिकारित्वात् तच्छक्तयस्त-
थोचिताभिधानाः ॥

अथ उकारपरामृश्यवाच्यदेवतादिप्रपञ्चं क-
लानामग्रहणपूर्वं प्रदर्शयति

रजा रक्षा रतिः पाल्या

काम्या तृष्णा मतिः क्रिया ॥२७॥

वृद्धिर्मार्या च नाडी च

भ्रामणी मोहनी तथा ।

वामदेवकला ह्येता

वैष्णवांशे व्यवस्थिताः ॥२८॥

कण्ठान्तं यावत्तद्यात-

मापो व्याप्य स्थितास्त्वमाः ।

श्रीवामदेवस्य स्तृष्टिकारित्वात् शक्तयः समु-
चिताभिधानास्त्रयोदश एताः । श्रीस्वच्छन्दे वृ-
द्धिकाया एकैव पठिता मनोन्मनी च त्रयोदशी-

त्येतावान् भेदो दृश्यते । वैष्णवांशे इति प्रकृत्य-
न्ततत्त्वाधिष्ठातरि विष्णवाख्ये स्थितिसंविदात्मनि
भगवदंशे । एतच्च सर्वमुकारेण विमर्शयुक्त्या
अन्तःक्रोडीकृतम् ॥

मकारपरामृश्यं तथैव आह-

तमो मोहा क्षुधा निद्रा
मृत्युर्माया भया जरा ॥ २९ ॥

अघोरस्य कला ह्येता
रौद्रांशे तु व्यवस्थिताः ।

ताल्वन्तं यावत्तद्वाप्तं

अघोरस्य संहारकत्वात् तत्कलास्तत्समुचितसंज्ञाः । रौद्रांशे इति ताल्वन्तव्यापिमायात्तत्वाधिष्ठातुर्मकारकलाविमृश्यस्य अस्य संहर्तृ-संविदात्मनो भगवदंशस्य रुद्रभद्रारकस्य एता अष्टौ कला इत्यर्थः ॥

एषा च तत्त्वस्थित्या

तैजसी व्याप्तिरुत्तमा ॥ ३० ॥

‘कलानां यावती व्याप्तिस्तत्त्वानां तद्वदेव हि ।’ (५।१३)

इति श्रीस्वच्छन्दादिष्टनीत्या विद्याकलाव्या-
तिसारेति उत्तमपदाशयः ॥ ३० ॥

एतदुपरि भ्रूमध्ये
निवृत्तिश्च प्रतिष्ठा च
विद्या शान्तिस्तथैवच ।
पुरुषस्य कला ह्येता
ईश्वरे तु व्यवस्थिताः ॥ ३१ ॥
वाय्वावरणमाश्रित्य
विन्दन्तं यावदुज्ज्वलाः ।

पुरुषभट्टारकस्य वैश्वात्म्यात् निवृत्यादिशा-
न्त्यन्तकलाक्रोडीकारः । ईश्वरे इति विन्दुविमृश्ये
ईश्वरतत्त्वाधिष्ठातरि ईश्वरभट्टारके इत्यर्थः ।
उज्ज्वला इति सामरस्यापादनात् दीप्ताः ॥

एषा च दशा कलापञ्चकस्थित्या
शान्त्यवस्था तु तुर्याख्या
अथैतदुपरि ललाटादारभ्य
नादान्ते संप्रचक्षमहे ॥ ३२ ॥
मात्रं प्रमेयम् ॥ ३२ ॥

यच्च एतत् नादाख्यं पदं
 व्याप्तिः सादाशिवी सा तु
 व्योमाख्या शून्यरूपिणी ।
 परव्योमव्याप्त्यात्मेत्यर्थः ॥
 तारा सुतारा तरणी
 तारयन्ती सुतारिणी ॥ ३३ ॥
 द्वादशान्तपदाख्याता-
 स्तुर्यान्तास्तु कलाः स्मृताः ।
 ईशानस्य कला ह्येताः
 पञ्च वै कारणात्मिकाः ॥ ३४ ॥

हर्यस्मादर्थे । यत ईशानस्य कला ह्येताः,
 ततस्तुर्यान्तास्तुर्यातीतरूपाः, अतश्च संसारतार-
 कत्वात् तारायुचितनाश्यः कारणात्मिकाः पञ्च-
 कृत्यकरणे साधकतमाः ॥ ३४ ॥

तदीद्वशोऽयं
 स्थूलस्त्वेवं समाख्यातो
 ह्यध्वा वै ब्रह्मभूतजः ।
 ब्रह्माणि ईशानादीनि, भूतानि व्योमादीनि,

तज्जस्तत्प्रपञ्चव्याप्तिरूपः ॥

अथ अत्रैव अन्तर्भूतं

सूक्ष्मं चैवमतो वक्ष्ये

ह्यध्वानं तु यथास्थितम् ॥३५॥

तमुपक्रमते वक्तुं

यश्चार्धचन्द्रः कथितः

झावको बिन्दुमूर्धनि ।

तच्छत्यमृतमुहिष्टं

कलायुक्तं महेश्वरि ॥ ३६ ॥

कथित इति

‘यदा शिवामृतं मूर्धि पतति सृष्टिकारणम् ।

आप्यायस्तु भवेत्तेन ॥१८॥ (२१६६)

इत्यत्र ॥ ३६ ॥

एतत्कला दर्शयति

ज्योत्स्ना ज्योत्स्नावती चैव

सुप्रभा विमला शिवा ।

अर्धचन्द्रकला ह्येताः

सर्वज्ञपदसंस्थिताः ॥ ३७ ॥

विद्यावरणसंबद्धा
 मन्त्रकोटिविभूषिताः ।
 क्रियाशक्तिस्वरूपास्तु
 संस्थिता विमलाः शुभाः ॥३८

सर्वज्ञं यत् पदं, तत्र संस्थितास्तद्रूपास्तत्प्रसा-
 दाश्वेत्यर्थः; अथच सर्वज्ञतारूपगुणप्रपञ्चरूपा
 एता अर्धचन्द्रस्य प्रकाशप्राधान्यात् तच्छक्त-
 योऽपि ज्योत्स्नाद्युचितसंज्ञाः, विद्याभिर्मालामन्त्रैः
 कृतेन आवरणेन परिवृत्य व्यवस्थानेन संबद्धा
 युक्ताः, मन्त्राः कूटाक्षरादिरूपाः सृष्टिकारित्वात्
 क्रियाशक्तिरूपास्तेषां कोद्या विभूषिताः, तथापि
 कार्येण अनाविलीकृतत्वात् विमलाः, अनुग्रहप्र-
 वणत्वात् शुभाः ॥ ३८ ॥

अध एतदुपरि

रुन्धनी रोधनी रौद्री
 ज्ञानबोधा तमोपहा ।
 निरोधिकाकला ह्येताः
 सर्वदेवनिरोधिकाः ॥ ३९ ॥

नित्यतृता महाभागा वामाशक्तिस्वरूपिकाः ।

अनायातपरशक्तिपातानां सर्वेषां ब्रह्मादीना-
मपि निरोधिका नादादिदशासमावेशपरिप-
न्थिन्योऽनुरूपरूपरूपन्यादिनाम्न्यः, परशक्तिपात-
प्रूतान्प्रति तु ज्ञानप्रबोधात्तमोनाशहेतुत्वात् ज्ञा-
नबोधाद्याख्या एताः, बुद्धाबुद्धानामधोर्ध्वप्रसर-
णनिरोधित्वात् निरोधिकाकलाः नित्यतृष्णिका-
ख्यगुणव्यातिका वामाधिष्ठितत्वात् तत्स्वरूपा
एता शक्तयः ॥

अथ तदूर्ध्वं विमर्शप्राधान्येन परदीस्तिमये
नादपदे समुचितसमाख्याः शक्तीराह

इन्धिका दीपिका चैव

रोचिका मोचिका तथा ॥४०॥

ऊर्ध्वगामिन्य इत्येताः

कला नादसमुद्भवाः ।

एताः स्वतन्त्रतायुक्ताः

सकले निष्कले स्थिताः ॥४१॥

ज्ञानशक्तिस्वरूपास्तु ज्ञाताः सार्वद्वयदायिकाः ।

ऊर्ध्वगामिनी नादान्तपदस्था शक्तिरशोष-
शक्तिश्रेणीशोभितत्वात् बहुवचनेन निर्दिष्टा,
नादे नादधात्रि समुद्भव उल्लासो यासाम्,
सकले घोषाद्यष्टविधशब्दशक्तिमति नादे मोचि-
कान्ताः, निष्कले तु सुसूक्ष्मध्वनिमात्रात्मनि
नादान्ते ऊर्ध्वगामिनीच्छाशक्तिप्रधानशक्तद-
शाप्रवेशव्यापृता तत्प्रवेशप्रदा च शक्तिरिति
विभागः । स्वतन्त्रतायुक्ताः इत्युत्तया स्वातन्त्र्यगु-
णप्रपञ्चतामासां दर्शयति । ज्ञानशक्तिस्वरूपा
इति वदन् निरोधिकान्तं क्रियाशक्तेः, नादोर्ध्वं
च इच्छाशक्तेव्याप्तिरिति आदिशति ॥

अथ ऊर्ध्वं

सूक्ष्मा चैव सुसूक्ष्मा च
ह्यमृतामृतसंभवा ॥ ४२ ॥

व्यापिनीं चैव विख्याता
शक्तितत्त्वसमाप्तिरिताः ।

अलुप्तशक्तिसंबन्धा-
 चिच्छक्तिसमधिष्ठिताः ॥४३॥
 शक्तितत्त्वे स्थिता ह्येता-
 श्चिन्मात्रा अपि लक्षिताः ।

इच्छाशक्तिप्रधानाया भुवो ज्ञानशक्तयाद्यपे-
 क्षया सूक्ष्मतेति तच्छक्तीनामपि सूक्ष्मत्वात् त-
 त्प्रकर्षादानन्दस्पर्शप्राधान्यात् तत्प्रदत्वात् व्या-
 सिकृत्वाच्च सूक्ष्माद्याः संज्ञाः । व्यापिनीति वि-
 शेषेण ख्याता ब्रह्मविलोध्वधामनिविष्टशक्तिपदा-
 दुपरि त्वक्शेषे स्थिता । शक्तितत्त्वमिति शक्ति-
 व्यापिन्याख्यस्थानद्रव्यव्यापि, नतु शक्तिस्थान-
 मेव व्यापिन्याः शक्तिपदोर्ध्वगशून्यातिशून्याश्र-
 यत्वात् । एताश्च चिच्छक्तयधिष्ठितत्वादेव चिन्मा-
 त्ररूपा अपि लक्षिता महामायाकृततावन्मात्रा-
 भेदाख्यातिरूपत्वादीष्टप्रमेयतामिव प्राताश्चि-
 न्मात्ररूपत्वं ज्ञानशक्तयतिशय्यनादिबोधत्वम् ॥

अथ व्यापिनीशक्तीर्दर्शयन् शक्तिपदेन सर्व-
 गत्वं व्यनक्ति

व्यापिनी व्योमरूपा च
 ह्यनन्तानाथसंज्ञिता ॥ ४४ ॥

अनाश्रिता महेशानि
व्यापिन्यास्तु कलाः स्मृताः ।

व्याप्तेरनाकृतित्वात् कालानवच्छेदादनन्य-
स्वामिकत्वादनन्याश्रयत्वाच्च एवमाख्या एता
व्यापिन्या इति शून्यातिशून्यदशायाः । आसां
च पूर्वनिर्दिष्टचिन्मात्ररूपतया अनादिबोधाख्य-
गुणप्रपञ्चरूपत्वम् ॥

अथ व्यापिनीपदोर्ध्वं समनाधामनि
'समना रूपविज्ञानम्' .....'

इति श्रीस्वच्छन्दोत्तया सूचिताः समनाशक्ती-
दर्शयति देवः

सर्वज्ञा सर्वगा दुर्गा
सवना स्पृहणा धृतिः ॥ ४५ ॥

समना चेति विख्याता

एताः शिवकलाः स्मृताः ।

व्यापिन्यन्तस्य सर्वस्य ज्ञानात् व्याप्तेर्दुराधि-
गमत्वात् प्रातःसंध्याविश्रान्तिदत्त्वात् स्पृहणी-
यत्वादुक्तविश्वधारणात् विश्वस्य मननमात्रात्म-

तापादनादेता एवमाख्याः शिवस्य शिवतत्त्वा-
धिष्ठायिनः परशिवभद्रारकस्य कलाः शक्तयः ॥

एताश्च

इच्छाशक्तिमधिष्ठाय

इच्छासिद्धिप्रदायिकाः ॥ ४६ ॥

शिवतत्त्वं समाश्रित्य

सुसंपूर्णार्णवप्रभाः ।

अनन्तशक्तिसंस्थानाः

सूक्ष्माश्चात्यन्तनिर्मलाः ॥४७॥

एतदन्तत्वादिच्छाशक्तिव्याप्तेरिच्छाशक्तिम-
धिष्ठाय एताः स्थिताः, ततश्च एतत्पदाराध-
कस्य इच्छामात्रेण अभीष्टप्रदा व्यापिन्यन्तस्य
विश्वस्य क्रोडीकृतैः सुसंपूर्णार्णवस्य इव प्रभा
प्रकाशो यासाम्, अतश्च अनन्तशक्तिसंस्थान-
मिव स्थितिर्यासाम्, अनन्तशक्तयाख्यगुणप्रपञ्च-
रूपाश्च । तदित्थमर्धचन्द्रनिरोधिकानादनादा-
न्तशक्तिव्यापिनीसमनास्थाः शक्तयः सर्वज्ञता-
तृस्तिस्वतत्रालुपशक्तयनादिबोधानन्तशक्त्या-
ख्यभगवद्गुणषट्प्रपञ्चमय्य इति आदिष्ठम् ।

सूक्ष्मा इति धाराधिरूढसौक्ष्म्या इत्यर्थः, अत्य-
न्तनिर्मला इति नादनादान्तकलापेक्षया शक्ति-
कलाः, ततोऽपि व्यापिनीकला निर्मला, इमास्तु
व्यापिन्यन्तमन्तव्यव्यातिप्रशमार्थमननमात्रा-
त्मतया ततोऽपि निर्मला इत्यन्ते नैर्मल्यमापे-
क्षिकमासां, वस्तुतस्तु एतदन्तस्य पदस्य मन-
नमात्रात्मतापादिताशेषत्वेऽपि मन्त्ररूपशुद्धा-
त्मोन्मनापरमशिवाख्यपरत्रितत्त्वीनिमेषात्मक-
त्वात् कुतोऽत्यन्तनैर्मल्यम् ॥ ४७ ॥

यदाह

समनान्तं वरारोहे
पाशजालमनन्तकम् ।

षट्कारणपदाक्रान्तं
स्थूलसूक्ष्मप्रभेदतः ॥ ४८ ॥

समनातः प्रभृति अख्यात्यासूत्रणादेतद-
न्तस्य अध्वनः पाशजालत्वं षण्णां ब्रह्मादिकार-
णानां पदैर्विश्रान्तिभिराक्रान्तं युक्तम् । स्थूलत्वं
नादान्तानां पाशानाम्, सूक्ष्मत्वं तु शक्तया-
दिसमनान्तानामिति ॥ ४८ ॥

उक्तमर्थं स्मारयति

शक्तयादिसमनान्तं हि

सूक्ष्मविज्ञानगोचरम् ।

प्रकृष्टयोगिगम्यम् ॥

अथ प्रशान्तपाशब्द्यास्ति परां त्रितत्त्वीस्थितिं
दर्शयितुमाह

तदूर्ध्वे तु परं शान्त-

मप्रमेयमनामयम् ॥ ४९ ॥

तत्त्वत्रयं परं देवि

ज्ञात्वा मोचयते गुरुः ।

ज्ञात्वेति समाविश्य । यथोक्तं श्रीस्वच्छन्दे

‘व्यापारं मानसं त्यक्त्वा बोधमात्रेण योजयेत् ।

तदा शिवत्वमभ्येति पशुर्षुक्तो भवार्णवात् ॥’ (४।४।३७)

इति ॥

त्रीणि तत्त्वानि विभागेन दर्शयति

तत्रासौ निर्मलो ह्यात्मा

स्वशक्तयाधारसंस्थितः ॥ ५० ॥

ज्ञानक्रियासमाविष्ट-

श्चिन्मात्रो निरनुष्ठवः ।

**सर्वभावपदातीतः
सर्वेन्द्रियविवर्जितः ॥ ५१ ॥**

तत्रेति समनोर्ध्वे । समनावधिसंकोचात्मा-
णवमलसंस्कारात् निष्क्रान्तो निर्मलः, अतश्च
स्वशक्त्यात्मनि आधारे सम्यक् स्थितः । शक्तिश्च
अस्य ज्ञानक्रियात्मेति ज्ञानक्रियासमाविष्ट इत्य-
नेन उक्तम् । चिन्मात्रः, नतु चिदानन्दघन-
स्वतत्रपरमशिवात्मा । अनु पूवते आणवमला-
नन्तरं प्रसरतीति अनुपूवः कार्मो मार्यीयश्च
मलस्ततो निष्क्रान्तः । यतः सर्वभावपदं सम-
नान्तं धाम अतीतः, अतः सर्वैरन्तर्बहीरूपैरि-
न्द्रियैर्वर्जितस्तदतीतस्तदगोचरः स्वप्रकाशस्व-
रूपश्च ॥ ५१ ॥

तदित्थमयं

निर्मलः स्फटिकाकारः

स्वात्मन्यात्मा व्यवस्थितः ।

विश्वप्रतिबिम्बक्षमत्वात् निर्मलः स्फटिका-
कारः समनान्तातिक्रमात् स्वात्मनि आत्मा
व्यवस्थितः ॥

समनान्तपाशोत्तीर्णस्य अस्य
 तत्रस्थस्य च सा शक्ति-
 स्तस्यानुग्रहकारिणी ॥ ५२ ॥
 यावन्न भवते देवि
 तावदात्मा शिवो नहि ।

तत्र शुच्छत्रितत्वाद्यपदे स्थितस्य अपि सेति
 उन्मनाख्या परा शक्तिः स्वावेशात्मानुग्रहका-
 रिणी यावत् न आविर्भवति, तावत् विश्वोत्ती-
 र्णपदावस्थितोऽपि असावात्मैव, नतु शिवः ।
 तदुक्तं प्राक्

‘ये वदन्ति न चैवान्यं विन्दन्ति परमं शिवम् ।
 त आत्मोपासकाः शैवे न गच्छन्ति परं पदम् ॥’ (८३०).
 इति ॥

युक्तं च एतत् यतस्तत्पदारूढोऽपि असौ
 ईषत्प्रसारितः शुद्धः

समनान्तपाशप्रशामसंस्कारोत्थपरमशिवाभे-
 दाख्यात्यत्मभिन्नशिवरूपत्वादीषत्प्रसारितः, स-
 मनान्तोत्तीर्णत्वाच्च शुद्धः ॥

एतत् दृष्टान्तप्रमुखं घटयति
 कमलं वार्करश्मिभिः ॥ ५३ ॥

यावन्नोद्भासितं सर्वं

तावदीषत्प्रविस्तरम् ।

दार्षानितके अर्कस्थानीयः परमशिवः । उद्भा-
सनमुख्यष्टतया स्वाभेदेन प्रकाशनम् ॥

एवं व्यातिरेकत उक्त्वा, अन्वयतोऽपि आह
यथाकरश्मिसंयोगा-

त्कमलं प्रसरेत्क्षणात् ॥ ५४ ॥

शिवशक्तया तथात्मा वै

गृहीतः सर्वतः शिवः ।

संयोगः सर्वत आश्लेषः । गृहीतः स्वसमावेश-
लम्बितः ॥

एष च

सार्वद्वयादिगुणौर्युक्तो

भवत्येव शिवो यथा ॥ ५५ ॥

निराभासः परं शान्तो

ह्यप्रतक्यो ह्यनुत्तमः ।

शास्मभवपदसमावेशासादितसर्वज्ञत्वादिगुणः,
तत एव व्युत्थानबीजभूतदेहादिसंस्कारागल-

नात् शिवो यथेति उक्तम्, देहादिसंस्कारविग-
लने तु पूर्वोक्तनीत्या असावेव परमशिवो निरा-
भास इति गतार्थम् ॥

एतदेव स्फुटयति

यावन्न पूर्णतां प्राप्त-
स्तावत्साभास उच्यते ॥ ५६

यदा तु सर्वभावेन
शक्त्यात्मा संप्रसारितः ।

ततः प्रसरूपिण्या
गृहीतस्तु परस्तदा ॥ ५७ ॥

शिवो भवति देवेशि
ह्यविभागेन सर्वशः ।

सह आभासेन निर्णीतदृशा ईषत्प्रकाशेन
वर्तते इति साभासः, तत इति ल्यब्लोपे पञ्चमी
तं शिवमाश्रित्य, तदविभेदभाजा प्रसरूपिण्या
विकस्वरया उन्मनाशक्त्या यदा गृहीतः स्वसमा-
वेशेन स्वात्मैक्यं प्राप्तिस्तदा सर्वशोऽविभागेन
भेददृगुत्थभिन्नशिवताविलक्षणपरमाद्यवृष्ट्या

एक एवं परमशिवोऽसौ भवति । यथोक्तं श्रीस्व-
च्छन्दे

‘तस्मिन्युक्तः परे तत्त्वे सार्वज्ञादिगुणान्वितः ।

शिव एको भवेद्देवि ह्यविभागेन सर्वशः ॥’ (४।४०२)

इति ॥

तदित्थं मध्यधामारोहावरोहयुक्तः परमशिवा-
वेशरूपमुक्तां पराद्वयात्मताम्

एवं ज्ञात्वा तु मन्त्राणां

मन्त्रत्वं कुरुते सदा ॥ ५८ ॥

एतज्ज्ञानयुक्तस्य मन्त्रा मन्त्रा भवन्तीत्यर्थः ॥

अस्य मन्त्रवीर्यज्ञस्य मन्त्राः

शक्तिस्थाः शक्तिदाः सर्वे

भोगमोक्षफलप्रदाः ।

शक्तिरून्मना । शक्तिदाः परस्वातत्रयोन्मी-
लिनः, अतश्च यथेच्छं भोगं, मोक्षं, द्वयं वा
प्रददति ॥

एतत् व्यतिरेकतोऽन्वयतश्च घटयति

न विन्दति यदा मन्त्री

सृष्टिसंहारवर्त्मनी ॥ ५९ ॥

उदयास्तमरूपेण

मन्त्रा अल्पफलप्रदाः ।

भोगं मोक्षं न यच्छन्ति

जसा ध्यातास्तु पूजिताः ६०

ईष्टफलं प्रयच्छन्ति

शिवाज्ञासंप्रचोदिताः ।

यदा तु वेति वै मन्त्री

ह्युत्पत्तिस्थितिसंहृतीः ॥ ६१ ॥

उदयास्तमरूपेण

मन्त्राणामभितौजसाम् ।

तदा किङ्गरतां यान्ति

मदाज्ञानुविधायिनः ॥ ६२ ॥

संमुखाश्च भवन्त्येते

साधकस्य भवान्तरे ।

विन्दति मध्यधामाप्रवेशो न लभते मन्त्रीति

एतत् नाममात्रमस्य, उक्तस्थित्या अवरोहारोह-
क्रमौ सृष्टिसंहारसर्गौ । उदयास्तमरूपेणेत्यत्र
यशब्दलोप ऐश्वरः । आरोहकमेण उदयधाम

हृदयमस्तमयपदं द्वादशान्तः, अवरोहेण
विपर्ययः । तदुक्तं श्रीस्वच्छन्दे जपप्रकरणे

‘जपः प्राणसमः कार्यो दिनस्थो मुक्तिकाङ्क्षिभिः ।
संहारः स तु विज्ञेयः शिवधामफलप्रदः ॥
व्योग्नि प्राप्तो यदा नादः पुनरेव निवर्तते ।
शर्वरी सा तु विज्ञेया हृदयं यावदागतः ॥
स्थृष्टिरेषा समाख्याता सर्वसिद्धिफलोदया ।’ (२।१४।)

इति । अल्पफलप्रदत्वादीषत्फलं प्रयच्छन्ति,
नतु भोगमोक्षौ । ईषत्फलदाने च शिवाज्ञैव एषां
हेतुः । हृद्वादशान्तरालं मन्त्राणां स्थितिपदम् ।
उदयश्च अस्तमयश्च रूपं च पूर्वापरकोट्यन्तराले
समुच्चरद्गूपमिति संहारः । किङ्करतां यथेष्टुं कार्य-
करणे प्रेर्यत्वं, भवान्तरे संसारमध्ये तत्तत्त्वभोग-
भूमौ च साधकस्य संमुखाः समावेशाभिव्यक्ति-
हेतवो भुक्तभोगस्य मुक्तिदाश्च भवन्ति ॥

एतत् प्रकृते योजयति

एवं शिवाज्ञयाविष्टाः
शिवीभूताः शिवप्रदाः ॥ ६३ ॥

भवन्ति विगतायासा
 निर्लेपा निरनुष्ठवाः ।
 मन्त्रस्यास्य प्रभावेण
 शिवस्य परमात्मनः ॥ ६४ ॥
 अमृतेशस्य देवस्य
 मृत्युजिद्दैरवस्य तु ।

शिवस्य आज्ञा स्फुरत्तात्मा परा शक्तिः, तथा
 वीर्यात्मकैतन्मन्त्रप्रभावात्मना; आविष्टास्तन्मयी-
 भूताः; लेपात् तावन्मात्रसंकोचात्माणवमलसं-
 स्कारात् अनुष्ठवात् च भिन्नवेद्यप्रथालक्षणात्
 मायीयात् निर्गताः; अतश्च शिवीभूताः; एव-
 मिति उक्तोदयादिकमेण विदिततत्त्वाः; विगत
 आयासो येभ्यस्तथा शिवप्रदा भुक्तिमुक्तिप्रदा
 भवन्ति । भैरवान्ताः शब्दाः पूर्वमेव निरुक्ताः ॥

तत्रार्थं निगमयति
 परापरविभेदं तु
 यो विन्देतास्य सर्वदा ॥ ६५ ॥
 सोऽचिरादमृतेशत्व
 माप्नुयान्नात्र संशयः ।

परसूक्ष्मस्थूलध्यानदृशा परं परापरमपरं च
विशेषं योऽस्य मन्त्रनाथस्य लभते, असावेतत्ता-
दात्म्यमेव एति ॥

अतश्च

प्रपन्ना येऽस्य मन्त्रस्य

कृतकृत्या भवन्ति ते ॥ ६६ ॥

परजीवन्मुक्त्यासादनात् ॥

किंच एतन्मन्त्राराधनप्रवणो

येन येन हि भावेन

यद्यत्कलजिगीषया ।

यद्यदाश्रयते भक्त्या

तत्त्कलमवाप्नुयात् ॥ ६७ ॥

येन येनेति द्वैताद्वैतादिरूपेण । यद्यदिति भु-
क्तिमुक्त्यादि । यद्यदिति श्रीसदाशिवादिदैवतम् ॥

न च अत्र मायाप्रमातृदौरात्म्यात्संशयितव्य-
मित्याह

सत्यमेतत्समाख्यातं

मया तुभ्यं नचान्यथा ।

मया तुभ्यामिति वक्तृप्रष्टोरुचिततां ध्वनति ।
यदुक्तमन्यत्र
' ..... संबन्धोऽतीव दुर्घटः । '

इति ॥

तदस्मिन्सर्वस्थोतःसारसंग्रहे महाशास्त्रे त्वया
यदहं चोदितो देवि
सर्वानुग्रहकारणात् ॥ ६८ ॥
गृहप्रश्नेन तत्सर्वे
मया ते प्रकटीकृतम् ।

अत्युत्तमत्वाच्च इदम्

इति संक्षेपतः प्रोक्तं
विधानं भुवि दुर्लभम् ॥ ६९ ॥
न चेदं पापशीलानां
क्रोधिनां कामिनां तथा ।
गुरुनिन्दापराणां च
देवमन्त्रादिदूषिणाम् ॥ ७० ॥
नास्तिकानां शठानां च
क्रियाधर्मबहिष्कृताम् ।

शठाः कदभिनिवेशाः । क्रियाधर्मात् भगव-
त्पूजादेवंहिर्बाह्यं विषयसेवनादिरूपं कृत् करणं
येषाम् ॥

तदित्थमपरीक्षिताननायातशक्तिपातानयो-
ग्यान् त्यक्तवा

देयमेतत्स्वशिष्याणां

स्वपुत्राणां न चान्यथा ॥७९॥

स्वदीक्षितानां भक्तानां

गुरुदेवाभिपूजिनाम् ।

स्वयं शासितुमर्हाणां शिष्याणां च, न च
अध्यापितमन्नाणाम्, अपितु स्वयं दीक्षितानां
भक्त्यादियुजां स्वपुत्राणामपि तादृशामेव एतत्
देयमाराधनाय तत्वतः प्रकाशनीयम् ॥

शासनार्हाय अपिच अत्यन्तमनुनिषितवि-
वेकाय असंभवद्वित्ताय वा

विना समयदीक्षां च

न दद्यात्

‘ब्राह्मणाः क्षत्रियाश्चैव कैश्या वा वीरवन्दिते ।
न पुंसकाः स्त्रियः शूद्रा ये चान्येऽपि तदर्थिनः ॥

दीक्षाकाले न मीमांस्या ज्ञानदाने विचारयेत् ।

ज्ञानमूलो गुरुर्यस्मात्सप्तसत्रीप्रवर्तकः ॥ १ ॥

इति श्रीकामिकोक्तस्थित्या उन्मिषच्छिवभक्तये
सुपरीक्षिताय अल्पविचाय अपिवा कृतसमय-
दीक्षाय तत् विधानं देयमेव, नतु दीक्षां विना
जातुचित् । उक्तं च श्रीमालिनीविजये

‘नचाधिकारिता दीक्षां विना योगेऽस्ति शाङ्करे ।’

इति उपक्रम्य

‘अपि मन्त्राधिकारित्वं मुक्तिश्च शिवदीक्षया ।’ (४१)

इति ॥

स्वप्रियेऽपिच ॥ ७२ ॥

सर्वथा नैव दातव्य-

मित्याज्ञा पारमेश्वरी ।

अयोग्याय प्रियपुत्रकलत्राद्याय हेमवस्त्रादि-
वत् पारमेश्वरं संसारदौर्गत्यहरं परं धनं नैव
दद्यादिति एषा पारमेश्वर्येव आज्ञेत्यायुक्त्या
सर्वथा समयमिमं पालयेदित्यादिशति ॥

अन्यथा तु दृष्टप्रत्ययस्तावदित्याह

आज्ञाभङ्गेन देवेशि

देहपातो भवेद्यतः ॥ ७३ ॥

तत आज्ञां पालयेत् ॥ ७३ ॥

अपालयतस्तु अदृष्टप्रत्यवायमपि आह-

ददाति यदि मोहेन
स्नेहेन धनलिप्सया ।

यः कदाचित् ॥

असावुल्लङ्घिताज्ञो

गम्यते नरकं घोर-
मित्याज्ञा पारमेश्वरी ॥ ७४ ॥

गम्यते नीयते, गमिर्णिजन्तोऽत्र ॥ ७४ ॥

एवमनुलङ्घया भगवदाज्ञेति कृत्वा

इतस्याः परमेशानि
पालनात्सिद्धिमाप्नुयात् ।

आज्ञापालनेनैव परं ज्ञानधनमुपभुज्ञानस्य
करतलगताः सिद्धय इति न विस्मयः ॥

यतः

पालनाच्च भवेद्देवि

मृत्युजित्परमेश्वरः ॥ ७५ ॥

श्रीमृत्युजिङ्गहारकात्मपरमधामसमावेशा-
भ्यासात् तद्रूप एव भवति योगीन्द्र इति
शिवम् ॥

यच्चोन्मेषनिमेषयोगि निखिलोन्मेषादिसंदर्श्यपि
यच्च द्वैतहगन्धकारशमनं पूर्णाद्वयानन्दितम् ।
यच्चापून्नयति स्वधाम महतस्तासाच्च यत्वायते
उद्योतात्म समग्रशक्ति शिवयोनेत्रं परं तनुमः ॥
विश्वाभासनतः सितं निजरुचा रक्तं तदामर्शनात्
तत्संचर्वणतः सितासितमलं तद्रासतश्चासितम् ।
भासा चक्रमयैक्यतश्च न सितं नैवासितं नोभयं
नो रक्तं न च नैतदात्म तदिदं नेत्रं जयत्यैश्वरम् ॥
इति श्रीनेत्रोद्दयोते द्वार्चिशोऽधिकारः ॥ २२ ॥

तत्त्वो नैशतयः प्रशाम्यति जगज्जातप्रबोधं सदा
साफल्यं दधते हशः सदसती सम्यग्ब्यवस्थापिते ।
यत्त्वं सूकरघूकचर्मचटकपायैस्तु नो मन्यसे
भास्वद्योत स दोष एष विषमस्तेषां हशस्ताहशः ॥
संसाररिपुनिर्माथशूरः शूरसमाश्रयः ।
श्रीरामादिगुरुग्रामस्तथान्तेवासिनोऽपरे ॥
भद्ररक्तिकगर्भेशकेशवाद्या इहार्थनाम् ।
अकार्षुर्मे ततः किञ्चिदिदमुद्योतितं मया ॥
गतानुगतिकपोक्तभेदव्याख्यातमोऽपनुत् ।
परादैतामृतस्फीतो नेत्रोद्दयोतोऽयमुत्थितः ॥

अभिनवगुरुवाणीसन्मधुनां सुपूर्णो

परिणतिमसमां स्वां क्षेमराजो विमृश्य ।

विकसितसुमनःश्रीश्रीमदुच्चोत्पलान्तः-

परिमलसरसानां व्याकरोच्छास्त्रमेतत् ॥

ग्रस्तोऽयं सकलो भवो विगलिताः कर्मणुमायामलाः

प्रासानन्दघना स्थितिः किमपरं लब्धः प्रकाशः परः ।

श्रीमन्नेत्रमहेश्वरस्तुतिरसास्वादेन लब्धोदयै-

रस्माभिर्विमले हृदम्बरतले निर्यन्त्रणं स्फीयते ॥

यत्तत्पाहुः प्रथयदरिलं वर्तनीं संविधत्ते

यच्चोल्लेखाद्विलिखदविलं सूत्रसंस्थाः करोति ।

नेत्रद्रव्यं तदिह कलयच्छाङ्करं तच्चिदात्म

ज्योतिर्नेत्रं जयति परमानन्दपूर्णं तृतीयम् ॥

समाप्तोऽयं नेत्रोदयोताख्यो ग्रन्थः । कृतिर्महामाहेश्वरश्री-
मदभिनवगुप्तपादपद्मपरागास्वादतत्परश्रीक्षेमराजस्येति शिवम् ॥